

Bárka

XIII. évfolyam 2005/2. szám

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Tartalom

- 3 Újházy László: Félúton; Számadás előtt *(versek)*
- 7 Kalász Márton: Holland part; Gdansk *(versek)*
- 8 Pintér Lajos: a hatalom tornya; Medalion *(versek)*
- 10 Grendel Lajos: Rosszhírű hely *(novella)*
- 15 Térey János: „Igen, hiszünk a tündérekben!” *(vers)*
- 17 Rapai Ágnes: Barikárolyosan; Bodorbélásan; Csukásan;
Juhászferencesen; Ladikkatalinosan *(versek)*
- 20 Rékasy Ildikó: Nagy Parti kell!; Ki-ki esti dala; Szülinapi biztató *(versek)*
- 22 Alexander Bródy: Alakok – három kis emlék a régi világból *(elbeszélések)*
- 26 Nagy Mihály Tibor: rejtőzködöm; intercity; szócső; ha földet ér;
zártosztály *(versek)*
- 29 Szegedi Kovács György: Csak még egyszer; Gepárd *(versek)*
- 30 Fecske Csaba: Nem enyém; Őszi erkély; Valaki jár a szívemen *(versek)*
- 32 Király Farkas: valaki egyre...; majdnemkék; ha netán amerikában...;
hullahó *(versek)*
- 34 Kocsis Csaba: Akinek meghalt a törvény *(elbeszélés)*
- 41 Iancu Laura: Rákóczi határ; Nincs ellenség; Középidő;
Lelkiismeret *(versek)*
- 43 Aletta Vid: November végén; Érett idők; A tehetetlenség székében *(versek)*
- 45 Nagy Gabriella: Ne féljetek; Várj reám *(versek)*
- 47 Bogdán László: Kihallgatás; Hoel herceg megpróbálja
kijózanítani Trisztánt *(versek)*
- 48 Nyilas Atilia: Arcpoétika; Eger; Gyász; Kollázs; Rogozsin *(versek)*
- 50 Merényi Krisztián: Zempléni gondolatok; Suhanunk *(versek)*
- 52 Mogyorósi László: A Werther-dosszié *(prózaversek)*

M ű h e l y

- 55 Szirák Péter: Magyar–zsidó-sors
*Tiltás, szokás és kezdeményezés a hetvenes-nyolcvanas évek
irodalmi köztudatában*
- 64 Urbanik Tímea: Az íratlan olvasatának nyomai
a történetek között
Mészöly Miklós: Saulus – Nádas Péter: Egy családregény vége
- 73 Olasz Sándor: Érzelmek és iskolák
Závada Pál A fényképész utókorra című regényéről

***

- 78 Cs. Tóth János: Régiók, alkotók, művek
II. Békéscsabai Nemzetközi, Testvérvárosi Művésztelep
- 83 Szilágyi András: Lírai konstruktív meditációk minimalizmusa
*Kalapos László A teremtés dicsérete címmel rendezett fotókiállítás-
sa a gyulai Dürer Teremben, valamint a Békési Galériában*

F i g y e l ő

- 87 Bányai János: A kapu évszázadának története
Kántor Lajos: A kapu
- 90 Demény Péter: Széljegyzetek Peder történetéhez
Egyed Péter: Madonnák a porban
- 94 Papp Endre: Határtalan és többértelmű
Prágai Tamás: Ellenörök a hatoson
- 97 Esze Dóra: A D oldal
Péterfy Gergely: Bányató
- 100 Gróh Gáspár: Volt egyszer egy rendszer...
Romsics Ignác: Volt egyszer egy rendszerváltozás
- 107 Erdész Ádám: A kontinuitás újrateemtése
*A rendszerváltozás a Magyar Szemlében:
Válogatás 1992–2002.*
- 112 Kacziba Éva: Elmélet és gyakorlat
Schiff András: A zenéről, zeneszerzőkről, önmagáról

A borító 2. oldalán Gnant János: Geostruktúrák (2004, akril, vászon),
a borító 4. oldalán Josef Vydernak: Tojás (2004, guache, papír) alkotásai láthatók

Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.bmk.iif.hu/barka

Újházy László*

Félúton

Söpör az ősz.
Söpör az ősz át az életen, most már talán
poros szerelmek fölött is lassúdan,
ideje van.

Magamat magammal méretem,
s bámulom alulnézetből
szépséges társadalmamat.
'Mi pénzt keresek,
afelől nézhetném hanyatt
is kéjjel, ha kéj lenne –
vízszintes ég alatt.
De nem az!

A sárgulás beüt
most mindenütt.
Vízbe-horgadt lábú
félhalott a kedv, amely teremté...
ám nem volt rá idő.
Már most a számadással, hercegem,
szembe kell ám nézni!
Akkor is, ha a másik sem főtündér amott!

Hazámnak eltrógerolt időm miatt
szemrehányást nem hagyok,
csupán nyomot –
a szegénységre én mindig jó vagyok.
Túl értem életem delén,
kudarok, sikerek felén,
s azt hiszem: elég.
Elkerül a ringyó, s hát remény
sem ér.
Az ember, hogyha játszani felejt –
már selejt.
Akkor hullni kezd reá a hó.

* Szeretettel köszöntjük a hatvanéves költőt, lapunk rendszeres szerzőjét. (A szerk.)

Ott a vízen vastükör,
s a parki padon szürke ruhában
fáradt öregember tündököl.
A bokrok közt meg ökörszem ideges –
hullik
falevél a véres avarra.
Amarra
vadgalamb biceg,
makk koppan,
és sírnak a bíbicek.

Haldoklani szokás ilyenkor.
Csönd lesz hirtelen.
A liget igazi templomrom.
Most kell a jövőm építenem?

Fürdök, szépítkezem,
hogy mélyült ráncaim simuljanak,
mert nem lehet elbújni itt.
Sikít a Nap.
Friss edényben hát most bort nekem!

Viharzok át az életen:
a szemem alatti árkokat
nézik a fák,
s látják a lábomat.
A felhőtlen ég szürke.
Amikor elfáradok,
pont olyan vagyok.

Bámulok a füstre:
húsz év előtt még
nászágyszaga volt az avarnak –
mára már elégtek a boszorkányok,
s a máglyák sem igen zavarnak.

Alulról nézem az életet,
így meglehet, hogy tévedek.
Járom az utcákat, nézelődöm.
Inkább megtehetem, mint egynémely elődöm. –
Az itt lakók elmondhatják bizton:
az én házam az én váram.

Eszembe se jut,
hogy jósorsukkal osztozhatnék mostanában.
Bizony elmondhatják ezek!
Hogyha egyszer elnémulok,
erkélyükön virág leszek.

Dérré válik lassanként a harmat.
Lomb ritkul, s a bokrok
néhány énekesmadár-fészket kitakarnak.
Amint látom: a ligetben
cinkék s varjak
veszik át a hatalmat.
A tiszta levegő Holdsarlót fen,
füle van a nesznek.
Nyírfaaranypénz-hullás.
Virágok hullócsillagai vesznek,
fanyar füstté lesznek.
Odafönn repülőök szállnak,
égi kereszték.

Fekete fejkendős néne ballag:
erre visz az út a temetőbe.
Ezt az utat lesöprik mindig,
levelektől póre.
Csak e ferde fény hull
aszfaltra, kőre.

Megújulni az elmúlásban!
Szerencse ebben jó rakás van.
Berregő Trabant megint,
sofőrje reám tekint,
pedig nincs semmi különös abban,
hogy kiülök a napra.

Söpör az ősz az életen,
mélynek túl értem felén.
Gigarettás dobozomból fogyogat a mérég.
Családban is árván, és egyedül élek.

Hogy az ármány körülöttem?
Nem bántam meg, ha ütöttem.
Nem haragszom senkire,
bár megbocsátni vétek.

Síratom félig-elégett magam.
Halottak napja van.
Ülök itt az avarban
piros pulóverben
száradt virágok közt is
értékes pénznek.

A parkokból eltűntek a lányok.
A levegőben fekete ruhákat,
koszorúkat látok.

Tán a jövő nyáron,
ha majd a tenger,
s hallgathatom a délszaki fényben!
Addig érek lombjavesztette reményben.

Segíts meg Isten,
hogy azt a napot még megéljem!

Aztán eltűnődöm:
mi van akkor, ha tavasz van? –

Ágsűrűben cinke fázik.
Hull a levél szakadatlan.

Számadás előtt

mert csendes az őszi, fegyverzaj
ne eméssze a széplelkű várakozókat!
hulló levelek, aranyszín levegő
kottázzátok le szimfóniámat,
s a világegyetemben jó szél, te se támadj!

ünnepélyes számadó, őszi vándor,
vigyázd a gyümölcsöket még
mielőtt kamrába kerülne a jussunk,
mert megindul lassan az összegezés,
hogy mit is végeztünk...

Kalász Márton

Holland part

Ahol világosabb ez égbolt, ott – az már a tenger,
Aki erre így megrázkódik? Igaz, imént még Middelburg napos,
fagyos, holland farsangját várva. Február összege, töprengj,
ki nézi meg ilyenkor a tengert. Inkább beljebb vacog, s a kocsiban
mégis meleg van. Bevallatlan se fél, aki mégse látta a tengert?
Forduljunk vissza, kint még hidegebb – addig, lehet.
S vígabban szorítsa össze száját kedvesem, a világos égkaréj
alá értünk – közben. Ez a város kisváros, ma a szélvihar
se tudja néptelenné tenni. Valamit hord a tér fölött; se fényközöny,
fény-tengerifű – télig közönyös, most fölszakadt nyárlevél.
Talán melankolikus parti kóborló derekáról a kendő. S itt neked
csupán a dűne lépcsajén kell föllépned. Ragyog minden: Add a kezed.
Aki mégse látta a tengert, s nem tehet viszont-ajánlatot –
üdén csak sóhajt: Istenem. „Nyújtsam tenger kezem?”

Gdansk

Kis Mozart, tudjuk, sose járt
a Keleti-tenger felhős partján. Az, aki háttal itt
áll, a fülelve bámulja e harsány univerzumot,
lehet kis szorongó Mozart is: annak épp animusa
ma – képzelnők, velünk bárhogyan lehet. Zenét naponta itt csak hall,
kéteves *érett* ösztönnel, más az, felhőtlen elmésséggel –
rajzolt néha a génus hajdan kis Mozart kezét víve? Közvetíthet
olyat nekünk, Salzburgból is, lett telefon: „Ein Auge –
noch ein Auge. Und lacht!” Halljuk: ily félkész önarckép
vége-nincs, szépül – kérdezni közben elvéve szabad.
S itt most előtte a nyárvégi tenger. Egy szem, még egy szem –
hol a kék szem, révült kis arc?
Nem nevet hozzá? Nem láthatjuk. A zenét az ár kottázta sejtésnek
imént – üde Mozart-e az?
Két kutya hallja – szélfútt nadrág szárához ül; játéknak, lábnaál e
száraz gally: kedv itt – nézzük, kinek?

Pintér Lajos

a hatalom tornya

séneriáda

alul áll
a csupaváll
kucséber
jött-ment
erősjános

a föld
rokona
elfutna
de földbenőtt
lába
megeredt
földbe gyökeredt

gyom fű
békarokka
virág hó
eső rokona
szárnya nőne
ha behemót
te te te
leszállnál róla

középütt
a kisokos
nagyokos
gigerli
de jó a
középút
de jó
középütt
lefelé üt
fölfelé
nyal
a gigerli
kisokos
nagyokos

fölül van
az arctalan
orcátlan
hatalmas
de szédül
de dadog
de-de-ma
go-gó-giáját
fogadd el
beszédül

hatalma
nem vadalma
nem vackor
csak vállakon
vackol
szereti
a halikrát
szarik rád

Medalion

medalion/1

mennyi halott szerző
mennyi élő eszme
simogatom a könyveket

medalion/2

mennyi élő szerző
mennyi halott eszme
raktárra vidd a könyveket

medalion/3

élő és holt szerzők
élő és holt eszmék
becsüld meg jól a könyveket

Grendel Lajos

Roszhírú hely

Délben, mielőtt pár napra elutazott volna, Krisztián még egyszer a lelkére kötötte, nehogy egy percet is késsen. Az olyan sznob helyen, mint a Petit Café, nagyon adnak a formákra. Aki mindjárt az első alkalommal elkésik, annak hamar kiadják az útját. De korábban se menjen. Nem szabad elárulnia, hogy számára élet-halál kérdése a dolog. Mert ha ezt észreveszik, le fogják nézni és a legócskább, legalantasabb munkákat végeztetik majd el vele.

– Pontosnak lenni, könnyedén, de illedelmesen válaszolgatni. Nem túl hangosan, de nem is halkán. Hanem mindenképpen önérzetesen, de azért mégse túl önérzetesen. Jó benyomást kelteni. Most ez a legfontosabb – emelte föl a hangját Krisztián, aki még csak egy hete fogadta be őt, de máris úgy viselkedett, mintha a bátyja lenne.

Őt egy kicsit idegesítette Krisztián atyáskodása, de azért nem vette túlságosan zokon tőle. Hálás volt neki, nélküle akár éhen is halhatott volna. Krisztián itt született, itt nőtt fel, úgy ismerte ezt a nagy várost, akár a tenyerét. Halvány fogalma sem volt róla, milyen az gyerekotthonban fölnevelkedni, buta és durva nevelők keze alatt, valahol messze, Kelet-Szlovákiában, a világ végén.

Este hatkor még nem volt nagy forgalom a Petit Caféban. A pincéernő, aki tegnap olyan kedvesen kifaggatta és megígérte a közbenjárását, most nem volt szolgálatban. A télikabátját sem vette le, csupán kigombolta, mintha valóban csak az ő kedvéért ugrott volna be – egy pillanatra, hogy megbeszéljék a szerződés feltételeit. A bő télikabátban kevésbé volt feltűnő a kövérsége, mint a feszes pincérruhában. Az utcára néző nagy ablaknál ült, közvetlenül a bejárat mellett, olyan mozdulatlanul és rezzentelen arccal, mint egy nagy, kitömött madár.

– Látom, kicsípted magad, Dávid – dorombolta kedvesen, mintha nem egy napja, hanem legalább tíz éve ismerné őt.

– Hoztam magammal fehér inget is.

– Helyes – mondta az asszony, s megkérdezte, mit hozasson neki. Ő némi töprengés után forró csokoládét rendelt, hogy legalább egy óráckára csillapítsa az éhségét. Az asszony kitalálhatta, hogy korog a gyomra, mert mindjárt süteményt is rendelt a csokoládéhoz. A tulajdonos felesége volt, erkölcsi tekintélyével legföljebb kilói tekintélye vetekedhetett. Ő eközben egy nejlonszatyorból előhúzta a frissen vasalt fehér inget, amelyet Krisztián ajándékozott neki, s olyan mozdulattal nyújtotta oda az asszonynak, mintha az valami becses, törekeny porcelánholmi volna. Az asszony tüzetesen megvizsgálta, négyzetmilliméterről négyzetmilliméterre, vajon nem bújjik-e meg rajta valami parányi folt. Az ing makulátlanul tiszta volt.

– Majdnem vadonatúj – mondta Dávid.

– Látom – mondta az asszony, de az arca elkomorodott s egy kicsit megörege-

dett. Kihozták a csokoládét és a süteményt. – Beszéltem a férjemmel – mondta az asszony, s utána baljósan hosszú szünetet tartott.

Dávid kezében megremegett a pohár.

– És?

– Rossz híreim vannak – mondta az asszony, s látni lehetett, magában megkönnyebbülten felsóhajtott, hogy ezt ilyen egyenesen, minden teketória nélkül kibökte.

– Nem vesz föl?

– Nem – mondta az asszony.

– De hiszen nem is látott, nem is beszélt velem. Ha legalább próbaidőre fölvenne. Tegnap maga azt mondta nekem, ne féljek, minden rendben lesz.

– Az tegnap volt – mondta az asszony ridegen, s mintha még egy kicsit meg is sértődött volna, hogy valaki, egy senki, emlékezni merészel arra, mit mondott ő tegnap. – Tegnap óta változott egy kicsit a helyzet.

– Mi változott tegnap óta? – kérdezte kétségbeesetten Dávid.

– Ha legalább volna iskolád, vagy legalább volna valami kis szakmai gyakorlatod – sápítózott az asszony. – Sajnos, nálunk mindig a férjemé az utolsó szó. Azt hiszem, túlbecsültem az erőmet, amikor tegnap megígértem neked, hogy...

– És ha van szakmai gyakorlatom? – vágott a szavába Dávid türelmetlenül, de nem támadó hangon.

– Akkor sem venne föl – mondta az asszony.

– Miért?

– Mert nem bízok benned – mondta az asszony.

– Mért nem bízok?

– Mert azt mondta, hogy ő *olyanok*ban nem bízok.

– Milyenekben?

Az asszony elpirult.

– Azt mondta, tudja, hogy azok nem mind *olyanok*, de azért a legtöbbje, aki ilyen intézetben nőtt fel, az *olyan*, és ő nem fog kockáztatni, mert a Petit Café egy jóhírű hely.

Kint már egészen besötétedett, csípős szél fúj, s ez a haragot is gyorsan kifújta Dávidból. Már megbánta, hogy még csak el sem köszönt az asszonytól, végül is az nem volt az ellensége. De akkor már messze járt a Petit Cafétól, már más utcákban, más jóhírű helyek környékén ténfergett, s az Isten tudja, hová tartott. A belvárosnak ebben a fertályában se szeri, se száma nem volt a jóhírű helyeknek, amelyeken, Krisztián szerint, két rivális maffia osztozott meg, egyelőre békében, bár, megint csak a jól tájékozott Krisztián szerint, ez a béke törékenyebb még az ilyen október végi, hártavékony jégnél is.

Amikor a főposta robusztus épülete mögül kiért a Vásártérre, már azt is belátta, hogy a Petit Café tulajdonosának alapján véve igaza volt. Valahonnan bizonyára tudomást szerzett róla, hogy ült már lopásért. Persze, azért ez nem valószínű. Ha a Petit Café tulajdonosa szóba állt volna vele, talán bevallotta volna neki, hogy rovott múltú, meg hogy egy botlásból nem kell mindjárt messzemenő következtetéseket levonni. Persze, azért ez sem valószínű. Elhallgatta volna a dol-

got. Meg abban sem volt biztos, nem botlik-e ő meg máskor is, ha a szükség ráviszi.

Ahogy ment kifelé a belvárosból, úgy ritkultak a jóhírű helyek. Villamosra szállt, aztán trolibuszra, végül leszállt egy *rosszhírű* hely előtt, ahol néhány napja egyszer járt már, a tulajdonossal is beszélt, s azzal váltak el, hogy talán visszajön még. A rosszhírű helyet is Krisztián ajánlotta, pontosabban úgy hozta szóba, hogy nem ajánlja, illetve, csak a legvégső esetben. Mert ide lehet, hogy fölveszik, de azért nagy árat kellene fizetnie. „Ündorító ára van” – így mondta Krisztián. „Gyomor kell hozzá. De ha megtetszel neki, nyert ügyed van” – mondta. A múltkori érdeklődése után Dávidnak az volt az érzése, hogy valószínűleg megtetszett a tulajdonosnak, s hogy ezek szerint valószínűleg nyert ügye van. Mint aki rengeteg pénzt nyer kártyán, s csak utólag derül ki, hogy a töméntelen bankó mind egy szálíg hamis.

Ámde nem volt más választása. Az utolsó szalmaszál, gondolta háborgó gyomorral, amikor belépett a rosszhírű helyre, amely szakasztottan úgy nézett ki, mint akármelyik jóhírű hely a belvárosban, csak hát ez egy rosszhírű hely volt. A tulajdonos a kisteremben verte a blattot borostás képű ivócimborák társaságában. Amikor találkozott a tekintetük, mosatlan tányérra emlékeztető ábrázata földerült. Dávid egészen közel ment hozzá. Szemtelenül és kihívóan nézett a tulaj szeme közé.

– Éhes vagyok – vetette oda foghegyről.

Abban reménykedett, hogy a tiszteetlen viselkedésén felbőszülő tulajdonos menten kiteszi a szűrét. Ehelyett az történt, hogy a tulaj a vállára tette a szőrös mancsát, s nagyvonalúan azt mondta:

– A vendégem vagy.

Ezzel aztán jócskán lepassztotta Dávid reményét, hogy talán mégis valahogy megússza ezt az estét. A tulaj átkísérte a nagyobbik terembe, és leültette az ablak melletti üres asztalhoz.

– Szólok a Józsinak, hogy hozza az étlapot – mondta.

– Nem kell étlap.

A tulaj fölhúzta a szemöldökét, és kérdő pillantást vetett rá.

– Hanem mi kell?

– Mindenből a legjobb – mondta Dávid. – Ha már egyszer a vendége vagyok. A tulajdonos halkán fütyentett.

– A nemjóját – motyogta a bajsza alatt.

– És valami jóféle vörösbor – folytatta Dávid még az előbbinél is impertinensebb hangon, de a férfi most sem mutatott hajlandóságot a megsértődésre.

– Kékfrankos megfelel?

– Megfelel – mondta Dávid. – Egy egész üveggel kérek.

Józsi, a pincér, ott állt két lépésre a tulajdonos háta mögött, és csak ámult-bámult, mintha ez a szakadt fiatalember, aki a főnökét kommandírozza, maga az álruhás welszi herceg lenne.

– Na jó. Egyél, aztán megbeszéljük a részleteket. Akár már holnap is munkába állhatsz – mondta a tulaj, és visszament a sötét képű cimborái közé.

Dávid körbepillantott, s megállapította, hogy a rosszhírű helyen csupa jól öltözött és kifogástalan modorú hölgy és úr vacsorázik, s oda se nekik, hogy egy rosszhírű helyen tartózkodnak. A rosszhírű hely nem azért volt rosszhírű hely, mert minden este megkéseltek valakit vagy ellopták a vendégek kalapját, hanem mert rosszhírű emberek működtették, csakúgy, mint a jóhírű helyeket a belvárosban. Ám a jóhírű helyeket működtető rosszhírű embereknek több pénzük volt és nagyobb befolyásuk meg összeköttetések magasabb helyeken, s kültelki konkurenciájukat megpróbálták befeketíteni és kiszorítani a piacról.

Dávid torkán nehezen mentek le a falatok, pedig éhes volt, mint egy kóbor kutya. De ha arra gondolt, hogy mi vár még rá ma éjszaka, összeszorult a gyomra. A forgatókönyvet, Krisztiánnak köszönhetően, ismerte már. Vedelte a bort, hogy ha majd *arra* kerül a sor, minél tompább legyen.

– Hát akkor térjünk a tárgyra – mondta a tulaj, amikor megunt a kártyapartit.

– Jó – mondta Dávid, s talán a bortól, de még inkább az izgalomtól, szaporán vert a szíve.

– De ne itt – mondta a férfi. – Elviszlek hozzám, ott nyugodtan beszélgethetünk.

A kocsiiban, melynek márkáját a sötétben nem tudta megállapítani, a hátsó ülésre telepedett, hiába unszolta, hiába könyörgött szinte a tulaj, hogy üljön bátran csak mellé. Mintha ez ugyan, a következő órák felől nézve, számított volna valamit. Dávidban nőtt a feszültség, mozgó börtönben érezte magát, amelyből ha kiszáll, akkor is csak börtönfalak veszik körül. Fényeivel, esti nyüzsgésével és forgalmával a város is börtönként záródott köré, ahová ráadásul önként vonult be, mert már nem volt más választása. Lidérces álomba csöppent. Maga az otromba, megalázó valóság lett lidérces álommá. Csapdába került. Összeszorította a fogát, de belül nyüzszített. Nem tudott másra gondolni, mint arra, hogy hamarosan olyasmi fog történni vele, ami még soha, s aminek az emléke évtizedek múlva is égetni fogja. Húzta, vont a nyomasztó álom egyre mélyebbre, valami fekete mocsár felé.

A rosszhírű hely tulajdonosa jóhírű helyen lakott, fenn a hegyen, egy emeletes villa földszintjén. Ő is elszórtanodott, s csak az út végén kérdezte meg:

– Van hol laknod?

– Van – mondta Dávid.

– Hozzám költözhetsz, ha akarsz. Van nálam hely elég – mondta a tulaj.

– Nem szükséges.

Ez nem volt igaz, Krisztián szeretett volna már megszabadulni tőle, de Dávid úgy gondolta, akkor már inkább az utcára, mint ide.

Odabent kellemes meleg volt. A tulaj körbevezette a lakásban, majd a konyhában ültette le. Ilyen hát a pokol... Finom holmikkal és luxuscikkekkel felszerelve. Szakasztottan olyan, mint a mennyország, az a jóhírű hely Istenkével meg az angyalokkal. Csak hát ez itt mégsem a mennyország, hanem annak csupán alvilági mása, benne a szőrös mancsú, nyájas modorú, gátlástalan Ördöggel, aki olyan izgattottan tüsténkedik most körülötte, mint valami begerjedt fajdkakas.

Az övé leszek, gondolta Dávid. Az Ördögé. Méghozzá a saját elhatározásomból.

– Vécére nem kell menned? – kérdezte az Ördög.

– Nem.

– Biztos vagy benne?

Dávid bólintott.

– Hát jó – mondta az Ördög. – Te akarsz elsőnek zuhanyozni, vagy menjek én?

– Menjen maga – mondta Dávid.

– Jó. Azért te is levetkőzhetsz közben.

S az Ördög már hámozta is le magáról a gönceit. Nem csak a melle, a háta is szőrös volt, szőrzete fekete pázsitként terült szét a nyakától a derekáig, ahogy az egy Ördöghöz illik. Aztán hamarosan eltűnt a fürdőszoba illatos mélyében.

Dávid egy darabig moccanatlanul ült a konyhaszéken. Behunyta a szemét, de akkor egy másik pokolnak, a gyerekotthonnak a képei kezdtek kísérteni. Sehonnan nem nyílt kijárat a világból.

Inkább kinyitotta a szemét. S akkor megpillantotta a konyhakést a kredenc lapján. Szép, fanyelű, húsz centiméter hosszú konyhakés volt. Dávid megbabonázva meredt rá, s azonnal úgy érezte, találkozása a konyhakéssel sorsszerű. Mi több, végzetszerű. Mint Rómeó és Júlia találkozása. Mint a villám találkozása egy magányos fa koronájával. Mint két égitest találkozása a végtelen űrben. Egyszerűen nem tudta levenni szemét a késről.

Pedig már kicsapódott a fürdőszoba ajtaja, s kicammogott mögüle az Ördög, immár mezítláb és házi köntösben.

– Na mi van? – kérdezte a türelmetlenségtől kissé nyers hangon, miközben a konyhai lámpa egy vékony fénysugara megvillant a kés pengéjén.

Térey János

„Igen, hiszünk a tündérekben!”

Kedves Gyerekek!

Megérkezés után – elmondom újból –:
Ruganyléptekkel kiszállunk a buszból.
A létszám úgy szép, ha hiánytalan,
S ha élén áll egy jó tanár: magam.
Ha véreteké vált a régi lecke,
Tudhatjátok: mindennek rend a lelke.
A borzongás minden csöpp szívet átjár,
Midőn a nagyszínház bejáratánál
Kart karba öltve forrunk gyorsan egygő;
A jegyeket a néni tépi ketté,
És együtt vonulunk a ruhatárhoz.
Vécére mentek majd – ha kell, ha nem –,
Kezet mostok, de tisztességesen!
Színházi szappannal, mert úgy szabályos.
Kettesével előttem sorakoztok,
Vigyázzban, mint megannyi dupla oszlop.
Kérdezhetnétek: miért kettesével?
A folyosókon itt is, ott is ajtó;
Egy bújócskázna, ám a párja éber,
S megtér keblünkre mindegyik csavargó...
Több kis bokorban lesznek a helyek;
Elfoglaljátok a zsöllyéteket,
S a fényben álmélkodva nézegettek
– Úgy jó, ha pissenést se hallani –,
Örültök a csillámló részleteknek
(Mindenkít szemmel fogok tartani).
Tilos visítani sötétítéskor!
Csöndben vagyunk előadás alatt!
Ha zacskó zörren, szárnyat bont a téboly...
Fölállni, enni, inni nem szabad –
A jelenlét önmagában ajándék.
Egyek leszünk a néma élvezetben,
S ha nem: egy világ omlik össze bennem...
Mikor tetőfokára hág a játék,
Egy színész a színpad szélére áll.
Szabályok közt legfontosabb szabály:
A kérdésére *egyszer* kell felelni.

„Igen, hiszünk a tündérekben!” Ennyi.
A történet két és félóra hosszú,
Nincs benne farkas és nincsen vasorrú.
A krokodiltól nem kell félnetek, mert
Színész mozgatja: pontosabban ember.
Előre intek minden nagy csibészt:
Föl kell készülni a pisztolylövést
Utánzó durranásra. Megremegtet
A zaj, de legyetek fegyelmezettek!...
Jó sok szabály van. Mit lehet csinálni?
Kérdezhetnétek, kertem kisgidái,
A kérdés persze ajkatokra forr.
Amit ma láttok, az nem a valóság!...
Mobilt nem hozhat senki, sem karórát,
Mely pittyeg minden egész órákor.
Jóságával bűn volna visszaélni:
Boldog húsvétot kíván Vilma néni.

Szereeday Ilona: Boglyák (2004, olaj, vászon)

Rapai Ágnes

Barikárolyosan

Vérvörös hajnalt hasít a dülledtszemű
idő, nyikorgó szekereink, tatamm, tatamm, tatamm,
hová viszik dobpergés-szívű fiainkat, éneklő-szoknyájú
asszonyainkat,
akik
málnaízű csókokkal édesítik a vastagnyakú
cigányok savanyú hétköznapjait,
ó, melegsuhogású fácánasszonyaink tavasz-szagát
érzem ilyenkor az orromban, korall-rózsaszín
álmaikat látom az álmaimban, fény-verseink nézd,
hogyan világítanak, megannyi varjú-csillag,
ó, verejtékben-ázó-nyaraink-teleink
a csikorgó évszakokban mi otthon vagyunk,
szurtos gyermekeinkkel kóborolunk,
és hallgatjuk a hazátlan föld hegedűsírásos
szívdobogását.

Bodorbélásan

A vérnősző barom csak adidasban
hajlandó szaladni, párnás neki,
puhácska minden íze, edzeni
küldik izzadt lányok feszes trikóban.

Szűzi kacajukat küldik utána,
a v. b. meg szupermenként suhan,
selyem köntöséből kilóg a lába,
a formát feszíti a tartalom;

ahogy végighúz a hajnali tájon,
betölti a teret, mint egy óriás,
már nem illetheti semmi kritika;

lelkes sóhajokkal buzdítják a lányok:
„ha visszatérsz ehetsz, süll a pirítós!”
és mellesleg vár a nyelves puszika.

Csukásan

Hű iránytű a tollam, azzal írok,
alatta sima fehérség, a tenger,
egy mackó Odüsszeusz,
tegnap délután a mérlegre álltam,
kék trikóban, kék gatyában,
egy kicsit híztam, de nem izgattam,
pötytyet taknyosan indultam
keresni a szépet,
Ó, édes költészet,
disznósajtocskám,
pirospozsgás retkem,
tejcském, kenyérem,
gyulai kolbászkám!
Kit izgattam, hogy összesúgnak mögöttem:
„Micsoda alak!”
Én horgász vagyok.
Ők meg csak halak.

Juhászferencesen

Itt ülök gondtól pikkelyesen,
mint egy hamuszürke-űrokádék-
múmiacsillag,
mint egy nyálkás-fájdalom-nyüves
porckorong-sérv a sebészasztalon,
bibe-fény-nyalábos
göncölszekér-árnyékszék-géniusz-
fotelben.
Itt ülök megint költészettel töltötten,
csont-hús-vér időmben,
én, én, én
a szót mondani jöttem.

Ladikkatalinosan

Látom én a szétfolyó óramutatót.
Eljön értem a boszorkány-seprű.
Nem riad vissza a nagyfalloszú költészet,
hogy belémhatoljon.

Szorítom a ferde kálykacsövet
Csak rémálom, remélem.
Az ablakomban füstifecske lángszórával.
Az ajtómban őrült vitorlavászon.
Hát nem értitek meg?

Fazekas Attila: Kompozíció (2004, vegyes technika, vászon)

Rékasy Ildikó

Nagy Parti kell!

Itt az idő most, remélem.
Új világról szólanék,
forgat keserű levében,
habszódíát habszódalé.

Ilik hozzánk, hogy belátván:
messze még a Kánaán,
cidrizzünk a Semmi Ágán,
rágódjunk az Ős Kaján?

Ragadd kézbe hát a szent fát,
de ne pengess semmi mást,
csak *dilettát és lamenthát*,
láthomásra áldomást.

Ha nincs gázsi, lesz kurázi!
Rendezzünk Partit, Nagyot,
hoppsza Sári, *ibusári*,
madame *Bogárdi* én vagyok!

Ki-ki esti dala

Este van, este van,
ki-ki besötétül,
nincs ötlete egy se:
koppintani készül
több goethe is.

Neki megy a falnak
az éji bogárka,
várj, nemsokára
koppansz te is.

Szülinapi biztató

Ifjabb barátnőimnek, barátaimnak

Hatvan (s pár) éves lettem én,
túl annyi nyáron, oly temén-
telen
telen!

S hogy e sok évszak elhagyott,
tán érettebb, bölcsebb vagyok
ma már.
Habár...

A kedvem néha szertelen,
s ha szeleburdi szellemem
kerül
felül,

mint egy farsangi maskarát,
úgy ölti fel kamaszkorát:
kedélyt
s szeszélyt.

Én is lehetnék (Isten ments!)
respektált, tisztos hölgy, decens,
elő-
kelő.

Ám, ha olykor hiányzik is:
ez a tekintély túl cikis –
s be sem
veszem.

Jobban esik a hetyke szó,
csipkedjetelek, kis beste szú-
nyogok!
Nyögök,

de pár évig (amíg merem)
hordom a kedvenc farmerem.
Ki él,
remél.

Alexander Bródy

Alakok – három kis emlék a régi világból

Létay Istvánnak

Tízéves kora fölött mindenkinek van egy úgynevezett „régi világa.” Olyan idők, melyekre szívesen emlékszik vissza. Hetven fölött is vannak emlékek, bár ezek többek, mint a kamaszé, de már homályosak. Azokból – melyek élesen megmaradnak – alakok, események emelkednek ki, melyek néha anélkül, hogy akkor észrevettük volna, képezik az ember tudatosan átélt életét. Ezt erősíti Kierkegaard megjegyzése is: „Az életet előre kell élni, de csak visszafele lehet megérteni.”

Három kis emlék az én régi világomból:

Pincér

Flórisnak hívták azt a vendéglőt a Vörösmarty téren, a mai zeneműbolt helyén álló épület első emeletén, ahol édesapám mindennap ebédelt. Én hetenként egyszer, pénteken ebédelhettem vele. Ez különös megtiszteltetés volt számomra. Amikor felértem az emeletre, apám felállt az asztaltól, és úgy fogadott, mintha én is üzletfele lennék, olyan valaki, akivel a hét bármelyik napján ebédelt. Ez mindig nagyon imponált nekem, és mélyen meghajoltam. „Hogy van Doktor úr? Mi van az iskolában?” – kérdezte apám kutatóan, de barátságosan. Vajon rosszat sejtve? Nem tudom. Azután, hogy részletesen beszámoltam a heti eseményekről, többé nem volt szó a tanulásról és minden kérdés nyitott volt. Kérdezhettem bármit, apám komolyan és részletesen válaszolt. Bár mindketten magáztuk egymást, mostanáig nem volt olyan meghitt és baráti beszélgetésem senkivel, mint annak idején vele.

Karcsi volt a Flóris főpincére. Magas, elegáns úr, ahogyan az ember egy békebeli huszár őrnagyot elképzél. Egyenes tartású, de korántsem merev. Mosolya nem borraivaló után kérezkodott, nem volt számító, hanem abból eredt, hogy nemcsak saját magának, de mesterségének is ura volt. Vendégeivel szinte baráti viszony kötötte össze, hiszen gasztronómiai gondolataikat, kívánságukat gyakran előbb tudta, mint önmaguk. Amikor Karcsi látta, hogy az első szavak elhangoztak apám és köztem, odalépett asztalunkhoz, mely az ablaknál állt, és a téren lévő szoborra nézett, és vigyázva letett egy serclit tányéromra, a vaj mellé. „Ma rakott krumplit készítettünk – közölte bizalmasan –, vagy inkább rácpontyra van kedve a fiatalúrnak?” Karcsi természetesen ismerte minden kedvenc ételemet. Tudta azt is, hogy péntekenként ott leszek, nekem mégis úgy tűnt akkor, tízéves koromban, hogy ottlétem különleges, hogy a Flóris az én éttermem, és Karcsinak én vagyok a kedvenc vendége. Azt hiszem, ugyanezt érezte mindenki, aki annak idején odajárt.

1948-ban elkerültem Magyarországról, és jó húsz év telt el mire újra hazaju-

tottam. A Flóris már régen nem létezett. Vénasszonyok nyara volt, amikor látogatásom során véletlenül betévedtem a Várba, a Régi Országház vendéglőbe. Az udvaron sütött a nap, és én ott kerestem megfelelő asztalt vendégeim számára. Egyszerre csak megütötte fülemet az ismert hang a hátam mögött: „Serclit a Bródy úrnak, mert ő azt szereti!” – szólt Karcsi a pikolóhoz, pedig az a harmincéves, kissé kopaszodó felnőtt, akit bejövetelekor megpillantott, anélkül, hogy azt észrevettem volna, bizony nem nagyon hasonlíthatott ahhoz a gyerekekhez, aki régen te a Flóris vendége volt. Karcsi viszont nem változott. A főpincérek főpincére, az utolérhetetlen profi, nagyobb úr volt minden vendégnél, aki valaha hozzá járt.

Karcsi már nincs közöttünk. Emléke viszont Kierkegaard elméletének helyességét bizonyítja. Ha Karcsira gondolok, a régi világ íze van a számban.

Író

1948-ban, amikor megérkeztem New Yorkba, azonnal felhívtam Molnár Ferencet. Apám írta neki, hogy jövök és ő, bár nem vendégszeretetéről volt híres, utasított, hogy azonnal menjek el hozzá. Talán visszaemlékezett azokra az időkre, amikor nagyapámmal és annak öt fiával együtt élt a Rudasban. Akkor még szálloda is volt a fürdő fölött néhány szobával. Ezek az idők foglalkoztathatták az írókat, amikor Hétágú Síp című könyvének ajánlását írta: „Ezt a kis könyvet Bródy Sándor öt fiának ajánlom amaz idők emlékéül, amikor az ő jó apjuk szeretetéből nekem is jutott legalább egy fiúra való.” Molnár Ferenc úgy fogadott, mint ahogy nagyapám fogadhatta őt annak idején, apai jóindulattal és őszinte barátsággal. Molnárnak a Plaza Hotelben, New York egyik legelőkelőbb szállodájában volt lakosztálya. Amikor beléptem, három hatalmas nyitott utazóládát láttam az előszobában. „Hová tetszik utazni Feri bácsi?” – kérdeztem megszeppenve, mert úgy éreztem, hogy éppen utazás előtt zavarom meg az írókat. „Én? Sehová. Miért?” – kérdezett vissza. „A bőröndök miatt.” – válaszoltam bizonytalanul. „Ezek mindig készen állnak.” – legyintett, mintha a tátongó kofferek ottléte egészen természetes lenne. „Sohasem lehet tudni” – fűzte hozzá megnyugtatómra, magyarázatként. Majd leültünk, kávé és teát hozatott. „Nézz ki az ablakon.” – mondta pár perc után, és én lenéztem a Plaza előtti kis térre és a Fifth Avenue-ra. „Látod ezt a hatalmas forgalmat?” – kérdezte aggódva. „Igen.” – válaszoltam, és mielőtt még kifejtettem volna csodálatomat a nagyszerű kocsik iránt, Feri bácsi azonnal folytatta: „Egyet jegyezz meg! Ne keresztezz utcát soha, ha zöld a lámpa. Csak pirosnál kísérelj meg, a zöldnél biztosan el akarnak ütni az autósok. A pirosnál talán van még némi esélyed, a zöldnél soha.” Most már szorongva ültem székeimen, hiszen eddig nem is tudtam, hogy az amerikai szokások ennyire különböznek az otthoniaktól. Próbáltam másra terelni a szót, és megkérdeztem, hogyan telnek napjai Amerikában. „Én egész nap nem lépek le a járdáról – folytatta Feri bácsi rendületlenül – kimegyek a kapun, balra fordulok és elmegyek a fél utcára innét ugyanazon a járdaszigeten, a Central Parkkal szemben van a Rumpelmayer kávéház. Ott megreggelizem. Majd haza a hotelbe. Délben ugyanezt az utat megteszem, de tovább megyek a járdán a hatodik avenue-ig, ahol balra fordulok, és rögtön ott van a Sixth Avenue Delicatessen, csemegeüzlet és étterem, ahol meg-

ebédelek. Utána megint haza, a hotelbe. Este a kapunál a járdaszigeten jobbra fordulok és az ötvennyolcadik utcában elbandukolok abba az olasz vendéglőbe ahol minden nap vacsorázom. Egész nap nem léptem le járdáról, és így életben maradtam.” Azt a bizonyos olasz éttermet, ha jól emlékszem Macario’s volt a neve, akkori barátnőjének vette Feri bácsi, és így esténként összeköthette a hasznosat, mármint az étkezést, a kellemessel. Többször voltam nála vendég vacsorára. Szeretett a régi jó időkről mesélni, Nagyapámról, Apámról, mint gyerek és nagybátyámról, Hunyady Sándorról. Nekem tizenöt évesen ezek a történetek úgy tűntek, mintha ősidőkről szólnának. Pedig neki, mint ahogyan most nekem, ezek csupán a régi szép idők voltak.

Cigány

A második világháború előtt és közvetlenül azután sok vendég fordult meg szüleim házában, a Rózsadombon. Édesanyám és édesapám társasága lényegesen különbözött egymástól. Anyám barátai egy-két gyerekkori barátnőt kivéve, majdnem kizárólag a képzőművészek voltak: festők, szobrászok, textiltervezők, belsőépítészek. Apám társasága, a szokásos kártyapartnerin kívül írókból, arisztokratákból, gazdasági és politikai emberekből állt. A két társaság ritkán keveredett. Apám, nem komolyan, csak hogy „húzza” édesanyámat, „piszkoskőrműeknek” nevezte az ő barátait. Anyám pedig „ugrott”, és sokszor le kellett csillapítani, mivel sértésnek érezte apám jellemzését, és hevesen védte kollegáit, akik tehetségüknek és bohém jókedvüknek köszönhetően egyáltalán nem szorultak védelemre. Ezek a művészek a gyerekekkel, mármint Zsófi húgommal és velem is szívesen elbeszélgettek. Mindig érdekes volt mondanivalójuk, hiszen saját munkájukról vagy pedig csodálatos és hihetetlen történetekről, mesebeli lényekről számoltak be. Apám barátai vagy kártyapartikra, vagy nagyobb estélyekre gyülekeztek össze. Ekkor már a gyerekeknek az ágyban volt a helyük, és így ritkán élvezhettük ezt a társaságot. Különböznél is törődtek ők nagyon a fiatalokkal. Fontosabb dolguk volt ennél. Mégis. Egy ilyen estélyre emlékezem vissza a legélesebben, pontosabban két éjszakára és a közöttük lévő napra, mert számomra ez volt a meghatározó. Főszereplője nem a szüleim, sem a meghívott grófok és grófnők vagy a többi hírességek, hanem ifj. Berkes Béla cigányprímás.

Berkes Béla a Nemzeti Kaszinó primása volt. Már nagyapja is muzsikált a Kaszinóban, és édesapja, id. Berkes Béla zenekarával minden évben Edward walesi herceg vendége volt Angliában. Delibes és Saint-Saëns tapsoltak neki a párizsi világkiállításon 1878-ban. De fia, ifj. Berkes Béla felülmúlta apját és nagyapját is. Már tizenkét éves korában Ferenc Józsefnek játszott egy udvari bálon. A király megkérdezte a kislányt, hogyan lehet ő olyan barna, mikor édesapja olyan szőke? „Édesanyám ilyen barna, és én ráütöttem” – válaszolta gondolkodás nélkül a gyerek. „No, adja Isten, hogy maga is nagyra nőjön” – mondta a király barátságosan, bár kissé ötletlenül. Az ifjú Berkes Béla nagyra is nőtt, ha nem éppen termetre, de teljesítményben. 1925-ben, csupán hegedűje kíséretében topant be Széchenyi László magyar követ washingtoni hivatalába, és az ő ajánlatára Amerikában maradt. Két évig játszott ott, majd hazajött, és itthon lett korának leghíresebb cigányprímása.

Azon az őszi estén, amikor a vendégek jövele előtt egy órával megérkezett hozzánk Berkes Béla zenekarával mi, a gyerekek fogadtuk őket. Béla bácsi följánlotta, hogy még a multság kezdete előtt eljátssza kedvenc nótáinkat. Zsófi az „Esik eső csendesen” című nótát választotta, én pedig apám egyik kedvencét az „Él-e még az öreg cigány”-t. Ezután megvacsoráztunk, és felmentünk az emeletre szobáinkba. Tanultunk egy kicsit, és mint mindig, nevelőnőnk utasítására, lefeküdtünk, de nem aludtunk el. Előre megbeszéltük Zsófi-val, hogy ezen az éjszakán kémkedni fogunk. Meglessük, hogyan is folyik egy ilyen nagy estély. Este tíz óra tájban kimentünk a nagy lépcső tetejéhez, ahol fejjel lefelé lógva figyeltük az eseményeket. Volt is mit látni. Fentről három szobára volt kilátásunk: a kis szalonra, egy középső nagy összekötő szobára és a nagy szalonra. A középső szobában egy svédasztal állt minden finomsággal. Itt nyüzögtek a vendégek, és az inasok szolgálták ki őket Anti vezérlete alatt. Fentről hallottuk a vendégek elismerő szavait. Mindketten büszkék voltunk, bár nem a mi érdemünk volt a finom vacsora, hanem a szakácsnőnké. A nagy szalonban, zenekara élén megállás nélkül húzta Berkes Béla rajongói nótáit. A cigányok kedvenc grófja, B. Pista felállt az asztra, és ott csárdást táncolt. A kis szalonban kevés volt a fény és az ember. Csak néha tévedt be oda egy-egy pár, hogy néhány pillanatra egyedül lehessenek. Ha sejtették volna, hogy ki figyeli meg őket, talán egy másik eldugottabb szobát kerestek volna. Ma, a televíziós világban ez elképzelhetetlen, de Zsófi és én ezen az estén láttuk életünkben az első hosszú, forró, szenvedélyes csókot. Zsófi azonnal meg is jegyezte: „Te, ez nem is a feleségét csókolja.” Valóban. Több ilyen alkalmat is megfigyelhettünk éjjel előtt, amikor nemcsak képtelen testtartásunk miatt szállt a fejünkbe a vér, de álmosak is lettünk és másnap korán várt ránk az iskola. Amikor elindultunk, még nagyban állt a bál és hazaértünkkor még mindig tartott. Aznap éjszaka megismételtük az előző esti programot. Ugyanúgy lógtunk fejjel lefelé a lépcső tetején, és most sem fedeztek fel bennünket. Most még több tapasztalatot szerezhettünk, mert új vendégek is érkeztek, így már egy kibővült társaság állt rendelkezésünkre. Bátrabban – és másnap vasárnap lévén – éjjel utánig leskelődtünk. Amikor reggel felébredtünk, a vendégek már elmentek, szüleink is lefeküdtek és Béla bácsi embereivel is távozóban volt. Éppen a tokba akarta tenni hegedűjét a prímás, amikor meglátott bennünket. „Hadd játsszam el még egyszer a nótákat” – mondta kedvesen, noha igen fáradt lehetett. Mi pedig nem voltunk elég udvariasak ahhoz, hogy tiltakozzunk.

Az az „Öreg cigány” még mindig a fülemben cseng. Senki sem húzta olyan szépen és olyan csendesen – még Pertis Jenő sem, pedig ő aztán igazán tudott csendesen játszani –, mint Béla bácsi akkor.

Egy órával azután, hogy a cigányok elmentek, reggeli nyolc órákor, mint minden vasárnap megérkezett Vaczulik mester, a borbély, hogy apámat megborotválja és haját nyírjon neki. Mivel apám aludt, és így nem volt kivel foglalkoznia, elhatározta, hogy levágja az én hajamat. Ez volt az első alkalom, hogy nem gyerekborbélynál voltam. Akkor éreztem először felnőttnek magamat. No, de ez egy másik történet.

Nagy Mihály Tibor

rejtőzködöm

rejtőzködöm hideg kövek alatt
és búvok én üres idők ködén
világra hoz nyugalmas akarat
kietlen városok nőnek körém

kezdetben voltam én vagyok a vég
bevégezem amit elkezdett a más
mérem a változások idejét
időmet méri meg a változás

a csillagokból és rögökből lettem
sorsom ha nem volt íme megkerestem
beteljesítem mozdulástalan

határaitam között hódítok én
köröttem mindent átragyog a fény
míg végülis megértem önmagam

intercity

babilon folyóin híd zörög
sikoltozik vörösés végzeted
mitévő légy ha nem lehetsz örök
síkfutásod padlatán remek

kis lányomok ragyognak feltörölve
mint vészféknél az átnyilazott szív
nem fokozom a terrort összetörne
két alvó fej között a kékes ív

vas illatában téli börtönöm
akár vigyázó strázsán őrködöm
akár ha elmerül üres vizekben

s ha álmainkat lámpasor deríti
ufóval ütközik a tompa e t
n m t írom gótbetű-hitetlen

szócsó

illess az ajkaidhoz és beszélj
fölhangsítva szétsugárzom azt
ha eltűnt már a zavar a veszély
lehet akármit énvelem szabad

szócsó vagyok de bármi másra jó
tehát flakon kacska vagy más egyéb
de jobb ha elteszel te szájaló
mert jól jöhet a hangosabb beszéd

mert sügni igazat itt nem elég
na erről ennyit véget ért a vers
innestől immár kortyolod szeszét
a bánatodnak új öröme lelsz

agressziók és egzitek után csak
nézelődsz tűnődve és bután

ha földet ér

ha földet ér a tunguz ázsiában
ha szétszalad a csorda és a horda
ha bámulod a fényt halálra váltan
ha lézer üt sebet a csillagokra

ha új vizsályok horgadnak a rajban
ha zászlaja már elmerül a sárba
ha látod azt hogy mégis megmaradtam
ki is lehetsz az én szívemben márta

ha szétszakad a szó talányos ajkad
kimondja tán mi átviláglik rajtad
ha önmagad hozod kihűlt világra

és hogyha én is elfogadlak íme
nem tántorítasz szétsugárzó sínre
ahol kihűl a forró traviáta

zártosztály

oly édesek a nővérek itt
ahogy forognak alvás közben
a doktornővel az a probléma
hogy alapvetően topmodell

amerikát meg tegnap látták
önagressziót fontol
mert nincs neki üzlet a politikában
és bélistára került az elnök

polgár judit unokaöccse
kidolgozta a magyar védelmet
de lékó péter a megfigyelőből
kétségbe vonja a koncepcióját

amúgy minden a szokott mederben
az illusztrációkat én jegyzem

Josef Vydřnak: Bálák (2004, olaj, vászon)

Szegedi Kovács György

Csak még egyszer

ott
a kút mentén
a szépen vágott sövények mellett
még éppen elférsz apám

ott
közelíts
ahol a tűhegyes kegyelem
a tested még átkarcolja

mutasd meg
faragott dobozkád
hadd forgassam a kezemben
megdagadt ujjaimmal simítván
csak még egyszer
a kés-vájta göröngyös rózsákat

Gepárd

Te nem!
Te aztán nem vonulsz fel
többé a koncert: kiáltod a tetőről.
Pedig akinek semmije sincs
nem óvatos az, nem okosan gondol,
s csak motyogsz, lázongsz,
mint díszes ravatal körül
az örökséghajhászó rokonság.
Miért nem szereted te a
tavak nyugalmát,
a kíváncsi hold
süvöltő csöndjét.
Átkos mohóságodban
a féllábú Sorshoz jársz
táncórákat venni, ahhoz a
hullaszag-leheletű hiénához.
Még annyit,
nem tudom észrevetted-e,
az, amit most megragadtál
egy oroszlán farka!

Fecske Csaba

Nem enyém

a nyár tékozolva szórja kincseit
a tűnékeny nesz most még tűnékenyebb
a szél pár kínlódó levélen segít
többnek tűnik ami veszendőbe megy

nyárnak már késő ám ősznek korai
türelmüket elveszítik a zöldek
próbálgatja magát bennem valaki
lélegzetenként hagyva el a földet

aranyköszörűként zümmög a darázs
mézzel teltek a gyümölcsök beértek
nem próba ez maga az előadás
szilvák hamvas kékjénél van-e kékebb

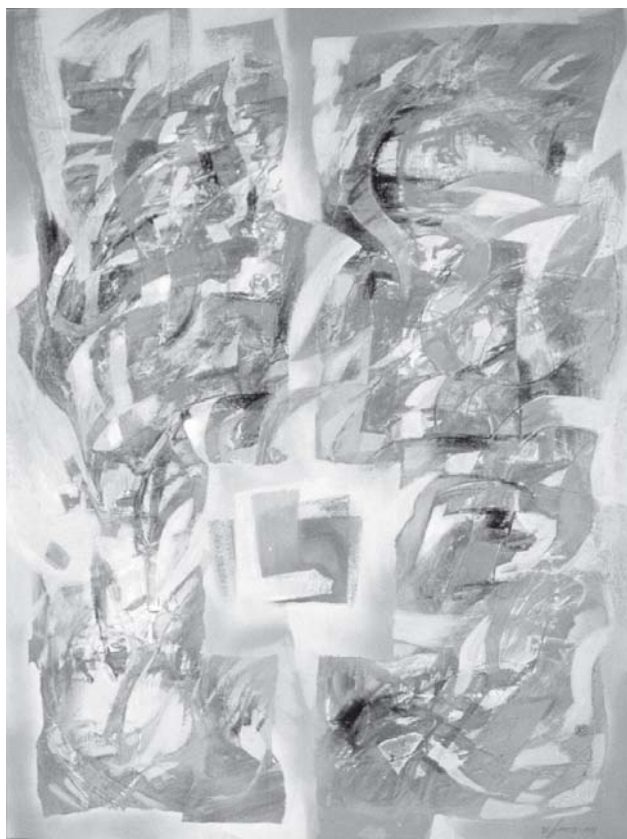
úgy tombol a fény az ablak üvegén
mintha a nap haláltánca volna ez
mit küszködve megszereztem nem enyém
a hallgatag húsban már a csont neszez

Őszi erkély

átcsörtet a szél az erkélyen
nem tudom ő ragaszkodik-e jobban
vagy a vadszóló a holt levelekhez
e semmire se jó béna szárnyakhoz
levélszárok halk roppanása
koccanások fémes hangja a betonon
tragédiára emlékeztető vérfoltként
elszíneződött levelek szanaszét
néhány elnagyolt kusza pecsétnyom
a nyár és az ősz átadás-átvételi
okmányán a holdfény áztatta erkélyen
miközben egykedvűen rágja a rozsdá
a vaskorlátot csontjainkat a mész

Valaki jár a szívemen

sajog bal oldalt borda tájt
valaki jár a szívemen
se arca se hangja nincs
csak meztelen talpacskái
nyirkosságát érzem
nem egyedül vagyok hát
nem vagyok egyedül
bár magam nagyon
valaki jár a szívemen
nevét követeli tőlem
némán erőszakosan
léttelensége iszonyatával

Vasil' Beca: Békéscsabai improvizációk I. (2004, olaj, vászon)

*Király Farkas***valaki egyre...**

valaki egyre írja verseim.
ósvai füstös állomásokon.
dombok rejtélyes ösvényein.
láblógatva szürke várromon.

verseim írja villamosokon.
utcákon s a város hídjain.
írja hogyha rátalál rokon
s akkor is mikor magánya kín.

ok ha jóra rosszra várni van.
sörökkel ha felszerelkezik.
külteleki éj szobáiban
álmában. vagy ha szeretkezik.

nem tágít ha nincs se szó se rím.
meztelen vagy testén bunda van.
valaki folyton írja verseim.
kitartóan és minduntalan.

majdnemkék

a kora reggelekre néző házban
(bár mondhatom hogy szinte sosem fádom)
időnként égek mégis furcsa lázban
olyankor az ablakot bedeszkázom

tekintetem idegen tájba veszne
vagy sétálhatnék önmagam terein
míg széthullnak a képből kirekesztve
mély tavaim s zöldhajú hegyeim

inkább nem ébredek – ráérek holnap
a nappalok mind egyformán buták –
álmaimban visszafele folynak
szőke szamosok majdnemkék dunák

ha netán amerikában...

lehetnék dzsonn a viszkifőző
vagy dzsészon a bohém pufók
dzsim a háborúk veteránja
vagy dzsék kit elloptak az ufók

dzsordzs talán a vadászpilóta
vagy dzsekk a vegasi pókerarc
dzsékob atom- meg géntudós
dzsó kit tőzsdén nem ér kudarc

tán dzsonátán a prédikátor
esetleg dzserri a zenész
ha netán amerikában
vagy hómlessz s enne a penész

de nem

hullahó

az angyalok könnyei fehérek

távoli gyöngé kristályének
hangjaiként hullnak feléd
kit halott madarak tolla véd

betemet majd mindent a hó
nem lesz többé se hegy se tó
mező folyó se út se tér

az angyalok vére nagyon fehér

Kocsis Csaba

Akinek meghalt a törvény

Miska elnyúlt, hanyatt feküdt a térdig érő fűben. Kopott, bagószagú dolmányát kikezdte az idő. Már a legavatottabb szemlélő sem tudta volna megmondani, hogy ez a viselet valaha a bihari nemzetőröké volt. Hűvös őszi szél fújta Derecske felől, és a hajlongó fűszálak között a legény a tömzsi felhőbárányokban gyönyörködött. Nézte az égi jószágokat, ahogy falták a mennybolt kékjét, és nézte a Napot, amely hosszú, aranyló botjaival, mint egy százkarú pásztor igyekezett egybeterelni a messzire kóborló felhőpamacsokat. Miskának nem volt tanácsos mutatkoznia egyik faluban sem, mert ha a császár emberei ráakadtak egy olyan legényre, aki sokáig harcolt Kossuth katonájaként, azt rögtön magukkal vitték. Jó helye volt neki itt, a földesi határban.

A legelőt – száraz lábbal – csak a faluból lehet megközelíteni, mert bal felől a közeli ligeterdőt körbevette a mocsár, jobb felől pedig a szétterülő víz, kóborló erek táplálták a felnyurgult nádat. Furcsa társaság jött itt össze alkalomadtán. Miska volt az egyetlen katonaviselt, de a többiek kezében is jól állt a fokos. A nádban szinte mindegyik legénynek rejtett egy-két rövidcsövű mordálya, amivel vadat terítettek le – ha már elteltek a sok főtt tésztával meg szalonnával –, de ha úgy hozta a sors, emberre is lőttek. Azt mondják, a mocsárban lebegő, éjszaka szárba szökkenő, táncoló, szélcsendben is hajladozó, sok lila lángocska megannyi megölt lélek lobogása. Ezek a legények azonban nem ijedtek meg a saját árnyékuktól, és nem ijedtek meg a holt lelkektől sem.

Október vége volt, elmúlt már Szent Dömötör napja, a számadás ideje. Ilyenkor nem csak a pásztornak illik elszámolni a nyáj gyarapodásával: a határba szorult pogányok is számot vetnek az eltelt esztendő múltba hulló napjaival. Bár utóbbi nem hagyomány, mert a szegénylegénynek az egy öltözet ruhán, és a legjobb barátján, a lován kívül nincs mit megolvasni. A Napon, a Holdon, a tölgyeseken, a foltokban fel-felbukkanó égerligeteken, a szétterülő sárréti vizeken, morotvákön azonban sokan osztoznak.

Nem messze attól a magányos tölgyfától, amely régóta vigyázza a határt, négyen heverték a számkivetettek közül. Lengyel Samu, a likacsos arcú, zsíros hajú, testes ember volt a legidősebb. Korán megözvegyült, gyermeke, rokonai nem voltak széles e határban. Nem lelte helyét a faluban, ezért a nádas lett az igazi otthona. Könnyen ráhagyták a szót a kocsmában, de itt is, mert senki sem szeretne volna közelebről megismerni széles tenyerét, amelyben három feketebivaly ereje lakozott. Ezt persze csak azok állították, akik már beleszaladtak egy-egy súlyos, lendületes ütésébe. A többiek fiatalabbak voltak, egyik sem élt meg huszonöt nyárnál többet. Néma Jani magasra nőtt, vékony, hajlott hátú, és a nevével ellentétben harsány, gyorsbeszédű volt. Az élőfába is belekötött, ha többet ivott a kellesténél. Ez pedig gyakran előfordult nála, különösen ha az újfalui heti-

vásár után megkopasztott valakit. Mónus Pétert annál csendesebbnek ismerték. Valamikor nemesi família volt az övék, de már nagypja és az apja is pásztorként szolgált. Ő is úgy kezdte, de a gazda odamaradt a háborúban, az örökösök meg néhány hónap alatt elhordták a jószágot a keze alól. Ábrándos, szelíd tekintete a semmibe révedt, ha aprólékosan megmunkált furulyáját szájához emelte. Jó lelkű volt, de nem szeretett ellentmondani senkinek, ezért gyakran előfordult, hogy olyan törvénybe ütköző dolgokba is belerángatták, amiktől alapjában véve mindig is ózdkodott. Törvény? Naponta loptak egy lovat a Sárréten, és akiknek fent kellett volna tartani a rendet, még magyarul sem tudtak. Ezért aztán a gazdák is szívesebben bízták ezekre a legényekre a lovaikat, mert a híriük is távol tartotta a ménestől a tolvajokat.

Miska megszokta a rendet O'sváth keze alatt. Úgy vélte, nem árt az óvatosság, de Lengyel Samut nem tudta meggyőzni:

– Nem kell ide figyelő, komám, nem mer idejönni senki a maga jószántából. A farkastól meg ne félj!

– Attól nyugodtan alszom – dünnyögte Miska –, az a három-négy herélt ló megvédi a többit, azt tudom!

Miska sokat mesélt a katonatársokról, a messzi városokról. Mikor estéknént közelebb húzódtak a tűzhöz, a többiek szájátva hallgatták. Most csak a hamu alatt izzott a parázs. Nem akarták felszítani a lángot míg ereje van a Napnak. Bár az már kezdte megfesteni az eget Ladány felé, hogy lenyugodjon tűzpiros ágyában.

Miska hirtelen csendre intette a többieket:

– Valaki jár a nádba'!

– Csak a szél neszez – vetett ellen Néma Jani, aki pedig híres volt arról, hogy olyan a hallása, mint a legjobb pásztorcutyáé.

Miska továbbra is hallgatott. Feszülő izmokkal, összeszűkülő szemmel, félig felemelkedve figyelt, mint a ragadozó, amelyik jól rejtező prédára les. Most már Lengyel Samu is hajlott arra, hogy valaki lapul a közelben, ezért magához vette a fókását. Mónus és Néma a helyén maradt, Lengyel Samu és Kis Víg Miska hétrét görnyedve, nesztelen léptekkel megindultak a lovak felé.

A nagy tölgyfánál kettévált az útjuk. Miska a tücsök hangját utánozta. A holdas homlokút hívta közelebb, mert ez volt a leggyorsabb széles e határban, és nem akarta, hogy ebek harmincadjára jusson. A ló barátságosan nyerített, mikor a közelébe ért. Aztán egy csobbanás, egy égbe kiáltó istenkáromlás hallatszott Lengyel Samu felől, majd lovak patájának gyors dobogása.

– Fogd meg a bitangját! – ordította a likacos arcú csuromvizesen, mert a menekülő a megduzzadt érbe taszította. De már ő is megmarkolta a lova sörényét és mogyoró pejen a tolvaj után vetette magát. Miska könnyedén utolérte a társát, mert a lova gyorsabb volt, de hamarosan lépésben mentek tovább, mert az alkonyat sápadt fénye elnyelte a vágató lovaszt.

– Megölöm, ha a kezem közé kerül – zohorált Samu.

– Szerintem megteheted hamarosan! – nyugtatta Miska.

– Eh! – csapott a levegőbe a vacogó fogú Lengyel Samu, mert hűvös volt az idő és ő alaposan megmártózott. – Bottal üthetjük a nyomát!

Miska jót derült társa haragján. „Bezzeg, ha ő kötötte volna el a lovat – gondolta –, milyen büszke lenne magára, most meg agyoncsapná azt, aki túljárt az eszén!”

– Lehet – tűnődött el Miska egy pillanatra –, de aki ilyenkor oldja el a lovat, mikor legnagyobb a víz, ismernie kell a járást.

– Mit akarsz ezzel mondani?

– Menjünk el az aranyosi csárdáig!

– Nem jár arra senki sem ilyenkor!

– Senki, akinek egyenes az útja...

Lengyel Samu, ha lassan is, de megértette, mire akar Miska célozni. Ő is halott már a csárdáról, ahol könnyen cserélnek a lovak gazdát. De neki soha sem kellett közvetítő, hogy túladjon a lopott jószágon.

Miska ismerte a járást, hiszen Udvariba menet gyakran betért ide, és most sem tétozott. Belenyúlt a tarisznyájába kivett belőle egy darab szalonnát, és a vicscorgó kutyának vetette. A kuvaszt nem lehetett volna ennyivel lekenyerezni. Ha ismeretlen vetemedett volna erre a vakmerőségre, nekiugrik, mielőtt a gazdáját fellármázta volna. De Miska minden útján megtette azt a szívességet ezzel a sűrű, fehérbundás matuzsálemmel, hogy vetett neki egy aprócska kolbászt, egy kis maradék csontot, vagy ahogy most is cselekedte, egy falat szalonnát. Az állat emlékezete pedig nem olyan rövid, mint az emberé, különösen, ha jószágról vagy önzetlenségről van szó. Nem Miska földöntúli hatalmát kell magabiztos mozdulatában csodálnunk, mint ahogy tette ezt a likacsos képű társa, hanem azt, hogy milyen alázattal tudott bánni minden földi teremtménnyel. Mintha minden állat beszédének tudománya ott lapult volna tarisznyájában az arasznyi kenyérszalonna mellett.

A kutya elmaradt mögöttük. Egyenest az istállónak tartottak, ahol négy ló volt bekötve. Kettő szekér elé való jószág volt, a másik kettő kiváló háts – ürge járású, karcsú lovak. A fekete pihentebbnek látszott, de rajta volt a nyereg, amely azt mutatta: a gazdája indulásra kész. A vércsederesnek még habos volt a háta. Hogy meg ne fázzon, pokrócot terítettek a hátára, de sietve vethették rá, mert ha egy kicsit elevebb a négy lábú, már régen a földbe tiporta volna a takarót. A paripa bal hátsó lábán ott volt a jellegzetes fehér folt, de a billog is mutatta, hogy kinek az elkött jószága ez. Eleget láttak, indultak az ivóba. A kisablakon fény szűrődött ki, és a mécses sárga világánál látszott, hogy a két nehéz, hosszú tölgymasztal végében csak ketten ülnek. A kocsmáros a kármentő mögött tett-vett, mert szerette volna az ajtón kívül tudni a vendégeit, akik kevés pénzt hoztak a házhoz, de miattuk állandó rettegésben élt. Most is összereszt, mint akit tetten értek, mikor kinyílt a nehéz vasalt ajtó, minden előzmény, kopogtatás nélkül.

– Megölöm azt a dögöt! – dünnyögte az öreg kocsmáros hetykén pödört bajusza alatt, mintha szegény rosszul táplált kutya lenne minden baj okozója. Aztán az új vendégekhöz fordult:

– Mit parancsolnak az urak? – eresztette ki a hangját.

– Nem parancsolunk semmit, Megyeri uram, hiszen ismer! Csak annak a vércse deresnek a gazdáját keressük – szólt Miska nyájasan, de Lengyel Samu az asztalra csapott.

– Elég volt a beszédből! Ki jött azzal a deressel, hogy csapjam agyon rögtön! Fiatal, lányos képű legény fordult velük szembe. Lengyel Samu el is hallgatott meglepetésében. Miska vette át a szót ismét:

– Hagyjad, Samu, őt ismerem!

Most Kincsem Pista arcát borította el a pír, de nem szólt, mert Miska tekintetében benne volt az is, hogy betörik a feje, ha megszólal.

– Tiéd a ló, legény?

– Már nem – hangzott az őszinte felelet.

– Jó árat kaptál érte?

– Majdnem annyit, mintha vásáron adtam volna.

Hogy nagyobb nyomatékot adjon a szavának, az övén függő erszény tartalmát ki akarta borítani az asztalra.

– Hagyjad csak! Nem kell a pénzed!

A kocsmáros ide-oda kapkodta a fejét, de ezekre a szavakra még Lengyel Samu és az asztal végén kucorgó idegen is megrökönyödött.

– Mivel jöttél Udvariból?

– Csónakon.

– Csak a lóért?

– A kocsmárostól bort vagy pálinkát kérnek, tőlem lovat, tehenet. Tudják, hogy ismerem a rétet, a nádat Újfalutól Ladányig...

– Ügyesebb vagy, mint a korodbeliek!

– Volt kitől tanulnom – nézett ártatlanul lányos arcával a legény az egykori nemzetőrré.

– Ha szükségem lesz rád, majd szólok... – komorodott el Miska, ahogy eszébe juttatták régi életét – ...de még nem jött el az ideje.

Tekintete megenyhült, de azért a hangja kemény, határozott maradt: „Most pedig szedd a lábad!”

Pistának nem kellett kétszer mondani, rögvest kifordult az ajtón. Lengyel Samu hüledezve bámult hol a becsukódó ajtóra, hol Vígh Kis Miskára.

– Elengeded?

– El!

– És a ló?

– Az istállóban.

Lengyel Samu gondolataiban ismét lassan lobbant fel az értelem törtfényű mécsese. De fellobbant. Ördögi mosoly bujkált a szája szegletében mikor megkérdezte:

– Hány lovat vigyünk magunkkal? Kettőt...?

Az asztal végében ülő tagbaszakadt, gubás paraszt megemelkedett.

– Négyet...?

A kocsmáros elsápadt, lábai megremegtek.

– Csak a vércsederest! – vágta el a szót Miska, és elindult kifelé.

Lengyel Samu elégedetlenül morgott, de azért követte. Néhány minutummal később már csak az elhalkuló lódobogás hallatszott, aztán semmi. Végül dühödt csaholás hallatszott az udvar végéből.

– Megölöm azt a dögöt! – borult el a tekintete a kocsmárosnak.

Az asztal végén ülő paraszt nem mert szólni egy szót sem. Csak lehajtotta a borát, mintha mi sem történt volna, pedig ilyen drága nedűt, amelyik több mint egy ló árába került, még sohasem ivott.

A nyár végén még mindig a szakadt dolmányában ógyelgett Miska, de bízott benne, hogy jobb idők következnek. Bogár egérszörű csikója az előző tavaszon száradt fel az anyja alól. Az már most látszott, hogy semmiben sem marad el a holdas homlokú mögött, mert nem csak gyors, hanem kitartó is. Az új jövevény a Kincses nevet kapta, mert kanca volt.

A dús füvű réteken, vizenyős helyeken kifényesedett a legelésző állatok szőre. Most már csak két lovat őrzött Miska, ezeket is Gál János adta. Ő meg nem kérdezte, honnan vannak, mert a friss seb arról árulkodott, hogy másnak a billogát viselték a jószágok még néhány héttel ezelőtt. Lengyel Samu is külön utakon járt, de egyébként a közelben tanyázott. Hol a likacsos képű kerekedett fel egy kis halpapríkásért, hol meg a mokány legény látogatta meg az öreg lókotót. Ha nem találta otthon, szívesen ellátogatott a kistrábei határba, mert takaros menyecske volt arra a kocsmárosné. Az ura meg olyan tedd ide, tedd oda öregúr, akinek nem sok hasznát vette a fehérnép a vendégek kiszolgálásában, de már az ágyban sem. Miska meg elmondhatta magáról ilyenkor, hogy hetente egyszer, még ha nem is alszik, vánkos van a feje alatt.

Az alkalmi csikós fáradtan, kissé kótyagosan jött meg a szomszédolásból. Előző este sokáig maradt a szép fogadósnénál is, most meg az öreg Samu nem akarta elengedni addig, amíg a szíverősítője ki nem fogyott a butykosból. Békés volt a határ. A tolvajokat távol tartotta a múltkori eset, mikor megrövidítették azt a gubás parasztot, aki olcsó lovakat szeretett volna magának. Miska elheveredett a maga építette szárnyékban, hogy jól aludjon, és új ruhájáról álmodozzon. Mélyebben aludt a kelleténél, de a holdas homlokú horkantására felszegte a fejét. Hallotta a lovak neszezését, de távolabbról, mint ahogy kellett volna. Felegyenesedett. Először megnyugodott, mikor megpillantotta Bogár lovát és az egérszörű csikót, de utána hiába pásztázta a rétet, a két mocskosfekete jószág nem volt sehol. Akkor pedig nem csak a fizetség van oda, hanem a csikó is, meg az új ruha is! - szökött ki a szeméből az álom egy pillanat alatt. Fülelt. A hirtelen beállt csendben hallotta a távolodó paták ütemes dobbanását.

– Ladány felé mennek – állapította meg magában és felpattant a lovára. Nekiindult, és a csikó is követte őket, de így lassabban haladtak. Úgy vélte, idegenek lehetnek, ha erre vették az irányt. Ha szem elől tévesztette őket, kérdezősködött. Hol szép szóval, hol fenyegetéssel, de mindig célt ért. A tolvajok nem is sejtették, hogy követik őket, mert Szolnokon már csak poroszkáltak. Miska szorosán a nyomukban. Mire utolérte volna őket, eltűntek egy magas, cseréppel fedett kőkerítés mögött. Miska elkeseredetten verte a hatalmas, nehéz, vasalt tölgyfakaput. De nem nyitották meg, ő pedig nem ismerte a „varázsszót”, amellyel bebozsátást nyert volna a lovai után. Csalódottan indult vissza, mikor a szomszéd utcában katonákba botlott. A járőr vezetője, a cseh őrmester alig egy éve szolgált

magyarföldön. Csak törte a nyelvet, de viszonylag hamar megértette Miska pergő beszédét, hogy tolvajt keres. Sőt! Már nem is keresi, csak el kellene fogni.

– Vezetni minket! – mondta a cseh tört magyarsággal, és a katonák követni kezdték Miskát, akin nyoma se látszott a fáradtságnak, mert a közelgő siker izgalma szétáradt benne. Legszívesebben előre vágatott volna, de látta, a gyalogos járőröket nem lehet gyorsabb járásra ösztönözni.

Hamarosan megálltak a boltozatig futó deszkák előtt.

– Ez az? – kérdezte az őrmester zavarodottan, és tanácstalanul hátrébb tolt a csákóját.

– Ez! – rúgott a kapuba bosszúsan, tehetetlen dühvel Miska, mikor leszállt a lováról.

– Nem jó! – mondta az őrmester, de nem volt benne biztos, hogy helyesen beszél, ezért még azt is hozzá tette: – Nem lehet!

– Dehogy nem lehet, a kutya úristenit! – ordította Miska magából kikelve. – Ide mentek be!

A végén már minden egyes szónál rúgott egyet a kapuba, de olyan erővel, hogy a katonák azt hitték, szilánkokra törik a lábfeje.

– A bíró lakni itt! – mondta csendesen az őrmester, aki azt hitte, ettől lehipped ez a kis mokány legény, de tévedett.

– Nem bíró az, hanem tolvaj, aki elveszi a másét! Hát ki itt a törvény?

A cseh őrmester elmosolyodott a bajusza alatt. Mintha csak az öccsét látta volna, az is ilyen hebehurgya, meggondolatlan, ha a saját igazáról van szó.

– Hallgasson! – ripakodott Miskára tettetett haraggal, az meg el is hallgatott a katonás hangra. Csak a tapasztalt őrmester vette észre, hogy nem félelemből némult el a legény, hanem megszokásból, mintegy vezényszóra.

Az őrmester most ütemesen kezdte verni a vastag deszkákat, csak egy-egy alkalomra szakította félbe, mikor bekiáltott németül, hogy „a császár nevében ki nyitni”! Öreg, hajlott hátú paraszt nyitotta ki a kaput egy résnyire, és ijedten kérdezte, mit akarnak, mikor a nagyságos úr még alszik.

– Hagyjad csak, János, hadd jöjjenek be az urak – szólalt meg a bíró kilépve a tornácra –, hiszen mindenkinek jár egy jó pohár bor, aki betér Barta Györgyhez, ezt mindenki tudja! Inkább hozz egy kancsót meg poharakat!

– Nem kell a bora! Adja vissza a lovaimat, és már itt se vagyok! – sziszegte Miska, de már nem volt olyan haragos, mint az imént a kapu előtt.

– Nem ismeri akkor Barta Györgyöt, ha ugyan volt két lova, amit rajtam keres!

Volt egy kis gúny a hangjában, és a tekintete is beszédes volt, mikor végigmérte Miska feslett dolmányát. Az őrmester is csak most nézte meg alaposan ezt a mokány fiút, aki véletlenül került az útjába. A ruhát vizslatva ő is elbizonytalanodott egy pillanatra, de a legény állta a nézését. A cseh a dacos tekintetet látva egyre inkább úgy vélte, hogy ez az ember nem hazudik. Közömbös arcot vágott az őrmester, és hagyta, hogy a bíró elhalmozza őket minden jóval.

– Ha nem kell, hát nem kell a borom – fordult Miskához Barta György –, keresse a lovát, de ha nem találja meg, lecsukatom!

A bíró bort töltött a katonáknak, és leültette az eperfa alatti asztalhoz őket. Fél szemmel azonban Miskát figyelte, aki már benézett az istállóba, és lement egészen a kert végéig, de nem talált semmit.

– A házban nem tartok lovat – kiáltott utána –, oda ne menjen be!

A katonák nevettek. Szerették volna, ha még kutakodik a legény egy kicsit, mert a kancsó kiürült, és az öreg paraszt szó nélkül hozta a másodikat. Ők se kéretek magukat. A két sváb fiú énekelni kezdett. Miska visszament az istállóba, de meglepődött, mert a jászol mellett egy volt honvéd feküdt. Egyenruhát viselt, amit tiltott a törvény. Aztán Miska észrevette, hogy a derék embernek csak egy lába van. Az előbb talán azért kerülte el a figyelmét, mert a vékony ember nap-szította, poros köpenyébe csavarva feküdt az aranyló szalmán, és most is csak egy pillanatra ült fel. Szomorúan hallgatta az éneket, aztán ismét magára terítette a köpenyét, és mintha csak magának dünnyögte volna – de úgy hogy a lovász fiú ne hallja meg –, azt mondta:

„– A kút alatt, a kád alatt!”

Miska továbbment. Megkerülte a szalmakazlat és megint csak úgy ért el a kert végébe, hogy nem talált semmit. Közben észre sem vette, hogy azt dudorássza magában, amit a féllábú honvéd dünnyögött: „A kút alatt, a kád alatt!” Bosszús volt, mert meg mert volna esküdni rá, hogy ide tértek be a lovakkal, és most nem szívesen néz az őrmester szemébe, hogy így elbolondította. Megkerülte a szalmakazlat, és elhatározta, visszamegy az eperfához. Megállt egy pillanatra. Szemet szúrt neki, hogy a kerek kút és a kazal között egy hatalmas taposókád van felfordítva.

„A kút alatt, a kád alatt!” – dúdolta egyre izgatottabban.

Nekifeszült a kádnak. Nem okozott számára gondot, mert a dongák szárazak voltak. A kád alatt hatalmas deszkák futottak egészen a szalmakazal alá. Már nem dúdolt, hanem csak nyögött nagyokat, mikor egy-egy nagydarab fát félrerakott. Látta a lejáratot, amelyik egy föld alatt kialakított istállóba vezetett, ahol nyolc ló volt bekötve.

– Őrmester úr! – kiáltotta, mert látta, hogy a lovak mellett ott vannak azok az emberek, akiket szívesen eltángált volna, de ő inkább a lovakat szerette volna visszavinni. – Megtaláltam!

Az őrmester felállította a katonáit. Feltűzték a szuronyokat, mint akik rohamra indulnak. A bíró közben eloldalgott, kihasználta, hogy senki sem figyel rá. A lovakat a két tolvajjal hozatták fel.

– Melyik a tiéd? – kérdezte az őrmester.

Miska rámutatott Gál János állataira. Szerencsére a billog helyén árulkodó seb sokat gyógyult.

– Vigyed! – vetette oda nagylelkűen a császár cseh katonája.

Az őrmester hálás volt Miskának. A hat katonalovat napok óta hiába keresték, de most megkerültek. A másik kettő nem érdekelte. Miska kilovagolt a kapun. A bíró a tornácon állt, felemelte a kezét, mint aki nem lát a szemébe sütő Naptól. Aztán csak a pisztoly dörrenése hallatszott... A hatalmas ember először nekidőlt a falnak, aztán hosszú véres csíkot húzott rajta, ahogy a tornác kövére csúszott. Miska hátranézett, de figyelemre se méltatta. Számára meghalt a törvény.

Iancu Laura

Rákóczi határ

Ferenczes Istvánnak

A határon szólnak
A fenyves harangok
Halkan beszélő füvek, színárnyak

A határon feszülő egek
Vérző lépések
Föl, föl
Dereng a Gyímesek könnye
Reszkető hegyek tátognak
Fönt s lent
Csak várnak.

Nincs ellenség

Nincs határ
Csak a Kárpátok
Szelíd, vérgyökerű Kárpátok

Nincs ellenség csak
Az erdő zúgása
Szuszog halkan

Ahogy a szív dobog
Ha átmegy
A határon

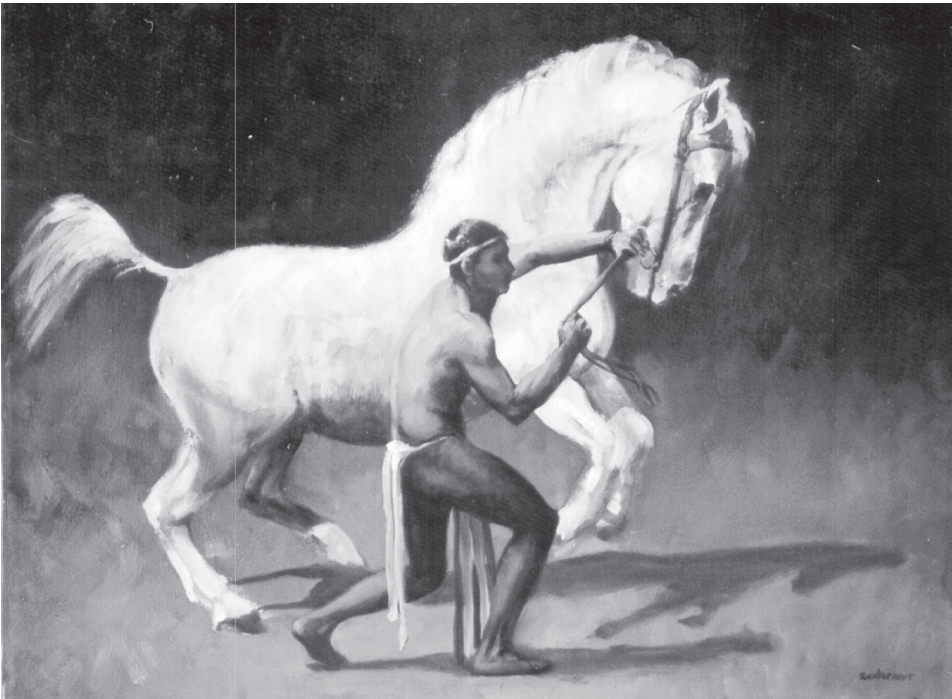
Középidő

Még szelíd vagyok és alázatos
Még lehetek bárány
De gonosztevők kezére adnak
Nagykorúság járványai marnak
Feltépett út, porladó kövek
Még lehetek de nem sokáig
Veletek

S ha ellenetek fordul a
Csipkebokorfüst: ne féljetek
Nem égek el csak
Homályos lesz szemetek
Sarum leoldom, s megfeszülök
Értetek
Értitek

Lelkiismeret

Keresünk valamit
Ovális barlang falait
Gondolatok medreit
Isten hamvait.

Rastko Stefanović: Lovas / Küzdelem I. (2004, olaj, vászon)

Aletta Vid

November végén

Az én síromat ássák éppen,
fagyott a föld és félfagyott
könnyeket ont november vége.
Miért, hogy minden elhagyott?

Fotók helyett és mézgás fáknál
füvek, virágzó illatok
gyülemlettek fel évről évre –
egyszerre minden elhagyott.

Számolni kéne, s számolatlan
veszni hagyni – kevés a sok,
s hazugnak tetszik, ami tetszett,
s hogy minden, minden elhagyott

most ásni kell talán az égig,
de nem tudok már, nem tudok.

Érett idők

diófák ága csüng az életem
fagyott idők levetem burkomat
érett idők a földet érő hóval
a vonzásod lesz egyre súlyosabb

A tehetetlenség székében

A tehetetlenség székében ülök három éve.
Megérkezel egyszer és kiborítasz –
a rohadt életbe, miben bízzak? Miben, ha nem ebben?

Már az is segítség, ha egy Józszándékú Kedves Rokon
az ablak előtt elhúzza a függönyt.
Ehhez képest mekkora csoda lenne, ha tényleg megérkeznél,
és úgy tennél, mintha tudnék járni, mintha képes lennék
lemenni veled a lépcsőn. (Nem olyan sok lépcső.)

Jobb, hogy nem jössz. Félnél és dehogy mernél hozzám érni,
megfogni természetesen és örömmel – ez nem a te mozdulatod, nem!
De akkor hogy a jó fenébe történhetne meg
a titkolható és megmosolyogható és retusálható és újra előhívható;
a szivacsos huszonegyedikbe kivakarhatatlanul beleszigorodó,
a soha meg nem vallható és védhetetlenül, kizárólagosan
azon túl már csakis saját magunknak való

.....
..... de végül is,
meddig várjak a megbocsátással

Bojan Dakic: Cím nélkül (2004, vegyes technika, vászon)

Nagy Gabriella

Ne féljetek

Ne féljetek
Hisz szétesik
Erős sosem volt
Teszek nekik

Szétesett?
Felejts el, így esik
Nem jár a száj
Kinek mit

Ami megy,
Csak úgy, ha vész,
Véletlen lenni
Gyermek.

Várj reám

Várj reám, én nem jövök,
Vagy ha mégis, ne várj,
Életedet miért látnád
Pont egy vak szemében?

Aki már elment,
Mikor még érezted, hogy él?
Akitől nem jött
A térről levél?

Nem igaz a semmi,
Az egészen is hülyeség,
Kicsit mindig lefaragnak
A hegyekből a szeretők.

Parázslík bennük,
Ám ha lángra kap,
Ráfekszenek, és kész
A szenvedély.

Néha tévednek, elfújják,
vagy rálöttyen a vodka,
másnap csak a hófúvás
vagy a megbántás segít.

E. Szabó Zoltán: Különbségek (2004, akril, vászon)

Bogdán László

Kihallgatás

1982. november 7.

Begyűrűztek a dolgok. Az ezredes üvöltött.
S én arra gondoltam, hogy már vetkeznek a görölök
egy éjszakai bárban, ahol sohase jártam.
Palimadárrá váltam, rémálom éjszakámban.
„Vigyázzon, megütheti bokáját. Sokat beszél.”
Künt mennydörgött, villámlott. Süvöltözött a szél.
„Régóta figyeljük már!...” Itt vették el a villanyt.
„Mit mind hepciáskodnak?” A képzelt fény megcsillant
egy lány veres haján, az aprócska színpadon.
Repült melltartó, tanga... „Igen, az én bajom –
az ezredes legyintett –, hogy túl sokat beszélek!...”
A vörös lány meztelen egyre csak engem nézett.
„Mit mind lázítanak? Mégis Erdélyt akarnák?! –
A vörös hahotázott. – Kozmopol irredenták...”

Hoel herceg megpróbálja kijózanítani Trisztánt

„Sebzett szív. Bánat herceg!... Önmagadat megnyitván
kútba hullottál Trisztán! – szomorú Hoel herceg. –
És a kút is te voltál! Szólott a régi nóta.
Követted. Megbotoltál. Távolodott Izolda.
Ó, ha veled lehetne...Baktattál fel a hegyre.
Ó, ha még egyszer látnád. Csodára vártál. Kegyre
És rád zuhant az este. Felszikrázott a teste.
Megnyerheted a játszmat, árnyaiddal körötte?
De azt se tudod hol van! Álmaidban? A holdban?
Tétováz a sehol-ban? Belpoklosként követted.
Hogy együtt, kéz a kézben, induljatok. Az éden
ott bujkált az ölében. Meg sem ismert, nem érted?!
Mert elfelejtett téged. Semmi már meg nem menthet.
Izolda férjével hál. Hátad mögött a végzet!...”

Nyilas Atilla

Arcpoétika

Szeretnék lenni
olyan tömör, mint József Attila,
olyan szikár, mint Pilinszky János,
olyan kegyetlen, mint Szabó Lőrinc,
olyan tudású, mint Babits Mihály,
olyan eredeti, mint Ady Endre,
olyan játékos, mint Weöres Sándor,
olyan lírai, mint Kosztolányi Dezső,
olyan gazdag, mint Arany János,
olyan alapos, mint Kazinczy Ferenc,
olyan mély, mint Berzsenyi Dániel,
olyan művelt, mint Janus Pannonius,
olyan szabad, mint Balassi Bálint,
olyan szép, mint Vörösmarty Mihály,
olyan tiszta, mint Ungvárnémeti Tóth László,
olyan hitű, mint Komjáthy Jenő,

és é. n.

(Meg olyan jó, mint a Kemény.)

Eger

Egy westeles fogadás tájai után
szállásunk előterében még bele-
kóstoltam egy ikebanába.

Gyász

Aznap a közelállók talpig feketében jártak,
másnapra előkerültek a kékek és a szürkék,
harmadnapra többségük ünnepi pirosat öltött magára,
s mikor ő jött vissza, már nem érdekelt senkit, de senkit.

Kollázs

Mért fekszel
betegen?
Mi kéne?
Két pofon?

Ilona,
Ilona,
Ilona,
Ilona.

Rogozsin

Vesszőmet ajánlom neki,
de a szépség nem fogad magába.

Vesémet ajánlom neki,
de a szépség nem fogad magába.

Véremet ajánlom neki,
de a szépség nem fogad magába.

Versemet ajánlom neki,
de a szépség nem fogad magába.

Merényi Krisztián

Zempléni gondolatok

Erdei utakon megáll az idő.
Csak kanyarok.
Vad kutyák üszkös nyomai.
Lombkoronák alá szorult a köd.
Fölfázott bogarak násza a lehullott
tűlevelek fürgetegében. Itt vagyunk,
hol nincs irány, tér vagy határ,
csak cél – a meghatározhatatlan,
bomló semmibe tartunk.
A lét: zuhatag, szárnya alá
fogadott bennünket.
Füstös buborékok a házak,
madártávlatból a hegyek,
sőt az ország.
Tán még a Föld is.

Suhanunk

Megcsókoljuk csücsöri
szánkkal földünket.
Ifjúságunkat halhatatlan
versek közé fűzzük.
Felmászunk az élet hegyére,
hol, mint Kilimandszáró
csúcsán örök az afrikai tél.
Vak bőregéreként suhanunk
életünk derekán, s árnyként
vonjuk magunk után
múltunkat.
Megérjük az apai kort:
bőröstől emészt a rák.
A sugárutakat nézzük, mankót
gyúr kezünkbe a holdvilág.
Eltelik a vipera-idő,
amikor háború ver gyökeret.

Belevénülünk. Testünket
nyirkos indák csavarják körül,
csontjaink elrozsdásodnak,
szemgödrünkre rászökik az éj.

Heda Vidmar Šalamon: Szel (2004, vegyes technika, vászon)

Mogyorósi László

A Werther-dosszié

(részletek)

Júliának

(sztráda)

Karjaim indái feléd kígyóznak, nyesegetem vadhajtásaimat, a szobanövények nyugalmát kényszerítve magamra a füllesztő dzsungelben. Mint a mesebeli vad-almafa, kérlek, fogadd el gyümölcsömet, szabadíts meg e tehertől. Marionettfigurád vagyok, tagjaimat arcod rezdülései rángatják szédületes ütemben. Hidraként növeszt új fejeket a vágy, és mi van akkor, ha a feléd suhanó, nyílegyenes sztrádákra az utolsó pillanatban nem köt hurkot a mindenható felettes én?

(az első inger)

A mosdóvíz hidegsége, a ruha puhasága, a narancslé édes íze, a langyos levegő simogatása, a busz sárga színe, a hangszóróból bömbölő minden idők legnagyobb slágerei, az elsuhanó fák az ég háttere előtt: mindez zsibbadtság, vaksötét, néma csönd. Mintha egy süketszobában, sötétzárkában feküdnék lekötözött végtagokkal a húsz kilométeres úton. Az első inger: ahogy belépsz, hajad szókén foszforreszkál, s a derengő fényben elmosódott vonásaidból éles kép lesz. Mintha csak káprázatom folytatódna, egy üvegfal mögül figyellek, mint fegyenc a látogatóját, kísérleti alany a pszichológust, valószerűtlen valóságshow-t. Aztán az üveg képernyőként sötétül el.

(valóság)

Amit hátrahagyhatsz, csak halott dolgok: egy fénykép, egy hajtincs... Mit sem őriznek eleven valódból. Mintha kedvenc indiai hátasom szívverését, testének melegét egy elefántbőr-pénztárcát simogatva próbálnám felidézni. A fényképen persze büntetlenül, a fagyhalál veszélye nélkül szemlélhetem pizsamában is a sarkvidéki tájat. Érzelmek megmásíthatatlanok, mint a természet törvényei, amelyeknek inkább alávetem magamat, csak hogy érezzem a valóság érintését.

(magasles)

Folyton a mobilodat nézegeted, írt-e SMS-t, hívott-e, míg le volt halkítva; szemed alatt a szerelmes éjszakák sötét karikái, melleid: magasles, ahonnan blúzod lombja mögül a csókok helyei, mint távcsőves puskák merednek rám, s mert láttam elvérezni Goethe hősét, forróság önt el, lezsibbadok: halálfélelem fog el, ahogy szelíd vadként az etetőhöz, feléd igyekszem.

(Bond)

Ilyen meleget márciusban, eső után, egyszál pulóverben izzadok az erdei sétán. Bevetem a könyökömet, viszkett az orrom és a jobb szemem, előttem

kövér, fekete kandúrok osontak át az úton, az orrom előtt ment el a nyolcasbusz, ott, ahol a *13-as* is jár. Aztán olyan színe lett az égnek, amilyenről nem hittem, hogy lehet.

Nem tudok titkokat, nem is mondta, mint a kábítószer-kereskedő a James Bond-filmben: „Ha bokáig leszel benne, azért fogsz könyörögni, hogy kapcsoljam ki, ha térdig, hogy beszélhess, mikor combig, hogy öljelek meg”. De akkor, ott, egyetlen vágyam volt: legyen vége, akárhogy, csak legyen vége.

(dugattyú)

Két éve ugyanígy kerülgettem a pocsolyákat; akkor még nem tudtam, hogy létezel, hogy van ilyen. Az egy másik város volt, a pocsolyák is másak voltak, más volt a benzingőz is. Akkor a hátam mögött közeledő, tompa morajra figyeltem, kén- és tűzesőtől tartva nem mertem hátranézni. Nem váltam sóbálvánnyá, akkor nem, és azóta is rendületlenül tartok valami cél felé. De az a valami, nevezd végzetnek, sorsnak, egyszerre élém került, hallom túsarkai távolodó, ütemes dobolását, miközben egy dugattyú karjaként körtáncot járok középpontod, valami ősi tűz körül.

(nehogy összeérjen)

Mikor még nem mondtam el, hogy mit érzek irántad, egyszer megkértél: ne üljek olyan távol le tőled. Akkor olyan közel ültünk egymáshoz, hogy erőfeszítésembe került, nehogy véletlenül összeérjen az arcunk. Akkor mintha izzó kardot húztak volna el a szemem előtt, ami könnybe lábadt, mint a Sztrogof Mihályé, ezért nem vakultam meg teljesen. De a többi ember rútsága hónapokig sötétségként borult rám, csak az izzás emléke éltetett.

(megkülönböztető jelzés)

Kértem: hogy találkozzunk néha, néhány percre. De te felcsattantál, mintha mindennap akarnám, pedig dehogyis, gondoltam, hogy érthetsz ennyire félre; és megint neked volt igazad, mert nem kaphatok eleget belőled, s ha ez bűn, hát rendben van, használd megkülönböztető jelzésedet: szemed villogását (mely villanás csupán), szavaid szelíd szirénáját. S mert a szabadságra: tested béklyójára vágyom, hátracsavart csuklómra rákattintod a magány bilincset, és ismerteted a jogaimat.

(nyugtalanság)

„Szóval ez egyfajta bocsánatkérés akar lenni?” – kérdezted, miután leültünk egymással szemben, vádlott és bírása, terapeuta és páciens. Ez fel sem merült bennem. „A köztünk lévő félreértés oka – próbáltam rávilágítani –, hogy számodra ott kezdődik a szerelem, ahol számomra véget ér.” Azt hiszem, ettől megnyugodtál. Én azóta vágyok egyre nyugtalanabb.

(*randevú*)

Az egyetlen hely, ahová el merlek hívni: az iskolai diavetítés, ahol elhangzik az én versem is, amit neked írtam. Kétszer bölintottál rá, aztán az utolsó pillanatban le akarod mondani más programodra hivatkozva, hogy végül könnyörgőre fogom, mintha bármi is függne ettől. Ha tudsz, jössz – mondod –, hiszen megígérted. Egy ezreléknyi esélyt adok rá, ezért megyek oda, egy napja már tele vagyok keserűséggel. Egy órával korábban érkezem a busszal, egy üres terem ablakából látom, hogy a parkban beszélgetsz a barátaiddal, de nem megyek ki hozzád, innen-től már legyen a te döntésed.

Kínosan ügysz rá, hogy az utolsó pillanatban érkezz, barátnőid gyűrűjében. Elönt a hála és a megkönnyebbülés érzése, álltad a szavad, más nem számít, hogy csörög a telefonod, kimész, és a barátnődtől tudom meg, hogy megérkeztek a szüleid, ezért nem veszel részt, aztán mégis visszajössz, ismét csak a hála, nem számít, hogy ügyesen a terem másik végében ülsz le, hogy a végén a barátod vár kint. Azért jó, hogy a csók, az összesimulás elmarad, csak a kezedet fogja meg, magas, kisportolt, jóképű, talán csak látja, hogy nem vagyok vetélytárs, talán csak jólnevelt, ezért nem esik nekem, hogy szálljak le a barátnőjéről. Kulturáltak vagyunk, európaiak, én sem rántok kést, mint József Attila Gyömrői Edit vőlegényére, steril vagyok és higiénikus, mint egy svájci magánklinika zártosztálya, a vágy nyálás idiótává gyógyszerelve fekszik a vakítóan fehér paplan rögei alatt.

(*Thészeusz*)

Szépséged puha léptű, áramvonalas eb, hideg kék szemekkel. Sétálni viszed, engedelmesen, büszkén feltartott fejjel lépked melletted. Házam előtt végzi el szükségét; megállsz, figyelmes leszel a szélcsapkodta spalettákra, a nyikorogva lengő, zár nélküli ajtóra, felette írás: *Hozzám bármikor, kopogtatás nélkül bejöhetsz*. Kíváncsian belépsz, ahogy országhatárokat hagysz magad mögött, füled mellett denevérek szárnycsapásai. A szobámban gögicsélő csecsemőt találsz. Nem ezt vártad, átmész a szomszéd szobába, labirintusában eltévedsz.

A kutya körbevizeli szobámat, odaüget a csecsemőhöz, izgatottan körbeszaglássa, puha nyelvvel megnyalja az arcát; farkát csóválja nyüszítve, fülét hegyezve néz le rá. A gyerek mosolyog, lábaival rúgkapál, kezével a levegőt markolássa: játszani szeretne.

Minotauros karján térsz vissza, rózsaszín selyempongyola lobog rajtad, a huzatban szinte meztelen vagy. „Ariadne!” – füttyentesz a kutyának, s az a lábához dörgölőzik. A bölcsőben szétmarcangolt, véres húscafat.

(*áttét*)

Úgy fedeztelek fel gondolataim közt, mint az emlő önvizsgálatát végző nő a borsónyi csomót. Tudtam: fél évem van hátra, halálfélelemben készülni az elválásra. Berendeztem a babaszobát, pedig csak az áttétet hittem magzatomnak.

Műhely

Szirák Péter

Magyar–zsidó-sors

Tiltás, szokás és kezdeményezés a hetvenes–nyolcvanas évek irodalmi köztudatában

Az igazság nem adott, az igazság folyamat.
(Vajda Mihály)

A zsidóság és a magyarság – magyar zsidók és nem magyar zsidók, magyarok és zsidók – sorsának irodalmi összekapcsolása közismerten nagy múltra visszatekintő hagyomány. Örökség és eleven tapasztalat a kortárs irodalmár számára is. A 16. században a magyarok és a zsidók – mint elképzelt közösségek – sorsa összekapcsolódik¹, s ez a viszony utóbb, a 19. századtól a magyar társadalom- és kultúrtörténet egyik jellegadó elemévé vált: a zsidósággal való együttélés a befogadástól a kirekesztésig, a szimbiózistól a bűnös tragédiáig, s azon is túl, a magyar identitás (ami persze sohasem egynemű, mert változatos sokaságának a gyűjtőneve) részévé vált. Még azokat is érinti, akik keveset gondolkoznak a befogadtatás, az önfeladás, a „Korrobori”, a kitaszítottság, az asszimiláció és disszimiláció, a tabutizált sors, a kényszer-azonosság és a kettős identitás kétségbeejtően változatos történetéről. Az önazonosság – legyen az magyar, zsidó és/vagy magyar zsidó – elgondolásának egy bizonyos összetettsége szükségképpen teszi a szembesülést az együttélés történetével. S nem túlzás azt mondani, hogy a magyar irodalom az ez irányú gondolkodásnak egyik legfőbb letéteményese.

Kellő avatottság híján itt csak vázlatosan hozom szóba a magyar-zsidó együttélés elmúlt évszázadának elágazási pontjait. A társadalomtudományokban igen kiterjedt irodalma van azon kérdés megvilágításának, hogy az együttélés dualizmuskori viszonylagos kiegyensúlyozottságának, az asszimiláció úgynevezett sikertörténetének miképpen vetett véget az első világháború, az azt követő forradalmak és Trianon. Hogy az országvesztés, az elitcsoportok hevesse vált küzdelme és a szociális feszültségek milyen nyugtalanságokat és indulatokat gerjesztettek a korabeli társadalomban, s hogy a már kezdetekkor sem egységes, utóbb szociokulturálisan (népi-kulturális, vallási, szociális és politikai értelemben) még inkább megosztott magyarországi zsidóság egyes rétegeinek gazdasági, más rétegeinek politikai szerepvállalása, illetve e szerepvállalás antiszemita értelmezése mennyire kapóra jött annak a politikai doktrínának, amely nem volt képes (vagy nem volt hajlandó) megtalálni a súlyos helyzetbe került magyar társadalom integrálásának kulcsát. A két világháború közötti kurzus a magyar társadalom modernizációs feszültségeire szörnyen egyszerű és végzetes választ adott, amikor a szociális és nemzetpolitikai

¹I. Farkas András: *Az sidó és magyar nemzetről, Miképpen az Úristen Izraelnek népét egiptomból és hasonlóképpen az magyarokat szkithiából kihozta*, Krakkó, 1538.

válságot – a struktúraváltoztatástól való félelmében – szinte kizárólag „zsidókérdésként” tematizálta, vagy hagyta így tematizálni. (Miközben uralma fenntartása érdekében támaszkodott a zsidó nagytőkére.)² A dualizmus kori jogegyenlőség megsértése, a negatív diszkrimináció (a „*numerus clausus*”) tragikus példát teremtett a társadalmi versengés és a pozíciók újraelosztásának állami befolyásolása terén, az antiszemita politikai retorika szabadjára engedése pedig egyszerű és bűnös képleteket szállított a közvélemény befolyásolásához. A széteséstől, az anarchiától, a vörös terrortól való félelem, valamint annak vélelmezése, hogy az országvesztéshez vezető forradalmi lázongás a zsidók műve volt, mégpedig az egyszerre kapitalista és kommunista zsidóké, nyilvánvalóan tévútra vitte és megbénította a politikai-szellemi elit és a társadalom önértését³. Ugyanakkor, ahogy korábban is már: a gyors és teljes asszimiláció akarása, a sikertelenségétől való szorongás, úgy most még a fehérterror által felhalmozott félelem, kétségbeesés és meghasonlás⁴ is megdermesztette a magyar zsidó önreflexiót. Ez a végzetes következményekkel járó esemény sor azzal a jelenséggel járt együtt, hogy a társadalom véleményformálóinak egy része – tisztelet a kivételnek – a megosztott (nagyon eltérő réteg- és csoport-státuszú) zsidóság egészére rávetítette a „zsidó” (többnyire) negatív képét⁵. Ez a sok szempontból heterogén közösséget virtuálisan egységessé formáló *kollektív kényszer-identitás* és a körülötte fenyegető megbélyegzés és erőszak az, ami a két világháború között a magyar zsidóság közösségeinek és egyéneinek szabadságát a legegyszerűbb módon sérti, s feltehetően ez az, ami a leginkább gátolja a magyar–zsidó-mivolt tematizálását, vagyis a történetesen nagyon is hibrid azonosságtudat diskurzív megszólaltatását és alakítását⁶. Ez a kívülről erőszakolt és belülről többnyire nem problematizált kényszer-identitás azért is igazságtalan, azért is vált bénító erővé, mert éppen a „kívül-belül” viszonylagosságáról, áthelyeződéseiről nem volt hajlandó tudomást venni. Vagyis az identitás dinamikus, folyton alakuló történetéről, a változatok sokaságának szabadságáról, arról, hogy a magyar zsidóság nyelvi-vallási és kulturális értelemben is igen sokszínű volt: a népi zsidóságtól egészen addig a költőig⁷, aki számára a zsidóság már nem jelentette az identitásról

² I. Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*, in: Bibó István: *Válogatott tanulmányok II.* Magvető, Bp. 1986, 624–627.

³ Szabó Dezső 1923-ban szembefordulva a „göreykurzussal” leírja, hogy az állammegőrző Horthy-rendszer számára az antiszemitizmus helyettesíti a földreformot, az alkotmányreformot stb., így „az antiszemitizmus a legkönnyebb üzlet.”

⁴ Vas István ír a *Nehéz szerelemben* a kommünnel szembenálló, de a fehérterror antiszemitizmusától megremülő és a zsidó öntudathoz „visszamenekülő” polgári családja zavarodottságáról.

⁵ vö. Vajda Mihály: *Nincsen olyan, hogy a zsidó.* Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. (Politikai eszmetörténet).* Élet és Irodalom, 2001. június 1. 24.

⁶ Pap Károly 1940-ben így ír az *Est*-lapok szerkesztőjéhez, Lévai Jenőhöz: „Igen, a három lapban, amelyet zsidók alapítottak, szerkesztettek, s nagyjából zsidók írtak, a három lapban, amelyet javarészt zsidók olvastak: *nem volt szabad írni a házról, ahonnan származtam.* (...) Az *Est*-lapok azért viselkedtek úgy, ahogy viselkedtek, mert abban a mélyesleges meggyőződésben éltek és dolgoztak, hogy mindnyájan s velük együtt az egész zsidóság, s főként az a zsidó réteg, amelynek írtak, annyira magyarrá vált, hogy többé nem tekinthette magát zsidónak.” Pap Károly: *Levél a szerkesztőhöz!* Lévai Jenőhöz, in: uő: *Zsidó sebek és bűnök és más publicisztikák.* Múlt és Jövő, Bp. 2000, 193–194.

⁷ „(...) amikor magyarországi zsidóságról, zsidó identitásról beszélünk, akkor egyrészt a magukat ekképpen (is) megjelenítő csoportokat és intézményeket, másrészt (...) a magukat egyéni és közösségi módon zsidóként megélő, megmutató személyeket értjük rajta. Nem tekintjük tehát Radnóti Miklóst a vészkorszak előtti magyar irodalom zsidó alakjának, bár együtt gyászoljuk a soá többi áldozatával.” Kovács Éva–Vajda Júlia: *Magyarországi zsidóság, magyar zsidóság*, in: uők: *Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek.* Múlt és Jövő, Bp. 2002, 34.

való gondolkodás keretét, s aki személyében mindazokat reprezentálta, akik számára éppen a magyarságtól való eltaszítottságot jelezte a zsidósággal való erőszakos azonosítás.

Mindazonáltal, bár a két világháború között erőteljesen hatottak a politikai kényszerek a magyar-zsidó identitás diskurzusra, a harmincas évek végéig az asszimiláció és disszimiláció, az integráció és dezintegráció kérdéskörét, a beolvadás és elkülönülés örök ambivalenciáját⁸ még viszonylag szabadon fejthették ki és élhették meg az emberek. Így a harmincas évek közepén abban a széleskörű vitában, ami Pap Károly szenvedélyes vitairatát, a *Zsidó sebek és bűnöket* övezte. Ismeretes, hogy Pap Károly, aki osztozott a népi mozgalom jelesein a fennálló viszonyok fölötti morális felháborodásában, bevallottan önkényes („művészi”) számvetést készített a zsidóság vallás- és társadalomtörténetéről, arra a következtetésre jutva, hogy a szétszóródott, zsidó „sonka nemzet” szenvedéstörténetét, mely ellentmondásos kultúrájából és örök idegenségből fakad, csak megtette a magyarsághoz való asszimiláció „hamis alkuja”. A szellemes és önkritikára hivatott, ám fölötté ezaltált és – különösen az újabb korra vonatkozó passzusokat tekintve – meglehetősen homályos okfejtés lényegében Szekfű Gyula és Németh László gondolatmenetét visszahangozza⁹, amikor élesen bírálja és elutasítja a 19. századi asszimiláció lefolyását és következményeit. A szintén kifejtetlenül hagyott zárlatban a szerző az ambiguitások meghaladásaként, a történelmi bűnök jóvátételeként¹⁰ az ehasonulás egyfajta változatát, a nemzetiségi létbe való visszahúzódsát ajánlja. A feloldhatatlan ellentmondásokat (így a beolvadás és elkülönülés megszüntethetetlen ambivalenciáját) nehezen tűrő, azokkal viaskodó, utópisztikus túlzásokra hajló Pap Károly romantikus történetbölcséleti és szellemtörténelmi ihletettségu esszéjében sommás képet rajzol, mégpedig egységes és változatlan „néplélekkel” bíró zsidóságot tételezve¹¹. Azt gondolva tehát, hogy az asszimiláció éppúgy egy kollektív akarat következménye, mint ahogy az együttélés keltette feszültségek is, s így az ehasonulás is egységes közösségi cselekedet lehet. Pap érvelésében tehát ugyanaz a kollektív identitás-felfogás kerül a középpontba, mint ami egyébként Németh Lászlónak a népek és kultúrák viszonyáról szóló fejtegetéseiben is meghatározó jelentőségu.

Nem véletlen, hogy Pap Károly vitairatának érdemi bírálói, Kardos Pál és Komlós Aladár (a *Válaszban* illetve a *Nyugatban*) is kifogásolja a magyar zsidóság identitás-változatainak nagymérvú egyszerűsítését¹², a kollektív szellem, érdek és akarat „megszemélyesítését”. Joggal tekintik sommásnak a reformkor és a dualizmus negatív morális elítélését és mindketten elutasítják – mert csöppet hisztérikus, de legalábbis önkényes és egy-

⁸ i. m. 37.

⁹ Hogy Pap Károly vitairatának stiláris jegyei Ady és Szabó Dezső írásmódjára emlékeztetnek, arra Németh Andor bírálata is felhívja a figyelmet, l. Németh Andor: *Zsidó sebek és bűnök*, Toll, 1935. 81. sz. in: *Zsidó sebek és bűnök és más publicisztikák*, 122.

¹⁰ „Ez a vállalás nem azt jelenti, hogy ezzel magamat s egész népemet bűnösnek ösmerem el: hanem azt, hogy öseim hibáiért vállalom a szenvedést, jóváteszem őket. A bűnösök már megtértek atyáikhoz, de ha te vállalod énük a vezeklést, a szenvedést – felemelkedsz magadban.” (kiemelés az eredetiben) Pap Károly: *Zsidó sebek és bűnök. Különös tekintettel Magyarországra*, in: uő: *Zsidó sebek és bűnök és más publicisztikák*, 77.

¹¹ „a népek lelki alkata éppoly változatlan, mint az egyes emberé.” i. m. 56.

¹² Míg például Németh László és Illyés megerősítik Pap Károly kollektivistá felfogását. Ebből kiindulva Németh a disszimiláció ajánlatát is elfogadja, míg Illyés – egyébként vélhetően egészen a *Sorsválasztókig* – a teljes asszimiláció mellett teszi le a voksot. (i. m. 94. ill. 106.)

oldalúságot szülő ajánlatnak gondolják – a disszimilációra tett javaslatot.¹³ Lényegében mindketten a szabadon választott kettős identitás képletét tartják a leginkább elfogadhatónak.

A vészorszak szörnyű eseményei nyomán ennek a még viszonylag szabadon lezajlott vitának a nagyon is megfontolandó kitételei utóbb feledésbe merültek. A magyar zsidóság fokozatos jogfosztása, módszeres kirablása, szisztematikus kiszolgáltatása és legyilkolása jó időre elnémította a szájakat és kényszerpályára vitte az azonosságról és az együttéléstről való gondolkodást. A vészorszak nem emberi méretű bűne és szenvedése, korlátot nem ismerő züllése, az egész eseménysor abszurditása feldolgozhatatlannak mutatkozott a visszatérők számára, de az itthon maradottak számára is. A magyarságból való kivettség, a kiszolgáltatottság traumája éppúgy nem találta a feldolgozhatóság kereteit, ahogy a büntetés igazságszolgáltatási szervezete alkalmatlannak és a lelkiismeret teherbíróképessége is korlátozottnak mutatkozott. Ami feltétlenül és kezdettől biztosan hiányzott (s hiányzik jószerevel mindmáig): az a kiegyensúlyozott, demokratikus tér, amelyben a szellem emberei képessé válhattak volna az *igazságos* mérlegelésre.

Bibónak az 1944-es évre vonatkozó megállapítása, miszerint ez az időszak a társadalom komplex megzavarodását és tömeghisztériát hozott, bizonyos mértékig kiterjeszhető a negyvenes évek második felére is. A társadalom zavarodottsága, megosztottsága és egyensúlyhiánya, a politikai ellenfelek egymástól való félelme tartós maradt. Bibó a diagnosztá, aki megérteni, elemezni és kiegyensúlyozni akart, 1948 őszén jelentette meg a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című, sokat emlegetett tanulmányát. Bibó nemzetközi nivójú elemzésében az antiszemitizmus kultúrtörténeti és mélylélektani megokolását nem tartotta kielégítőnek, s a zsidók és nem zsidók közötti viszonyt *valóságos konfliktusokként* igyekezett számba venni és a társadalom szerkezeti és működési anomáliáira visszavezetni. Vagyis eltérő társadalmi-kulturális pozícionáltságú rétegek interakciójaként, életforma-különbségekként közelítette meg az együttélés kérdéseit, olyanokként tehát, amelyeket nem lehet doktriner módon orvosolni, csak a személyes felelősségvállalás, példaadás, újfajta kommunikációs praxis révén.¹⁴ Ennek persze elengedhetetlen feltétele a demokratikus kölcsönösség és az identitás-meghatározás szabadsága. Olyan feltételek, amelyek – akárcsak egy évtizeddel korábban – a negyvenes évek végére ismét megszűnnek létezni.

Bibó pontosan érzékeli, hogy az elhurcolt zsidók/magyar zsidók/magyarok olyan traumát éltek át, ami lényegében lehetetlenné teszi az önmeghatározás nyíltságát,¹⁵ és rendkívüli mód megnehezíti az identitás méltányos tárgyalását. Az elemzés azt is bemutatja, hogy a magyar-zsidó együttélés tehertételeihez újabbak társulnak. Ezt (nem Bibó szava-

¹³ „Emberi méltóságom megcsonkítása nélkül nem hallgathatok, hiszen akármi történik a magyar életben, rólam is szó van. A Pap Károly-féle elzárkózás »jó s nemesítő kerítések« mögé nem lenne őszinte, nem lenne emberi. Illyés Gyula éppen az ellenkezőt hirdeti: szerinte a magyar zsidóságnak mint közösségnek meg kell szűnnie. (...) Ezt sem fogadom el, mert ez csak úgy lenne igazságos, ha együtt a külön magyar faji közösség is megszűnnék, s annak tagjai is egyénekként átlépnének egy nagyobb, de színtelenebb, a magyar zsidó egyéneket is befoglaló közösségbe: *a magyar nemzetbe*, így lenne igazságos, de ez az igazság a halál igazsága, a temető egyenlősége lenne. »Két közösségbe senki sem tartozhatik«, szent igaz. De egy nagyobb közösségen belül lehetnek kisebb közösségek, amelyek színben, hangban, erőben gazdagabbá teszik a nagyobbat. Vajon Illyés Gyula, aki egy kicsiny közösséghez: »a puszták népéhez« is oly megható hűséggel ragaszkodik, aki annyi fájdalommal jósolja ennek a külön kis magyar világnak a szertefoszlását, ne tudná megérteni, hogy én éppen úgy szeretem a magam kis közösségét, a magyar zsidóságot?» Kardos Pál: *Legyen-e magyar zsidóság?* (Válasz, 1935. 10. szám), In: i. m. 115.

¹⁴I. Balog Iván: *A velünk élő, fel nem dolgozott múlt. Zsidókérdés és antiszemitizmus*. Rubicon, 2004/4, 25.

ival) úgy fogalmazhatnánk meg, hogy 1938 után a magyar zsidóság kényszeridentitását az üldöztetés határozta meg, s az üldöztetés és genocídium politikai *instrumentalizálása* azonnal, 1945-tel megkezdődött. A belső meghasonlás így együtt járt a vézskorszak reprezentációjának manipulációjával. Ez a manipuláció pedig nemcsak sokrétűnek, hanem hatékonynak is bizonyult. Ez megfigyelhető a számonkérés sérült legitimitációjától a sztálinista berendezkedés zsidó „mobilitási konjunkturáján” (Bibó) át a vézskorszak kommunista interpretációjáig¹⁶ és az 1946-os kelet-európai antiszemita hullámnak a kommunista rendőrség általi manipulációjáig (ide Révész). A kommunista diktatúra káderpolitikájában eszközül használta a holokauszt traumáját, ideológiájában viszont a zsidó identitás eltörlését, a teljes beolvadást ajánlotta fel, illetve követelte meg. (Nem annyira a nemzeti létbe, mint inkább valamifajta internacionalista azonosság tudatba.) Ugyanakkor az antiszemitizmus-kártya alkalmankénti kijátszása végigvonul egész korszakán: a negyvenestől a nyolcvanas évekig, (pl. az „orvosper”, vagy Aczél György praktikái).¹⁷ A zavarodottság, a gyávaság, az elfojtás és áthárítás (az újabb bűnbakképződés) mellett ez az „érdekszövevény” az, ami ellehetetlenítette a valóságos felelősségvállalást, ami Kari Jaspers és Bibó István szerint is – mindenekelőtt – *lelkiismereti kérdés*. S az *önismeret* kérdése. Ahogy Bibó mondta, a magyar társadalom többsége a deportálásban nem ismerte fel saját – Harmadik Birodalom-béli – tragikus sorsának lehetőségét, s hozzátehetjük: az egykorú szemlélő nem ismerte fel, hogy a feljelentések és kiigénylések züllöttsége, valamint az államosítás, internálás és kiteleptetés önkénye között, ha nem is azonosság, de hasonlóság és folytonosság van. Vagyis hogy, ami történt, az nem csak a zsidókkal történt, hanem a *magyarság egészének tragédiája* volt.

A vézskorszakról való beszédet a kommunista diktatúra tabujává tette, illetve részben inautentikussá, amennyiben az „antifasiszta” ideológia keretébe helyezte. „Maga a szó, hogy zsidó, kizárólag a lezárt múltra vonatkozott, és néhány irodalmi műtől és játéktól

¹⁵ „ha mindennek alapján össze akarjuk foglalni a tapasztalatoknak azt a sorát, melyet az üldözött zsidóság a magyar társadalomtól megélt, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a rosszindulat, a részvétlenség, korlátolttság és gyávaság vonásai azok, melyek mint legélesebb és legkeserűbb tapasztalatok kirajzolódnak.” Bibó, i. m. 646. „emberek ezrei és ezrei a magyar nemzethez való hangsúlyozott tartozásukról azért nem szívesen hallanak, mert ez az ország, túlnyomó tapasztalatuk szerint, üldözte vagy legalábbis az üldözésnek kiszolgáltatta őket, a zsidó nemzethez való tartozásról pedig azért nem, mert pontosan ezen az alapon üldözték és kínozták őket; s arra emlékeznek, hogy amikor a zsidó szó emlegetése megjelenik, akkor azt nyomon követi a zsidók hátrányos megkülönböztetése és üldözése is. Ezek tehát nem félúton, átmenetben, közbülső állapotban vannak asszimiláció és zsidó öntudat között, hanem a közösségi hovatartozásnak egy olyan válságos állapotában, mely meghasonlást jelent mind a kettővel szemben”. Bibó, i. m. 756.

¹⁶ Lukács György, *Társadalmi Szemle*, 1946 január (Major Róbert: 25 év ellenforradalmi sajtója [1919–1944], Cserépfalvi, 1945 című könyvének éles bírálata); Molnár Erik: *A zsidókérdés Magyarországon*, *Társadalmi Szemle*, 1946 május.

¹⁷ Ez a kettősség a harmincas évektől vált a sztálinizmus sajátosságává, s ez aligha választható el Sztálin aktivizálódó antiszemitizmusától. A Szovjetunió a paktum éveiben, 1939 és 1941 között együttműködött a náciizmussal az antiszemitizmusban. 1941 és 1948 között Sztálin – érdekeinek megfelelően – enyhített ezen a politikán. Állami szintre emelt antiszemitizmusát Izrael megalakulásától kezdve újra felhasználta politikai manővereihez (pl. az előkészített „orvosperben), „ő lett az első holokauszt-tagadó. Vesztélyes volt a »zsidó mártírokról« beszélni (ez »nemzetiségi egoizmusnak« minősítettett), és a rendszer következetesen hátrította azt a nézetet, hogy a zsidók sorsa a második világháború jelentős aspektusa volt.” Martin Amis: *Koba, a rettenetes*, Európa, Bp. 2004, 287. Révész Sándor Aczél Györgyről szóló könyvében írja: „Aczél 1945-ben végképp felszámolta zsidó identitását, és abban a meggyőződésben élt egészen a rendszerváltásig, hogy a »zsidókérdés« megoldásának egyetlen lehetősége az asszimiláció. Aczél nem letagadni akarta zsidó származását, hanem azt akarta, hogy ne legyen téma, ne essék szó róla.” Révész Sándor: *Aczél és korunk*, Sík, Bp. 1997, 23.

filmtől eltekintve nemigen lehetett nyilvánosan kiejteni egészen a nyolcvanas évekig. Ráadásul a soáról való beszédet nem csak a kommunizmus tiltotta, s a nyolcvanas évekig a téma – talán az NSZK-t leszámítva és a kárpótlástól eltekintve – Nyugaton is tabuvá vált, így onnan sem »szűrődhettek be« az új nyelv kidolgozását elindító gondolatok. (...) a tabusítás a visszatérők teljes talajvesztésére, a tettesek büntudatára, valamint a néma szemtanúk önfelmentési igényére adott kényszerű, ám hibás válasz volt csupán, mely a tanúságtétel és gyász közös katarzisztól örökre megfosztotta a magyar társadalmat.¹⁸ Ezzel még akkor is egyet kell értenünk, ha hozzátehetjük, hogy itt olyan „hibás válaszlól” van szó, amely nem egyének és közösségek szabad döntésén alapult, hanem túlnyomórészt egy politikai ideológia diskurzív mechanizmusain¹⁹. A magyar–zsidó együttélés megfogalmazásának (pontosabban: megfogalmazhatatlanságának) ez a kényszerpályája valóban a nyolcvanas évekig töretlen maradt. Legalábbis ami a nyilvánosságot, a diskurzív megbeszélhetőséget illeti. Mert ahogyan Földes Anna áttekintő tanulmánya is bizonyítja, a magyar–zsidó-identitás témája valóban tabuvá válik, ám a vészorszak emlékezete nem tűnik el nyomtalanul: a Kádár-rendszerben előbb szórványosan²⁰ jelennek meg ilyen témájú könyvek, a hatvanas évek végétől, de különösen a hetvenes évek derekától viszont már megsokasodnak a vészorszakot – s például Nádas Péter *Egy családregény vége* című művében – a magyar–zsidó identitás mibenlétét firtató alkotások.²¹ Ha e téma terebélyesedésének okát firtatjuk, akkor nem kétséges, hogy ebben szerepet játszhatott a vészorszaktól való időbeli távolodás, ami egyfajta belső kényszert hívott elő az *emlékezés* felújítására: „Iván Sanders, a téma magyar származású amerikai kutatója tanulmányában arra (...) utal, hogy hiába volt egy teljes történelmi korszakban tabu a szó és a téma, az üldöztetés és a megmenekülés traumája eleven maradt. A váratlan, erőteljes érdeklődés, a zsidósághoz való kötődés felülvizsgálata, a szembenézés igénye mögött Sanders kíváncsiságot sejt, és főként elkeseredett beilleszkedési vágyat.”²² (esetleg: a ’67-es háború hatása?) Az is sejthető, hogy e művek megszületésében és megjelenésében alapvető szerepet játszhatott a kommunista, utóbb aczéli kultúrpolitika lassú erodálódása, az a folyamat, ahogyan az irodalom a tiltás és engedélyezés szokásrendjét áthágva egyre inkább megjeleníteni igyekezett a tabuizált témákat, világszemléleti formákat, miközben az állampárti befolyásolás evidenciája és hatékonysága mindegyre csökkent.

1974-ben jelent meg Ember Mária *Hajtűkanyar* című regénye, s rá egy évre Kertész

¹⁸ Kovács–Vajda, i. m. 41–42.

¹⁹ Földes Anna a közmegegyezéseszerű tapintatos hallgatás jelenségével magyarázza a zsidó–magyar együttélést övező csöndet: „Az asszimiláció lehetséges és valóságos konfliktusainak elkendőzése, a szemtanúk és szenvedők hallgatása nem magyarázható kizárólag a fájdalomtól való meneküléssel. Része volt ebben annak az írott–íratlan társadalmi szerződésnek is, amely a társadalom minden haladó rétegével és csoportjával elhittette, hogy az alkotmányban garantált jogegyenlőség és a tapintat diktálta tabuk betartása egyszer és mindenkorra gyökeresen megoldja a mesterségesen szított ellentéteket, s felszámolja a (kölcsonös) előítéleteket és a gyanakvást is. Földes Anna: *A holokauszt a magyar (próza)irodalom tükrében*, in: *Tanulmányok a holokausztról I.* Szerkesztette: Randolph L. Braham, Balassi, Budapest, 2001, 75.

²⁰ Keszi Imre: *Elysium*, Magvető, 1958; Vidor Gáborné: *Háborog a sír*, Magvető, 1960; Fekete Gyula: *Az orvos halála*, Szépirodalmi, 1963; Mezei András: *A csodatévő*, Szépirodalmi, 1966; – de lehet itt gondolni Pilinszky, Tóth Judit és Székely Magda verseire, valamint Örkény: *In memóriám Dr. K. H. G.* című egypercesére is, vö. Földes i. m. 87–93.

²¹ Sándor Iván: *Tiszaeszlár* (dráma), 1967; Kardos G. György: *Avraham Bogatir hét napja*, Magvető, 1968; Gera György: *Terelő út*, Magvető, 1972; Gyertyán Ervin: *Szemüveg a porban*, Magvető, 1975; Bárdos Pál: *Az első évtized*, Szépirodalmi, 1975; Sándor Iván: *A vizsgálat iratai*, Kozmosz, 1976 (2. kiadás: 1983); Láng György: *Hanele*, Magvető, 1980; Gáli József: *Szűnyogok és nemes kócsagok*, Szépirodalmi, 1981; Somlyó György: *Rámpa*, Szépirodalmi, 1984.

²² Földes i. m. 94.

Imre *Sorstalansága*. Mindkét nagy jelentőségű regényről írtam már korábban több-kevesebb tüzetességgel. Mindkettő eredetisége kapcsolatba hozható azzal, hogy szakítanak az etablírozott „ellenálló-antifasiszta” kánon elvárásaival, s a vézskorszak *elszenvedését* és nem tisztázott, nyugtalanító körülményeit állítják a középpontba. Ember Mária regénye a deportálás állami-közigazgatási dokumentumait montírozza bele egy kisközösség szenvedéstörténetébe, de fordítva is mondhatnánk: az elhurcoltak távlatát szembeesíti a lezüllött hivatali és mindennapi közeg brutalitásával. A *Hajtűkanyar* a támasz, szolidaritás nélkül magára maradó, kifosztott, megalázott és kiszolgáltatott vidéki magyar zsidó tömegek tragédiáját mutatja meg: a társadalom, a közösségi értékek és ösztönök teljes összeomlását. S aztán a hazatérők szörnyű meghasonlását. Ember Mária – akárcsak majd a *Sorstalanság*, a „hangja”, Köves Gyuri által – ily módon ragadja meg a magyar holokauszt (Bibó által is jelzett) „félelmetes abszurdításának kulcsmotívumát: azt, hogy félmillió ember megsemmisítése békés, konzolidált körülmények közepette, törvénytisztelő polgárok közreműködése mellett zajlott le.”²³

Nem véletlen, hogy a vézskorszakot az egységes magyar történelem részeként tárgyaló, s így a történetírás kényszerű mulasztásait is pótolni igyekvő *Hajtűkanyarra* adott válaszként született meg 1975-ben Száraz György figyelemre méltó esszéje, amely a Bibó-féle kezdeményezés óta a legigényesebb vállalkozásnak bizonyult a zsidó–magyar együttélés vizsgálata tekintetében²⁴. Száraz a felelősség újbóli felvetésére tesz kísérletet és az elgondolhatatlannal viaskodik. Többek között Kohn Sámuel főrabbi történetírói munkájára²⁵ támaszkodva felidézi a magyarországi zsidóság történetét a kezdetektől a huszadik század közepéig. A szerző a történetírás megállapításait az irodalmi ábrázolásokkal és hírlapi cikkekkkel veti egybe, így áttekintése különbözik mind Pap Károly mitizáló esszéizmusától, mind pedig Bibó szakszerű politológiai elemzéseitől. De a gondolatmenet tengelyében mégis Bibó érveit visszahangozza: a végzetes politikai döntésekről, a propaganda fokozatos hatásáról, a zavarodottságról, a benuhátról. Arról, hogy mindaz, ami leírható és megérthető – a középkori antijudaizmus és zsidóellenes folklór, a modernizáció anomáliái és „zsákutcás” fejlődése miképpen válik egyszer csak gyúanyag-gá, hisztériává, abszurditássá. Vagyis hogyan lesz a magyarázhatóból magyarázhatatlan. Hogy egy jól működő közigazgatás miképpen lesz a gyilkolás eszközévé. Hogy hogyan benuhátr meg a közösségi ösztön, az emberi jóézés. Száraz György tanulmányának zárlatában beszél a vézskorszak által keletkezett zsidó identitásról, a közös megbélyegzettség és szenvedés azonosságtudatáról, ami azonban nem válhatott a társadalmi nyilvánosság részévé. Óvatosan, de szóba hozza azokat a politikatörténeti összefüggéseket is, amelyek megnehezítették, illetve ellehetetlenítették, zárvánnyá tették a vézskorszakhoz vezető útnak és következményeinek kitérgyelését.

Száraz György írása az engedélyezett nyilvánosság tágitására vállalkozott, amikor a magyar–zsidó együttélés problémáit élő és kibeszéletlen kérdésekként fogalmazta meg. Tanulmányának a hetvenes–nyolcvanas években még nem jött el az ideje, s emlékszünk rá, hogy a következő évtizedforduló „vitája” milyen szerencsétlenül alakult. Vélhetően azért, mert nem a Száraz György-féle higgadt és méltányos hangot ütötte meg, hanem a Kádár-rendszer kultúrpolitikájából átörökített megosztó-manipulatív szövegek indulatát és vakságát, instrumentalizáló sandaságát.

Az 1975-ben megjelent *Sorstalanság* temporált fogadtatástörténetével és értelmezési

²³ Balog i. m. 27.

²⁴ Száraz György: *Egy előítélet nyomában*, Valóság, 1975/8, bővített változatában: In *Történelem jelenidőben. Tanulmányok*. Magvető, Bp. 1984, 481–658.

²⁵ Kohn Sámuel: *A zsidók története Magyarországon I, A legrégebb időktől a mohácsi vészig*, 1884.

lehetőségeivel másutt már szintén részletesen foglalkoztam. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy Kertész regényének eredetisége – a hangnem kimunkáltsága és a műfaj történeti kapcsolódások ironikus-parodisztikus kiaknázása mellett – elválaszthatatlan attól, ahogyan a vész-korszak társadalomlélektani összefüggéseit reprezentálja. A regény nyitójelenete megmutatja azt az értékzavart (a családon belül, illetve a család és a tágabb közösség viszonylatában), ami lehetetlenné teszi Köves Gyuri számára a világban való tájékozódást. Ahogyan az apa és Sütő úr alá-fölérendeltségi viszonya átminősül²⁶, vagy ahogy az abszurd (pl. a sárga csillag viselése) normalitásként jelenik meg, vagy ahogyan a kényszerű belenyugvás válik az elhurcoltak uralkodó magatartásformájává. A *Sorstalanság* nagy nyomatékkal viszi színre Gyuri azonosság-problémáit is, s ennek révén megmutatja a magyar zsidóság kirekesztettségét, megosztottságát és kényszer-identitását, az azonosulás korlátozottságától, a hatalmi megrontáson²⁷ át, a csoport-szolidaritás jelenségén át az itthon-maradottakkal szembeni szakadékgig. Feltűnően nagy különbség van a *Sorstalanság* sugallta kép és Kertész későbbi, holokausztot értelmező esszéi között. Míg az utóbbiak egyre inkább úgy tekintenek a holokausztra, mint az európai kultúra negatív értelemben példaadó, s így kultúrateremtő eseményére, addig az 1975-ben megjelent regény a vész-korszak „félelmetes abszurditását” éppen azzal nyomatékosítja, hogy távol tartja tőle a fennköltséget és a tanító példaadás lehetőségét is.

Nádas Péter az *Egy családregény vége* (1977) című regényében szereplő, unokáját a hagyományba, a nemzetségtörténetbe beavató nagypapa a zsidó–keresztény tradíció keresztteződési pontjaként, egyesítőjeként értelmezi önmagát. Paradox módon azért avatja be Simon Pétert a mitikus család- és egyszersmind: szenvedéstörténetbe, hogy megszabadítsa attól az unokáját. A nagyapa szándéka szerint azért adja át a múlt tudását, hogy szabaddá tegye unokáját a választásra. A felajánlott példázat szerint „a Simonok sorsa a zsidó önmegvalósítók, túlélni vágyók, és egyben »Istengondba merülők« (Jákobról mondja Thomas Mann) állandó, titkos önértékelési kettőssége: azonosuljak-e sorsommal, önmagammal, amit létem, a zsidó bekerítettség sorsa jelent, vagy a folytonos üldözést, mézárást, kudarcot tudatos önfelszámolásommá, szembefordulássá, vagyis magamévá teyem”.²⁸ A nagyszándékú, de ugyanakkor kételyek gyötörte nagypapa ellenpárja a hallgató, elszánt, bűnbánó, apját megbotránkozató, s fiát voltaképpen árvaságra ítéltő apa, aki az önkény szolgálatába állt. A nagypapa keresztény nőt vett feleségül, mert Jézus jelentőségét felismerve áldozatot akart hozni a „szabadulásért”.²⁹ Az elbeszélte történet jelenidejében (ez a negyvenes–ötvenes évek fordulója lehet) mindez kudarcot vall: Simon Pétertől elveszik a szabad választás lehetőségét. A koncepció perben elveszejtett apa gyermekeként átnevelő intézetbe kerül, a múlt eltörlését követelik tőle, azt, hogy „élő halott” legyen. A zárlat többértelmű „Nem”-e termékeny, ugyanakkor nyugtalanító kétséget hagy afelől, hogy a kommunizmusba való bevonság korszakában, vagyis a *valamitől* való szabadság légüressé váló terében nem számolódik-e fel teljesen a valamire való szabadság választási lehetősége.³⁰

²⁶ I. Szegedy-Maszák Mihály: *A kívülálló és az érintett: a megértés iróniája*, in: uő: *A megértés módzatai: fordítás és hatástörténet*, Akadémiai, Bp. 2003, 127–128.

²⁷ i. m. 131.

²⁸ Balassa Péter: *A bárány jegyében*. Nádas Péter: *Egy családregény vége*, in: uő: *Észjárások és formák*, Tanácskiadó, Bp. 1985, 223.

²⁹ „A nagyapa parancserejű példázata a báránnyal való azonosulás jegyében, az egyetemes – európai – kultúrába emelkedésre szólítja unokáját, Simon Pétert. A családnak, az eszmének, a zsidóságnak ki kell kerülnie az évezredek ismétléskényszeréből, mely az önmeghasonlás, és az eredendő ön-felnemismerés körforgásából adódik.” i. m. 224.

S éppen ez utóbbinak a kommunizmus utáni kereteit vizsgálja Márton László *Kiválasztottak és elvegyülők* című nagyesszéje is, amelyet a szerző 1988 nyárvégén írt, egy olyan folyamat részeként, amit részleges (mert döntően a budapesti fiatal generációt érintő) „zsidó identitás-rencházsként”³¹ is értelmezhetünk, s abban az időben, amikor a Kádár-éra politikai bukásával párhuzamosan mind több értekezés jelent meg a zsidó–magyar együttélésről a magyarországi nyilvánosságban.³² Márton esszéje elején leszögezi, hogy a felelősségvállalás és a kölcsönös megbékélés (a „lelki katarzis”) vészorszak utáni elmaradását jóvátehetetlennek és pótolhatatlannak ítéli, s a zsidó tradíció folytonosságának megszakadását áthidalhatatlannak.³³ Az önmarcangolás kíméletlenségét sem nélkülöző okfejtés szerint a vészorszakot túlélő magyar zsidóság nem lehetett már sem magyar, sem zsidó, s e két identitás közé rekedve kell keresnie a sorsközösség felújításának módját. Ennek útjában pedig ismételtelen csak a vészorszak áll: az évszázados sorsközösségnek a nem-zsidó magyarok általi brutális felmondása. S minthogy ezért sem elégtétel, sem megbocsátás nem járhat már, ami lehetséges, amire vállalkozni lehetne, az a „nemzeti lelkiismeret” kölcsönös eszmecsereiben való „megtisztulása,”³⁴ a sorsközösség (mondhatnánk: az elképzelt közösség) újbóli megteremtése. Ennek az alapja pedig az a jelképes és igazságos gesztus lehet, hogy „a magyar nemzet a zsidóüldözés magyar áldozatait saját halottainak tekintse”, a „bűntettben” saját tragédiáját lássa. S ha mindez az önbírálat és méltányosság kölcsönösségével társul³⁵, akkor teremthetnek meg a szabad identitás-választás nem végleges, hanem mindig is dinamikus feltételei: „Talan arról van szó, hogy ezentúl ne legyen semmiféle különbség zsidók és nem-zsidók között? Nem. Arról van szó, hogy a különbséget, bármilyen természetűek legyenek is, kockázatmentesen lehessen vállalni, vagy akár szorongás és lelkifurdalás nélkül lemondani róluk.”³⁶

A Bibó István és Száraz György gondolatait részben megismétlő vitairat egy új kezdet lehetőségének ígérkezett. Mindannyiunk fájdalma, hogy az eszmecsere nem folytatódott, vagy ha igen, bántóan alacsony színvonalon. Kiábrándultan és némi bénultsággal néztük, miként zuhan a közbeszéd nívója. A nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján a politikai-értelmiségi nyilvánosság túlnyomórészt hiszterizálódott, a zsidó–magyar együttélés kérdései mindahány politikai oldalon instrumentalizálódtak. Ma is dívik a felelőség áthárítása, ma is dúl a szabadsággal való visszaélés. De közben mégis sok minden történt a múlt tisztázása és megértése, az identitás-változatok szabad alakulásának elfogadása szempontjából. Nem kell mindent előlről kezdeni, csak higgadtan és előzéke-nyen folytatni.

³⁰ Érdemes figyelni rá, hogy Nadas életművének legmélyebb értője, Balassa Péter utóbb saját korábbi interpretációját helyesbíti, amikor monográfiájában azt állapítja meg, hogy a mű befejezése nem mondható „egyértelműen üdvörténetinek, megváltástörténetinek.” Balassa Péter: *Nadas Péter*, Kalligram, Pozsony, 1997, 121.

³¹ vö. Kőbányai János: *A halott arcán növekvő szakáll. A magyar zsidó történet vége?* Múlt és Jövő, Bp. 2001, 8. Ebben az újfajta identitás-keresésben vélhetően szerepet játszott a baloldali eszmék ez idő szerinti válsága is.

³² A nyolcvanas évek végén jelent meg magyarul Randolph L. Braham könyve a magyar holokausztról. Esszégyűjtemény látott napvilágot *Zsidókérdésről* (Szombathelyi Németh László Kollégium) címmel. Tematikus számokkal jelentkezett a *Medvetánc*, a *Századvég*, a *Valóság*, a *Világosság* és a *Mozgó Világ*.

³³ Márton László: *Kiválasztottak és elvegyülők. Töprengés a sorsról, amely nem közösség*. Magvető, Bp. 1989, 7–26.

³⁴ i. m. 74.

³⁵ „ehhez viszont hozzátartozik, hogy a magyar–zsidó tudatnak át kell éreznie a magyar nemzet egyéb fájdalmait és traumáit is” i. m. 83.

³⁶ i. m. 85.

Urbanik Tímea

Az íratlan olvasatának nyomai a történetek között

Mészöly Miklós: *Saulus* – Nádas Péter: *Egy családregény vége*¹

„Kell az áldozat, hogy elveszítsük magunkat, és megtaláljuk az azonosságunkat.” (Mészöly Miklós)²

„A história a historiákban ragadható meg.” (Thomka Beáta)³

„A mester szövegében el lehetett olvasni az íratlant.” (Nádas Péter)⁴

„...minden történet – hatástörténet.” (Balassa Péter)⁵

A hagyomány továbbadásának, az átörökítésnek, az újramondásnak, az ismert elemek újrendezésének példájaként is említhető e két regény. Egy lehetséges értelmezésben az *Egy családregény vége* írója által mesternek tekintett Mészöly Miklós munkássága, kiemelten a *Saulus* című regénye képezi e hagyomány megkülönböztetett fontosságú részét. Nádas Péter olvasta a mester szövegét és olvasatának nyomai az *Egy családregény vége* szövegében is felfedezhetők.⁶ Ezen nyomok nyomába eredt olvasatom az irodalomtörténeti szempontból is fontos mester-tanítvány kapcsolat lehetséges megfogalmazásai, párbeszédei és esetleges elszólásai után kutatva.

Nádas Péter sokszor, sokféleképp reflektál a Mészöly-hatásra. Az Osztrák Állami Díj, az Európai Literatúráért átvételekor, 1992. május 5-én Bécsben előadott beszédében így fogalmaz: „Mészöly Miklós lett a mesterem, akinek Albert Camus volt a mestere. Az európai irodalom titkos kapcsolatok és rejtett összefüggések szövevényes rendszere.”⁷ Több interjúban is beszél Mészölyhöz fűződő tanítványi és emberi kapcsolatáról, élet-történetük közös pontjairól, mint amilyen például a Kisorosziban való egymás mellett élés.⁸ Az élettörténetek másfajta találkozási pontjai mutatkoznak meg a Nádas-bibliográfia Mészölyt is érintő tételeiben, közös szereplések, utalások formájában. A kapcsolat írásos és publikált nyomai 1968-ban kezdődnek a személyes kapcsolat felvétele előtt, mikor Nádas több Mészöly műről jelentett meg recenziót a Pest megyei Hírlapban.⁹ A *Filmről* írott 1976-os recenzió már beépül egy későbbi Mészölyről szóló esszébe, s ezzel

¹ A szövegben szereplő oldalszámok a következő kiadásokra vonatkoznak: S- Mészöly Miklós: *Saulus*. Jelenkor, 1999. Cs- Nádas Péter: *Egy családregény vége*. Szépirodalmi, 1981.

² Mészöly Miklós: *Saulus*. Jelenkor-Kalligram, 1999. 8.

³ Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*. Kalligram, 1995. 20.

⁴ Nádas Péter: *A mester árnyéka*. In: N. P.: *Talált cetli*. Jelenkor, 1992. 245.

⁵ Balassa Péter: *Nádas Péter*. Kalligram, 1997. 110.

⁶ Az idézett monográfiában Balassa Péter több „közös” motívumra felhívja a figyelmet, különösen a vér és a bárány szimbolikáját tartja fontosnak. Az *Egy családregény vége* szakirodalmában Rugási Gyula (*Apokrif történet*. Vigília, 1987/15.) és Vári György (*És beszél el fiaidnak*. Kalligram, 2002/10. 82–92.) írásaiban szerepel még Mészöly *Saulus*-ára való utalás, főként Rabbi Abjattárral és a Törvény-értelmezéssel kapcsolatban.

⁷ Nádas Péter: *Egy író titkos önarcképe*. In: Uő: *Talált cetli*. 249.

⁸ Az *Egy családregény vége* is Kisorosziban íródott.

⁹ Nádas Péter: *Jelentés öt egerről; Három burgonyabogár; Saulus : Mészöly Miklós új regényéről*. Pest megyei Hírlap, 1968. febr. 29. 4.; aug. 3. 3.; okt. 27. 4.

kezdetét veszi a Mészölyről, Mészölyhöz írott esszék, köszöntő és értelmező írások remélhetőleg nem lezáruló sora.¹⁰ A hatás vállalt, tudatos, s a nádas saját hang kialakulásának, az önazonosság megtalálásának fontos állomása. E hatás tettenérése és dialógusba hozása Nádas eddigi életművével kapcsolatban fontos, elvégzendő feladat. Számomra a *Saulus* és az *Egy családregegy vége* című regények közötti párhuzamok, Nádas regényének lehetséges válaszai a „saulusi” kérdésselvetésekre, az a rejtett, mélyvízi dialógus a vizsgálendő, mely a mester-tanítvány kapcsolatról szóló beszédhez is nyelvet talál. A családregegy a Mészöly-hatást megjelenítő és egyben részlegesen lezáró alkotás is. Nádas a Mihancsik Zsófia által készített interjúban 1997-ben a következőket mondja: „A *családregegy* a Mészöly általi fegyelmezett mondat-elképzelésből származott.” és „A *családregegy vége* után kiléptem a Camus, Beckett, Mészöly vonalból.” Azonosítás, azonosulás, önmaga tettenérése, szintézis és továbblépés mind jellemzi a családregegyt irodalomtörténeti, hatástörténeti és tematikai szinten is. Nádas korábbi novelláinak és a Mészöly-hatásnak az ötvözete jön létre a családregegyben. Nádas monográfusa a Mészöly-hatást a következőkben határozza meg: „Mészöly szellemi jelenléte a leírás és a pontosság, illetve a variatív átírások gyakorlatában az érzéki beszédmódban, továbbá a metafikciós reflexió kérdezésének, kételkedéseinek éthoszában érhető tetten.”¹¹

Emellett Balassa Péter Nádas családregegyének közvetlen felmenőjeként jelöli meg a *Saulust*.¹² Beszédes családtörténeti metafora ez, bár Nádas regényében nem a közvetlen felmenő a hagyomány igazi átörökítője és hordozója, hanem a nagyapa, s az általa elmondott származástörténetben az is a tradíció része, hogy a nagyapa adja át a történetet az unokának. A nagyapának már van távolsága, rálátása a saját életére, az apa olyannyira bele van bonyolódva az eseményekbe, hogy apának lenni sincs ideje. Az apák nemzedéke a fiúk számára ambivalens, a szemben- és ellenállás mellett az erőteljes vonzódás terepe is. A történetbeli nagyapa apjáról csak az unoka, Simon Péter apja beszélhet. A történetbeli kisfiú apjához fűződő viszonya elsősorban nem nyelvi, hanem a látás, tapintás, szaglás érzékterületeihez köthető. Az apa látványa, borostás arca, szaga „mondja” el az apa történetét, aki megjelenik néha, de nem vesz részt a kisfiú életében, mindennapjaiban. Hiányát a kisfiú az intenzív testi kontaktussal igyekszik pótolni. A hiány ellentéteként a nagyapa haláláig folyamatosan jelen van, testi megjelenése az apa ellentéte a gyermek szemében, aki gyakran taszítónak látja az idős testet. Mégis ő az, akiről a kisfiú mikromegfigyeléseket szerez.

A regényben megjelenő hagyományátadási formák közül az érzéki-tapasztalati és a nyelvi a két legfontosabb. A kisfiú számára az érzéki tapasztalás tűnik elsőrendűnek. A nagypapa tudja ezt, a családtörténet átadása közben többszöri tiltása: „Ne nézz!” erre vonatkozik. A látás egy másik formáját hivatott elérni a nagypapa elbeszélése, egy olyan belső látását, melyben az elbeszélte történet láthatóvá válik. „Persze nem értheted, hiszen te ezen a kapun már be nem léphetsz, megkeveredett, nem visz be már a véred, csak éppen annyira, hogy benézz. De azért nézz be ide.” (Cs, 99–100.) s ezt követően hangzik el a név magyarázata, melynek jelentése az „Úrral” történő kommunikációra való képesség, hallás és „meghallgattatás”. A látás és hallás, a látvány általi kommunikáció,

¹⁰ Nádas Péter: *A filmszerzéség áruhájában*. Könyvvilág, 1976/5. 19.; M.M. In: *Talált cetli*. Jelenkor, 1992. 234–240.; *A mester árnyéka*. uo.: 241–246.; *Mészöly idegen anyanyelvén*. In: *Kritikák*. Jelenkor, 1999. 179–182.; *Antiromantikus, szuperszemélyes, értelen, antinacionalista patrióta*. ÉS, 2001/3. január 19.; *Mészöly Miklós halálára*. Népszabadság 2001. július 24.; *Sebzett ember*. ÉS, 2001/34. sz. 2001. augusztus 24.

¹¹ Balassa Péter: i. m. 86.

¹² Uo.

a hallás útján létrejövő látvány a kisleány fő megismerésformáivá válnak. Az átadás fontos, nyelv előtti formája a nagypapával való együttlélegzés, mely az azonosulás révén a pillanatnyi egységérzet létrehozója.

Mindkét regény értelmezhető az identitáskeresés, a személyiség megalkotásának és változásának folyamataként. Mindkét esetben az emlékezés nyomozási technikája érvényesül, az elbeszélés egyes szám első személyben történik. Valamiféle azonosság megtalálására törekednek az elbeszélők, pontosabban a változás tettenérésére. Saulus, az ösztövetségi nyomozó, akinek a figyelme egyre inkább befelé fordul, az üldözés új formája, önmaga tettenérése válik fontossá számára, mely az azonosság és változás kérdéseit is felveti. A nyomozás és a tettenérés a megismerés szinonimái is a mészőlyi életműben.

Az identitás egy erős, határozott vonásokkal felrajzolt korpék előtt, mellett rajzolódik ki mindkét esetben. A politikai érdekekbe és kényszerekbe mindketten másképp vannak belebonyolódva, a helyzetük által létrejövő közvetlenség és közvetettség vet fényt a szituációk abszurd voltára. Meghatározó fontosságú háttér a család, melynek a két emlékező leginkább a hiányával szembesül. Saulus és Simon Péter egyaránt gyökértelen módon élnek az adott társadalomban. Mégis a gyermekkori emlékek Saulus motíválói egy-egy fontos párbeszédre. A vak koldus történetét így ismeri meg, mely előrevetíti és értelmezi is az elbeszélte történet befejezését. S az Istefanossal történő dialógus és tanítás is a gyermekkori vidék, Tarsusz nyelvjárásának felismerésével indul. Így lesz részese Istefanos tanításának, mely egyben tovább értelmezi a vak koldus és Saulus történetét.

Simon Péter a gyermekkor idejét, közérzetét és befejeződését beszéli el. Az emlékezés az, amely az élettörténeteket megjeleníthetővé teszi, történetté rendezi. A nyomozó és a gyermek nézőpontja sajátos körön belüli kívülséget teremt. A főszereplők a rend, rendszer részesei, de létrejövő vagy eleve meglévő távolságuk külső rápillantást is enged az eseményekre. Saulus a rend fokozatos felbomlását tapasztalja magában, ennek nyomai után kutatva emlékezik. Simon Péter a gyermekkor organikus egységérzetéből fokozatosan kilépve találkozik a struktúrák különböző formáival.

A regény sors-történetének térmetaforái a *Saulusban* a Vicus Rectus, „Hosszú, egyenes utca, igazi Vicus Rectus, csupa nyitott kapuval, aztán valami napsütötte pusztá, az éggel, ahová az utca vezet.” (S, 158.) a *családregényben* a csigaház, mely üres és roppan. Míg a *Saulusban* a Mészárosok zsákutcájából a Vicus Rectus látomásáig jut az emlékezés, a *családregényben* más módon számolódik fel a rend, a ház, a struktúra, a család, az én, folyamatosan roppan az üres csigaház.

A két regény motivikus párhuzamai elsősorban a családregénynek a hagyományozódást a legerősebb fénybe állító részében, a nagypapa elbeszélte családtörténetében találhatók. E párhuzamok tulajdonnevekhez kötődnek Rabbi Abjatár, Ráchel és a Khedron völgyének szerepeltetésével. Nádas a regény fordítóinak segítségével összeállított jegyzetapparátusában Rabbi Abjatár és a Khedron völgy vonatkozásában jelzi is a Mészölyműhöz való kapcsolatát Mészöly-parafázisként tüntetve fel a családregény egy-egy mondatát.¹³ Mindkét tulajdonnév a nádas családtörténetben is szereplő Jézus-történethez kapcsolódik, más és másféle háttérként. Ahogy Rabbi Abjatár a *Saulusban* is a Törvény képviselője, az ő döntésére, ítéletére vár Cirénei Simon, aki nem ismerte fel Jézust. Jézus tekintete szólt hozzá, de ő nem értette meg a látványt. A családregényben kiemelt fon-

¹³ Balassa Péter: i. m. 151–156.

tosságú ez a rész, mert a regény mottójául választott idézetet, János apostol szavait értelmezi. „*És a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt.*” (János I. 5.) A meg nem értés eseményét leíró és értelmező körmondat a következő: „Egy pillanatra, míg valahová taszítják, lökik, látja a középső meztelen szemét; nem a szemet, csak a pillantás fényét rögzíti; és amikor sötét, forró szobájában imádkozik, s várja a hírt, hogyan vélekedik a történetekről a Szanhedrin és Rabbi Abjatar, és imádkozik, azt kéri imáiban az Úrtól, hogy világosítsa meg elméjét a történetek felől, akkor a nagy sötétségben, amiben fuldokol, néha felsejlik ennek a pillantásnak a fénye, de nem érti a fényt; Simon nem érti, sötétsége a fényt nem tudja befogadni, pedig a fény a sötétségben világít; abba kéne kapaszkodnia, abba a fénybe, de ő nem érti és világosságért imádkozik az Úrhoz, de közben nem veszi észre a fényt, annak tekintetnek a fényét, amit az Úr elküldött.” A regényben a legdominánsabb, leggyakrabban szereplő szín a fekete, amely legtöbbször az ellentétpárja nélkül szerepel, s így a regény a mottóban megfogalmazott állítást ismétli meg. Fekete a nagypapa szája, a nagymama kendője és végül ruhái, a rettegett, lefüggönyözött kocsi, és tagolatlan, puha, folyékony az a fekete, amely a halált jeleníti meg. Az emlékezés terében a sötét, a vele való szembenézés a tét, amely hasonlóan kíméletlen tett, mint Saulus esetében a totális fény. A gyermek örökségképpen a hiányokkal, a család teljes eltűnésével áll szemben, mintha a gyermekkor hagyományos értelemben vett képeinek inverze nyerne megfogalmazást. Az ellentétpár másik tagja, a fény, a világosság a természetben, az empirikus tapasztalatokban és a hagyományban jelenik meg. Legerőteljesebben, mint leginkább nyelvi megfogalmazásban a nagypapa elbeszéléseiben szerepel. A nagypapához is eljutott az a fény a saalfeldi lószaros úton, ahol a már kívánt halál helyett életben maradt. Innen ered a nagypapa jelmondata: „Haljunk meg, hogy megmeneküljünk!”, s a Pál apostol egyik alapgondolatára épülő parafrázis, melyet Nádas a fordítóknak készített jegyzetekben is jelez: „És már tudtam, hogy a sorsom nem a halál, mert akkor haltam meg, amikor születtem, s amikor majd meghalok, az életem következik.” (Cs, 115.) S itt az a szerkesztés- és gondolkodásmód is megfogalmazást nyer, mely az ellentétek egymás mellé helyezésével hoz létre állításokat. A fény-árnyék oppozíció mellett megjelenik az élet-halál ellentéte, egysége. A gondolat a *Saulus*ban is jelen van Istefanos tanításában, mikor a kút melletti találkozásakor letör egy tamariszkuszágat: „Mint egy igazi *sófer*, megismételte a mozdulatot: fölemelte, újra visszafektette a földre az ágat. És én tényleg csak akkor értettem meg: hogy előbb le kell törni, csak akkor találkozhatnak az árnyékával.” (S, 112.) Hasonló kijelentést tesz Saulus egy kitépett fecskeszárnyal kapcsolatban: „előbb el kell égetni, hogy újra megtanuljon repülni.” (S, 62.) Az ellentétekre vagy gyakran azok egységére épülő logika, mely a kinyilatkoztatásszerű tanításokat, életbölcességeket, illetve az empirikus tapasztalatokat is jellemzi, mindkét regény sajátja. A világosság-sötétség oppozíció a *Saulus* egyik alappillére. Plasztikus megfogalmazása ennek a regényt létrehozó vízió leírása: „Eredetileg úgy élt bennem, mint napverte pusztában az egyszál fa, a maga árnyékával. Olyan keskeny vízió volt ez, mint Camus műveiben az ablakrésen besütő fénysugár. Ebben a sávban akartam berendezkedni. És hogy az egész szerkezet ilyen szikár legyen.”¹⁴ De Mészöly a világosság, a fény értelmezésében továbbmegy, s eljut „A fény is csak takarás?” kérdéséig, mely dilemmához a Camus műveiről szóló esszéjében újra visszatér értelmezve azt: „Az igazi tét, amit a létezés leckéül felad, hogy személyessé tegyük a személytelent: a takarást nyitottsággá.”¹⁵ A *Saulus*ban megjelenő vakság is a látás egyik formája.

¹⁴ Mészöly Miklós: *Az intranzigencia térképe*. In: Uő.: *A pille magánya*. Jelenkor, 1989. 224.

¹⁵ Mészöly Miklós: *A világosság romantikája*. In: Uő.: *A tágasság iskolája*. Szépirodalmi, 1993. 112.

Az ellentétek egymás mellett léte, sőt kereszteződése sajátos mellérendelő szerkesztésmódot hoz létre, mely az adott struktúrák rendjét és felbomlását, újrendeződését egyaránt hivatott érzékeltetni. A fogalmak viszonylagosítása, az ellentétek egységbe rendeződése az egyes elemek újraértelmezéséhez vezet. A nádasi rendszerben megjelenő struktúra oppozíciói, a fekete-fehér, az igen-nem a pólusok szélsőségeit jelenítik meg. A fekete-fehér az emlékezésben többször előkerülő különböző ájulási jelenetek kísérője, a kisfű az öntudatvesztés előtt, illetve annak határán a fekete-fehér padlóköveket látja. E kövek gyakran játék teréről is szolgálnak, a rajtuk való közlekedés szabályrendszerével, melyben az egyes színekhez általában egy-egy irány kapcsolódik. Az ájulás előtt a rendből, struktúrából való kizuhanás megjelenítője ez az oppozíció, mely a világosság-sötétség párral is kapcsolatban áll. Mindkét emlékezésben az utolsó kép: fordulás, szédülés a meglévő rend és rendszer elemeire bomlása és a belőle való kizuhanás megjelenítője. Mindkét regény elbeszélője az öntudat határáig szól, az öntudat – valószínűleg időleges – megszűnéséig. A történetek zárlata többféle módon kiegészülhet. *Saulus*nál a bibliai történet, illetve szorosan a szövegnek maradvá vák koldus története a garancia a „találkozás” megtörténéseire. Nádas szövegében az emlékezés technikája szavatolja az elbeszélő „életben maradását” a motivikusan visszatérő ájulásjelenettel. Az elbeszélői hang elnémulása az addig érvényesített nézőpont megszűnését is hivatott jelezni, a rendszerből való kiszédülés valami más létrejöttének ad teret. Az ellentétek határainak elmosódásával, a végső határhoz való érkezés megfogalmazásaival mindkét szerző él. Ennek találó megfogalmazása a *Saulus*ban, mikor az elbeszélő a sötét véglegességét a fény véglegességéhez hasonlítja: „Lent a kútnál már végleges volt a sötét; a fény lehet ilyen végleges a láng belsejében. Ami ennyire fokozhatatlan, vajon különbözik is?” (S, 108.)

A másik motivikus ismétlődés Ráchel nevében, illetve a név jelentésében tűnik fel. A név jelentése 'anyajuh', mely újra a *Saulus*beli vak koldus történetére és rajta keresztül Saulus történetére utal. Az *Egy családregény végében* Ráchel a családtörténet szereplője, „ősanyja”, Cirénéi Simon egyik fiának, Rufusnak a felesége, aki benne „a szépséget akarja, a megfoghatatlant a megfoghatóban” (Cs, 109.), ők a családtörténet első körének, a szépségnek a megjelenítői.

A Jézus-történet mindkét regény elő-, illetve háttértörténeteként szerepel. Saulus tanúja a kihallgatásnak, jelen van a tárgyaláson, de csupán egy résen keresztül lát rá az eseményekre. Jézus neve nem mondódik ki, az áruló rabbiként említi az elbeszélő, s az ő templomi nyomozóvá válása is ettől a négy évvel az elbeszélés ideje előtti eseménytől számítható. Az *Egy családregény végében* még szervezettebben beépül a Jézus-történet. A mottót értelmező történetben Cirénéi Simon találkozik Jézussal, s a hal, bárány szimbolikája is a bibliai történetre utal. Nisan tizenötödike – Jézus keresztre feszítésének napja a zsidó naptár szerint¹⁶ – a találkozások ideje: ebben a hónapban találkozik Saulus a vak koldussal, Simon Jézussal, Rufus Ráchellel.

Khedron völgye mint helyszín mindkét regényben megjelenik a Jézus-történet „fokozhatatlan” háttereként. A *Saulus*ban a kutyák kergette és elpusztított róka a Khedron völgyéből szalad elő. Az eseményt csak Saulus látja és a kapunál pihenő hajcsárokkal a széder-este egyik hagyományos történetének elmondásával, újramondásával, az *Egy gödölye történetével* próbálja értelmezni a látottakat. Rabbi Abjatár szobájának leírásakor is szerepel a völgy mint fontos látványelem: „És a világitás is szokatlan itt. Éppen szembe-fut az ablakkal egy oszlopos csarnok. Ahogy pontosan az ablak négyszögébe illeszkedik,

¹⁶ utal rá Nádas a jegyzetapparátusban: Balassa Péter: i. m. 153.

valószerűtlenül beárnyékolja, de ugyanakkor ki is tágítja a szűk helyiséget: mintha sorfalak közé ékelt, üres pályára nyílna kilátás. A célvonalnál csillogó fémlapokkal borított mellvéd, ott kezdődik a Kedron-völgy szakadéka.” (S, 47.) Saulus egyik álmában Abjatár meglopja a Khedron vizét. Istefanos megkövezése is a Khedron völgyében vagy annak közelében történik. A völgy és mellette elhelyezkedő Olajfák hegye a várossal egy szakrális tér megjelenítői. Abjatár a Törvény képviselője, aki a szakrális, szent tér részese is és az események hivatalos értelmezője is.

A szakrális tér és idő nem csupán háttérül szolgál a regényeknek, hanem a hagyományátadás lehetőségét is magában rejt. A szakrális történet és helyszín mellett az idő az, amely mentén megfogalmazást nyernek a történetek. Egy kitüntetett idő, a szent idő egyik eseménye a pászka ünnepe, a zsidó húsvét, s annak rituáléi képezik az elmondott, újramondott, ismételt történetek keretét. „Minden vallási ünnep, minden liturgikus idő azt jelenti, hogy valamilyen mitikus múltban, a »kezdeti« időben lezajlott szakrális eseményt újból jelenlévővé tesznek. Az ünnepen való vallásos részvételhez hozzátartozik, hogy kilépünk abba a mitikus időbe, amely ebben az ünnepben újból jelenvalóvá válik.”¹⁷ Az ismétlés és az emlékezés folyamatosságát biztosítja az ünnep. Balassa Péter Mészöly és Nádas egy közös vonását így fogalmazza meg: „Mindkettőjüknél számíthatott nagyon különböző alkatuknak egy közös vonása: történetiségben való gondolkodás erőteljessége, a történet mint emlékezés és emlékeztetés szembesítő és megtartó erejébe, éthoszába vetett hitük, egy feledésre épített kultúra és társadalom körülményei között.”¹⁸

Az elbeszélők emlékező pozíciója, az emlékezés mint élettörténet is e gondolkodásnak megfelelő forma. Saulus egyetlen gyermekkori emlékében az apai tanítást eleveníti fel: „De még a pillantásomat is kerülte vacsora alatt, csak utána kérdezte meg: „Gondolkoztál?” Azt feleltem, igen. „Én nem gondolkoztam – mondta. – Emlékeztem.” S akkor egyszerre rádöbbsentem a kicsiségemre. A zsámoly, amelyen ültem, cédrusfából volt, még dédapám idejében vágták ki a hegyek között, több mint száz éve úsztatták le a síkságra, de azóta is ugyanazon a helyen állt a szobánkban, a fal mellett, szemközt egy ötszögű vakablakkal, ahol apám őrizgetett néhány anyámtól maradt dísztelen övet, homlokkötőt.” (S, 137–138.) Saulus kicsinységét, alázatát a hagyományt képviselő tárgyak és történetük hozza felszínre. A látvány, a tárgy magában hordozza a tanítás lehetőségét. Saulus az apai tanításnak megfelelően emlékezik. S ezt teszi Simon Péter is belsővé téve a nagyapai mintát. „Vége nincs, majd benned folytatódik és te tovább mondhatod. Ha tudod.” (Cs, 145.) mondja a nagyapa a történetmondás során. A folytatás és ismétlés részei az emlékezésnek, Simon Péter az emlékeztörténetével a nagyapa nyomába lép. Az ismétlés a tanítás és a folytatás alapstruktúrájához is hozzátartozik. „Együtt mondtuk a nagyapával, míg megtanultam, s aztán mondhattam egyedül.” (Cs, 164.)

A pászka ünnep és a hozzá kapcsolódó széder este a Jézus-történethez is kapcsolódó idő, hiszen a keresztrefeszítés ideje is egyben. Emellett a hagyományátadás egyik legfontosabb ünnepeként tartják számon, s mindkét mű a pászka ünnepet tartotta alkalmasnak a hagyományozódás kérdésének körbejárására, de más-más hangsúlyokkal. Saulus emlékezésének kronologikus ideje is ettől az időtől számítható. A pészách ünnepnek, az Egyiptomból való kivonulás ünnepének sűrű összefoglalását adja Saulus: „S elmondod többször is, egymás után: „Nisán hónapja van. A kovásztalan kenyér ünnepe van. A páskabárány vére már kifolyt, a vérrel bekenték az ajtófélfákat... A vér fölszáradt már,

¹⁷ Mircea Eliade: *A szent és profán*. Európa, 1987. 115.

¹⁸ Balassa Péter: i.m. 75.

a vér sose száradhat föl. Nyolc napig gondolsz most rá, hogy kijöttél Egyiptomból. Amikor eszed a bárányt, akkor is a menekülésre gondolsz. Állva eszel és sietve, saruval a lábodon és bottal a kezeden, mert nem feledkezhetsz meg róla, hogy a bosszuló angyal megfeledkezett rólad. Azért vagy itt, hogy sose felejtse el. Azért vagy itt, hogy őrködj, hogy se a házakban, se a határban ne legyen semmi kovászos, semmi tisztátalan, semmi szentségtelen. Maccóth, maccóth! Kovásztalan kenyér ünnepe. Így rendelte az Úr.” (S, 9–10.)

Mikor Simon Péter megkérdezi nagyapját, hogy milyen volt az ő nagyapja, a nagyapa elérkezettnek látja az időt, s épp a szombat-idő, a széder este beálltakor kezdi el mesélni a család történetét, Péter származástörténetét. „A széder-ünnepen a gyermek azáltal tanul meg „mi”-t mondani, hogy beavatják egy olyan történetbe és emlékezésbe, amely formába önti és tartalommal tölti meg ezt a „mi”-t.”¹⁹

Saulusban a nyolcnapos ünnep előkészületei kapják a legnagyobb hangsúlyt, s a hagyomány, a Törvény értelmezése kerül általa középpontba. A saját mormolt imaszövegével kapcsolatban teszi fel Saulus a következő kérdéseket: „Vajon mindaz, amit magadban mormolsz, csakugyan elég? Nem lehet elvenni belőle? Nem lehet hozzátenni?” (S, 10.)

Jan Assmann a kulturális emlékezetről szóló könyvének bevezetőjében éppen a széder este rendjével kapcsolatban teszi a következő megfigyelést: az ismétlés biztosítja, „hogy a cselekedetek láncolatai ne a végtelenbe fussanak, hanem felismerhető mintákba rendeződjenek, egy közös »kultúra« azonosítható mozzanataiként.” Minden rítus ismétlés és megjelenítés kettősségét mutatja. A hagyományok írásba foglalásával összefüggésben a hangsúly átkerül az ismétlésről a megjelenítésre, a „rituális koherenciáról” a „textuális koherenciára”. Az így létrejövő struktúrának már nem az utánzás és a megőrzés, hanem az értelmezés és az emlékezés lesz a kötőereje.²⁰ Saulus esetében nem a pusztán ismétlésről van szó, a hagyomány megélése, jelenvalóvá tétele, megtartása az, amely a lejegyzés aktusa nélkül is értelmezése alá vonja a hagyományt. Míg Saulus az értelmezés és tettenérés köreit járja, Simon Péter többféle hagyomány részleges beavatottja lesz az emlékezve megőrzés reprodukáló és rekonstruáló formáival. Az ismétlés, a pontos ismétlés hangsúlyosabb Nádasnál, az ezzel járó textuális koherencia rovására is. A családragényben a gyermekkor mint rítus íródik meg, a maga barbár, kíméletlen és pontos öneszmélésével.

A hagyományátadás szó- és látványbelisége mindkét regényben megvalósul. Verbálisan, vizuálisan vagy mimetikusan közvetített és elsajátított hagyománystruktúrákra épülnek az emlékezések. Saulus számára a vizuális információk a leghangsúlyosabbak, a látvány az elsődleges. Simon Péter számára a vizuális és empirikus információk mellett az emberi kapcsolatok verbális része is kihangsúlyozott és emellett a megfigyeléseiből következő mimetikus elsajátítás is fontos szerepet tölt be. A családragényben kiemelt szerepű a nagyszülőkről mint holtakról való megemlékezés, mely a „közösségszerző” emlékezet paradigmatis esete.²¹

„Minden emberi kultúra alapfeltétele, hogy úgy beszéljen a kimondhatatlanról, hogy ne beszéljen róla.”²²

Az azonosság történeteiként is olvasható a két regény, mely azonosság szorosan

¹⁹ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, 1999. 16.

²⁰ Uo. 17.

²¹ Uo. 63.

²² Nádas Péter: *Játéktér*. Szépirodalmi, 1988. 37.

a hagyományra utalt. Többféle fokozat figyelhető meg a szövegekben. A hagyomány elsődleges elsajátítása az azonosítás útján történik, jelrendszerek, kulturális kódok elsajátításával. Az ismétlés már a hagyomány rendje szerinti cselekvéseket jelenti, az azonosulás létrejöttével lép működésbe. S ezeket a lépcsőket követi az önmaga tettenérése, az azonosság – az „én vagyok” kimondása, a hagyomány elemeinek sajátos, egyedí mintázatok szerinti rendeződése, mely determinációk és döntések együttese.

„A megismerés hajszája az azonosságot üldözi mindvégig. Az üldözés sauli-mészölyi értelmében is.”²³ Az azonosság keresése, tettenérésének szándéka közös elbeszélői szándék e két regényben.

Az identitás, azonosság keresés, az „én vagyok” értelmezései, kimondására tett kísérlet, az azonosítás, azonosulás, azonosság, és tettenérés fogalmai mentén sajátos egymásrautaltság rajzolódik ki a regény között. Az azonosság központi története és megjelenítője a Jézus-történet, melynek Saulus tanúja, jelen van a tárgyaláson, de csupán egy részen keresztül lát rá az eseményekre, s a kimondott „ani hu”-t is csak közvetítve hallhatja. Saulus egyik álmában Rabbi Abjatár vendégei között megjelennek a templomi rendőrség emberei: „Valaki azt suttogja mellettem, hogy nem igazoltatni – *azonosítani* jönnek. »És az jobb?« – kérdezem az idegen férfitől. »Sokkal jobb« – mondja csodálkozva. »Aki igazolva van, még nem biztos, hogy azonos is; de akit azonosnak találnak, az megérdemli, hogy részt vegyen a halászaton, és egyen a halból.«” (S, 83.) Az azonosságot Saulus egyetlen családtagja, nővére, Abela tudná igazolni számára, aki az álombeli történetben megbolondul. Az azonosítás nyomozóként Saulus egyik legfontosabb feladata, melyben elbizonytalanodik. Itt, az álombeli történetben jelenik meg a hal, halászat tematika, mely a családregényben a kisfiú nevének szempontjából is központi motívumává válik. A teljes név kimondásával, mely az azonosságra irányuló kérdésként is értelmezhető: „Simon Péter te vagy?” egy újabb érdekes párhuzam bukkan fel. Míg Mészöly Pál apostolnak a fordulat, a változás előtti „én”-jét igyekszik tetten érni, addig Nádas a sűrű bibliai utalásokat Péter apostol és az elbeszélő nevének azonosságával teszi még hangsúlyosabbá. Mészöly a kortárs prózához (1978-as esszé) fűződő elvárásairól szólva Nádas családregényét mint ígéretnél sokkal többet nyújtót említi. A Mészöly számára fontos irány így fogalmazódik meg: „A mi lehetséges mitológiateremtésünk *ma* csak az egyetemesbe szőtt *íronia és kíméletlen megértés* magunkra alkalmazott ellenpróbájának a körképe lehet.”²⁴ Az íronia talán kevésbé jellemzi e regényeket, de a kíméletlen megértés magunkra alkalmazott ellenpróbájának körképe mint lehetséges mitológiateremtés mindkét műben megvalósul. Az azonosságkeresés történetei épp ezért az azonosság különbözőségeiről is szólnak.

„Akkik a születő és elhaló motívumoknak csak különbségeit, variabilitását érzik, azoknak ez a végtelenből a megnevezés által kiszakított, de abból kiszakíthatatlan ritmus rövidnek tűnik; azt mondják: az élet ideje rövid; hiszen a variációk száma, amelyek körülveszik őket, megismerhetetlenül végtelen. Tehát létezik egy Sok, amihez viszonyítva az övök Kevés. Én nem érzem a motívumok különbségeit, csak tudok róluk, mert én is részt vettem a megismerés hajszájában, de most már azt is tudom, hogy a variabilitás nem lényegi különbségeket, hanem éppen lényegi azonosságot jelent.”²⁵

A motivikus, szerkezeti, narratológiai és tematikus kapcsolatok egy sajátos dialógus

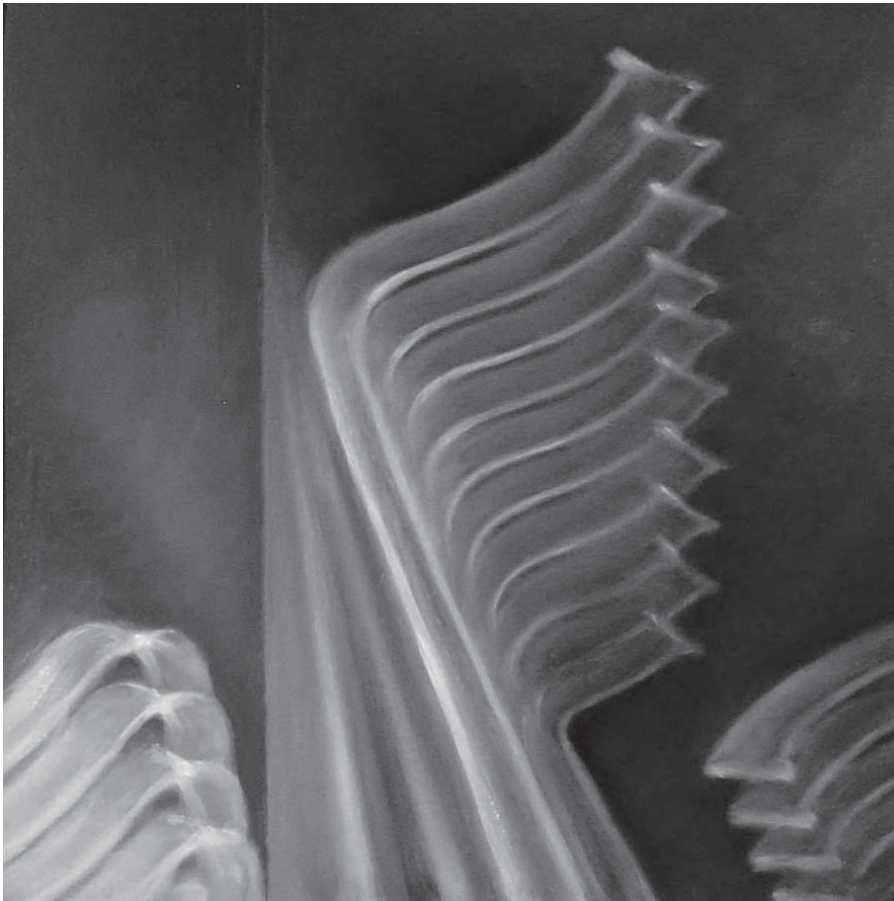
²³ Balassa Péter: i.m. 83.

²⁴ Mészöly Miklós: *Céline ürügyén*. In: Uő: *Érintések*. Szépirodalmi, 1980. 49.

²⁵ Nádas Péter: *Szerelem*. In: N. P.: *Minotaurus*. Jelenkor, 1997. 454.

hálóját hozzák létre e regények között. Ahogy a családragény nagypapája mondja: „A történetek egyszeri részletei az életnek, nincs bennük tanulság. Csak inzwischen, mindig két történet, két lélegzetvétel között: dazwischen!” (Cs, 49.) Egyaránt párbeszédben állnak a zsidó, keresztény hagyománnyal és egymással. A hagyományátadás, a hagyományból való építkezés két önálló formája jelenítődik meg. Az emlékezés kulcsfontosságú formaalkotó elem, értelmező és megtartó megjelenése egyaránt. Pontos és kíméletlen szembenézésre alapuló pszichológia érvényesül a szövegekben. Az ismétlés a tanítás, tanulás alapformájaként is megjelenik, emellett az egyik legfontosabb szövegalkotó erő, az azonosság létrehozója is. Az ismétlések közti íratlan és nyelvbe kódolhatatlan szívós jelenlétének lehetünk tanúi Mészöly és Nádas olvasásakor.

Mészöly Camus tanítvány, nála üres az ég, de érzékeltetni tudja a történesek rejtett összefüggéseinek metafizikáját, Nádas egén fény van, kíméletlen fény, valamennyi fény... Mészöly prózájában a sűrű fény a kollektívben mutatja meg a személyest, Nádas kíméletlen fénye a személyesben a kollektívet.

Lonovics László: Hideg-meleg fények (2004, olaj, farostlemez)

Olasz Sándor

Érzelmek és iskolák

Závada Pál A fényképész utókora című regényéről

A *Jadвига párnájában* a regény hangulati, atmoszferikus és kompozicionális csúcspontján Ondris munkára buzdítja fényképész barátját. „Az jár a fejemben, hogy elfut az idő, és annyira nyom nélkül múlik el minden, ami már megtörtént...” Buchbinder Miklós fényképész az új regényben is komolyan veszi a tanácsot. 1942 augusztusának első hétfőjén piaci csoportképet készít. A 6. oldalon exponál, de azt, hogy pontosan mi van a felvételen, csak a 402-404. oldalon tudjuk meg. Az első, az 1942-ben induló történet valamennyi fontos szereplője látható rajta. Koren Mihályné (a második és harmadik történetben főhőssé avanzsáló Koren Ádám nagyanyja), a kamaszfiú Jancsi (Ádám édesapja), Lestyán Andrásné, a másik nagymama és annak kislánya (a későbbi Anyácska, Ádám édesanyja). Itt van Kaiser doktor és az éppen Pestről érkező falukutató csapat: Dohányos Lászlóval és Adler Jenővel, a lovon pedig az a Dusza Jankó ül, aki az elkövetkező évtizedekben talán a maga számára is elképesztő karriert fut be. Az 1968-ban induló második és az 1977-ben kezdődő harmadik történetben (három szál és idő szabályoson váltja majd egymást a regényben, mígnem a 12. fejezetben összefut minden) az ő gyermekeik és/vagy unokáik tűnnek föl. Koren Ádám és diáktársai a másodikban, Dohányos fia és Adler lánya a harmadikban. A regény figurarapanorámája persze ennél is gazdagabb, több tucatnyi fontos és megszámlálhatatlan nem fontos szereplő kavargó a 413 oldalas műben. Mindenki hozza a történetét, de ez a sok mikrotörténet nem áll, nem állhat össze nagyepikai szerkezeté.

A fénykép Ádám kedvenc könyvéből kerül elő, a regény lapjai között törött szemüveg – az elpusztult Buchbinderé. *A fényképész utókora* utolsó oldalain Viola és Ádám nézegeti a fotót, s ők ugyanúgy az utókor részei, mint mi mindannyian (az eredeti, egyszeri és megismételhetetlen narrációról majd később). Tanácstalan, kismizmizett, az 1942 és 1992 közötti történésekkel szembesülő utókor. „Innen lettünk volna talán elindítva, néztünk össze, mint akik magunk se tudjuk, mit, mikor, miért látunk-hallunk, s egymásról sem igen tudunk. De nem emlékszünk kérésre, utasításra vagy parancsra, mint ahogy az eljövendők és követendők felé mutató útbaigazításra vagy aztán a tapasztaltak visszakérdezésére sem. Úgy volna hát, hogy mindig is hagyjuk csupán peregni magunk előtt – hogy tán a végítéletig folytatódjon ez így? –, mikor mi kerül utunkba? Hogy mi mutatkozik szemünk láttára, hangzik el fülünk hallatára, mi hagyja – vagy nehezen sem engedi – elképzelni magát? S mi nem hullik át mindebből felejtésünk, figyelmenlenségünk vagy értetlen közönyünk rostáján?”

A nem kronologikus, szüntelenül egymás hálójába gabalyodó történetek félévszázados ábrázolt időtartamába – a referenciák ilyen nagy számától kissé elszokott olvasó megdöbbenésére – hatalmas tényanyag zsúfolódik, s az érett, meggondolt regény-konstrukció egy percre nem roskadozik alatta. Pedig ötven év szinte valamennyi fontosabb társadalomtörténeti eseményére történik utalás. Szárszói találkozó (hivatkozás Németh László „látnokian magyarföltő” beszédére), alakuló nemzetgyűlés Debrecenben, Magyar Közösség-per, törvénytelenések 1956 előtt és után. Tudjuk, ki az ereit fölívó miniszter, s tudjuk, hogy a Tökölre küldött delegációt éppen úgy csalják törbe az oroszok, ahogy Török Bálintékat a szultán. A szereplők 1968-ban a diáklázadásokról és a cseh-

szlovákiai bevonulásról, 1981-ben a szolidaritásról beszélgetnek. Érdekes módon a rendszerváltást már szinte észre sem veszik, Koren Ádám azokat az éveket – a regény koncepciójával összefüggésben – mintha már átaludná. Ez a rengeteg tárgyiaság azonban mindvégig a fikció részeként jelenik meg, igen nagy hiba volna, ha a befogadók a referencialitás csapdájába esnének. (Persze néhányan menthetetlenül beleesnek majd.) Miközben félévszázad történelme zajlik, egyre inkább a valóságos történelem helyére betolakodó, maszkos, karneváli játékot érzékeljük, amely egyének és kisebb-nagyobb kollektívumok között, mindennapos élethelyszíne. Ám az időben mégis csak előre haladva, sokszor csak bukdácsolva, előzményeket, későbbi fejleményeket fölillantva egyre inkább a veszendőség időterein járunk. Barátságok és árulások, szerelmek és csalódások, karrierek és kudarcok, mulatságok és tragédiák szövevénye mögül egyre nagyobb iramban tűnik el a történelmi tudat, a tények és események már csak manipulálható információk. „Már nem csodálkozhattunk semmin” – hangzik a kiüresedést és fásultságot jelző megállapítás.

Sokan kulcsregényt sejtenek *A fényképész utókorában*. Ám (Németh Lászlót idézve) minden regény kulcsregény, legföljebb a kulcsot veszítjük el hozzá. Úgy tűnik, két kulcs biztosan fordul a zárban, hiszen a falukutató, a parasztpolitikus, a társadalomtörténész, szociográfus és államférfi alakjában, életútjában könnyű Erdei Ferencét fölfedezni, Koren Ádáméban pedig az empirikus író Závada Pálra ismerhetünk. A regényben azonban a valós dolgok gyorsan elvesztik életbeli állampolgárságukat, minthogy a valós és imaginárius között a fikció segítségével nyílik átjárás. Legföljebb az lehet szokatlan, hogy egy kortárs regényt a szerző ilyen mértékben köti a referenciákhoz. Igaz, szüntelenül el is oldja tőlük.

Dohányos figurája persze nemcsak Erdeire, hanem Darvas Józsefre is emlékeztet. Hiszen máig homályos és tisztázatlan a pálfordulásoknak az a sorozata, melyre mindketőtjük pályáján bőven találunk példát. Erdei 1944-ben az ideiglenes nemzeti kormány belügyminisztere, aztán államminiszter a Dinnyés-kormányban, először államminiszter, majd földművelésügyi miniszter a Dobi-kormányban, a Rákosi-kormányban ismét földművelésügyi miniszter, Nagy Imre első kormányában először igazságügy-miniszter, majd földművelésügyi miniszter. Hegedűs András kormányában földművelésügyi miniszter és egyúttal miniszterelnök-helyettes, Nagy Imre második kormányában pedig 1956. október 31-ig miniszterelnök-helyettes. A tárgyaló küldöttség tagjait – Erdeit kivéve – az oroszok elfogják. Erdei ettől kezdve államirányító beosztásban nem dolgozik. Erről a példásnak éppen nem nevezhető pályaszakaszcáról írta 1980-ban Gombár Csaba a Tiszatájban: „a XX. századi magyar történelemben nem az államférfi Erdei Ferenc lesz a követésre serkentő példa”. Az államférfi Erdeit tárgyaló tanulmányért természetesen szerző és szerkesztő egyformán megkapta a ledorongolást. A regény Dohányosát a hatalmon kívül látszólag semmi nem érdekli: „egy percig sem bírt meglenni miniszterség nélkül”. Ennek a kanyargós életútnak a regény sokféle szereplőjének nézőpontjából sokféle megítélése lehet, a személyiség és alkat titka végül is homályban marad. „Hogy kiben mi lakozik – mily sors történelmi múlt, mely hit és erkölcs, minő vezérlőelv, miféle szándék s milyenfajta titkok, erények és bűnök – mindez sokszor nemcsak első látásra rejtély.” Zavadát minden bizonnyal ez a rejtély, tudás és megalkuvás, árulás és vállalás, ráció és örültség, kiszámíthatóság és véletlen érdekelte. A hit jegyében épülő mindenkori monstrok hogyan préselnek be egyébként jobb sorsra érdemes embereket a rabtartók valamely posztjára? Vagyis poklaink skálája ez, melyen olykor észérvekkel megmagyarázhatatlan démonia érvényesül.

A múlttá válás és jelentésvésztes folyamatában sokféle nézet, vélekedés kavarog. Legfőljebb az elgondolkodtató, hogy a hetvenes–nyolcvanas évek fordulójának fővárosi értelmiségét izgató kérdéseknek nincs folytatásuk. Sajnálatos módon éppen akkor válik érvénytelenné, másodlagossá mindaz, ami életet alakító, befolyásoló gondolatrendszer volt, amikor legnagyobb szükség volna rá. A népi ideológia szerepe, „zsidókérdés”, a zsidóság szerepvállalása a kommunizmusban – mai napig eleven, előítéletekkel terhelt probléma gubanc ez, melyben a regény természetesen nem akar ítélkezni, hiszen a mű a sok referencia ellenére sem akarja egyetlen korszakhoz kötni jelentéseit. Ezért nem fogadható el Károlyi Csabának az a kijelentése (Élet és Irodalom, 2004. november 12.), mely szerint a regény „érzékelteni kívánja a népies ideológia közvetett felelősségét a zsidóság tragédiájában”. Másféle tragédiákban persze másféle ideológiák felelőssége lenne érzékelhető. Hiszen kinek van közvetett felelőssége, például az idegenben elpusztult százazrek, a munkára elhurcoltak, a kitelepítettek, a térszbe vertek, pofozottak tragédiájáért? Hogy későbbi traumákat ne is említsünk. Závada művében regényhősök nézetei ütköznek, sokféle nézőpont, vélekedés csap össze. De a regény pro vagy kontra nem foglal állást, mivel a mindent felörlő história sodrásában egy általánosnak mondható sorvadás, megrekedés, önfelzabarádításra való képtelenség trivialitását állítja elénk. A több tucatnyi szereplőn legfőljebb a romboló idő ítélkezik.

A másik, a mű zárjához úgyszintén alkalmazható kulcsot az empirikus író Závada Pál biográfiája kínálja. Író és hős ugyanabban a milióban, ugyanabban az évben születnek, a gondos filológia számtalan egyezést mutathat ki. Távolról egy klasszikus fejlődésregény körvonalai sejlenek föl, hiszen a hajóhintázó Ádám egyszer csak szegedi gimnáziumba, budapesti egyetemre kerül, filmesek, képzőművészek, szociológusok és egyéb másként gondolkodók között látjuk. Vernisszázok, félnyilvános és konspiratív előadások, filmgyári vetítések, alternatív színelőadások világában formálódhatna, ha nem válna egyre nyilvánvalóbban térből és időből egyszerre kiesett emberré. A kulcs ezen a ponton már egyáltalán nem fordul, még ha a szerző „tükörszerű alakzata” (Paul de Man) érvényesül is. Miközben kisebb-nagyobb közösségek válnak az időben tétlen ténfergőkkel, s Koren Ádám is része ennek az egyetemes deformálódásnak. Dohányos még – jól-rosszul – alakíthatta önmagát és világát, s ha sorsa innen is van a tragédia katarziséban, nagyszerű konfliktuslehetőségekben viselkedhet fölemelően vagy éppen kisszerűen. (Az 1956-tal záruló évtizedben inkább csak kisszerűen.) A regény ellenpontosító szerkesztésére jellemző módon Koren valójában a másik pólus. Szemléli a világot, de sem a maga, sem mások életét nem formálja. A fölnevelő kisvilágból – balzaci, stendhali módon – indul el, hogy megtalálja, kiharcolja szerencsáját. De nem talál meg semmit és nem is harcol. Ezért válik körülötte egyre vérszegényebbé, súlytalanabbá minden. Az a regényvilág, amelyben ő mozog, annyira jelentéktelen és közepes, hogy a hanyatlásnak itt már csak időbeli, temporális hangsúlyai vannak. Hiányzik az a pont, amelyhez viszonyítva hanyatlik valami.

Korenek van egy kedvenc könyve, Pozsonyban kerül a kezébe. Ezt olvassa nyugat-európai útja alatt a vonaton. Csak a regény végén derül ki, hogy ez a mű az *Érzelmek iskolája*. Erre a párhuzamra utal a kizárólag a tartalomjegyzékben olvasható alcím (*Érzelmek és iskolák*), ami a 3. fejezetben induló, majd a 6., 9. és 11. fejezetben folytatódó és a 12. fejezetben a másik két történettel (*Holtak, rabok, miniszterek, Nótafák és biciklis-ták*) találkozó réteget fogja össze. Csábító feladat lenne alakok, helyzetek ismétlődését és metamorfózisát kimutatni. Koren (Frédéric Moreau), Adler Viola (Arnoux-né), Enying (Arnoux úr), Eszter (Rosanette), Nyemcsok Évi (Louise) forgása, sodródása a klasszikus

fejlődésregény végét bejelentő és a 20. századi modern regény felé mutató *Érzelmeik iskolája* hőseinek útbejárásait idézi meg. Ami ott hajóút, az itt vonatkozás. A lóverseny-jelenetnek itt a színházi a megfelelője. (Még a beszélő nevekben is megvan a hasonlóság. Az egyre gyökértelenebbé váló Koren neve például paradox módon gyökeret jelent.) Az 1848-as párizsi forradalom Flaubert regényében éppúgy nem jelent semmit, mint Závadaéban a rendszerváltás. Frédéric Moreau-t és Koren Ádámot cselekvőként – központi figurákról lévén szó –, regényvilágot alkotó individuumként soha nem látjuk. A többi szereplőhöz hasonlóan átláthatatlan szövevények foglyai. Nevelődés, szerelem, kaland, utazás – a világalkotó individualitás szempontjából érvénytelen mozzanat mind-egyik.

A fejlődés hitén alapuló, célulviséget föltételező személyiség-felfogás első megingása-it jelző Flaubert-regény szemléleti, koncepcionális hasonlóságain, egyértelmű inspirációján túl a regénypoétikai rokonság is nyilvánvaló. Mintha a posztmodern tapasztalatai után nemcsak a klasszikus modern volna újra fölfedezhető, hanem mindaz, ami a realizmus és a klasszikus modern közé szorult. Lépegethetünk vissza az időben – most éppen Flaubert-ig. Motivikus egységekből építkezik Závada is. Falu- és városképek, tárgyak, interieur-ök, tömegjelenetek, utazások beszélgetések, viták, egyedülletek és együttlétek ritmikája váltakozik mindkét regényben. Látszólag arra is ügyel, hogy a mű kifelé jól tagolt részeket, pilléreket és boltíveket mutasson. A tagolás azonban sehol sem a regény valódi arányait tükrözi. Angyalosi Gergely írta a *Milotár*-ról: „a nagyszabás szétbomlása”. A megállapítás az új regényre talán még jobban illik. A három történet fejezetek szerinti hovatartozását megvilágosító tartalomjegyzék is mutatja, hogy a hármasság csak látszat, hiszen folyton összegubancolódo, előre- és hátrautalásokkal tarkított történetmondást indít el.

HOLTAK, RABOK, MINISZTEREK	1				
		4			
			7		
				10	
NÓTAFÁK ÉS BICIKLISTÁK	2	5	8		12
				11	
			9		
			6		
ÉRZELMEK ÉS ISKOLÁK	3				

Az áttekinthető szerkezetben látszólag minden a helyén és mégis minden elmozdul. Mintha ez lehetővé tenné, hogy a mű konstrukcióját architektonikusan fogjuk föl. Valójában nem ezek a konstrukciós elvek szervezik meg a fabulát. Az elgondolás inkább parodisztikus konvenció. A váratlanul induló, majd megszakadó történetdarabkák áradásában mindvégig a kiegyensúlyozatlanság érzékelhető. Az elbeszélő ott ejt el szálakat, ahol nem várjuk, s ott veszi föl, ahol a legváratlanabb. Az elbeszélés irama olykor meglódul, drámai események és jelenetek torlódnak, majd – mint exponálás után – állóképpé merevedik minden, hogy alkalmat adjon az elmélkedésre, reflexióra. Rejtélyes, kiszámíthatatlanságot sugalló ritmika, valami idegesítő vibrálás rombolja le az áttekinthető szerkezetben való elrendezhetőség illúzióját.

A nézőpont, amelyből ezt az ágas-bogas, végül mégis összefutó történetáradatot látjuk, egyszerre objektív és szubjektív. A szerzői narráció alászáll valamelyik szereplő látás-

módjába, s a szöveg legjelentősebb hányadában a sokféle többes szám első személy pozíciójába. Látványos kifejezése lehet annak a szándéknak, mely Závada előző regényeiben is megnyilvánult: a mű valamiképpen krónikája is legyen egy kollektívumnak. Hogy a fényképész utókora mi vagyunk, valamennyien, az nem kétséges. Ez az ilyen-olyan oldalon álló „mi” részese és kommentátora a burjánzó eseményeknek. Esterházy *Harmonia caelestis*ének első részében egyetlen alak (az apa) multiplikációjának vagy éppen a sokféle változat egyetlen alakká formálódásának vagyunk tanúi. Itt a sokfelől induló és sokfelé tartó embercsoportnak az adott pillanatban valamilyen hit vagy éppen tévhit kohéziós erőt ad. Flaubert regényében a szerzői narráció mintegy összeolvad a figurák belső reflexióival. Az elbeszélés tétje: „ők” hogyan látják magukat? Itt: hogyan látjuk „mi” őket? A többes szám első személy fiktív alakjainak nyelvi síkja végigkíséri a három alaptörténetet, a hősökkel együtt haladunk vagy éppen tévelygünk. Olykor hirtelen váltásoknak vagyunk tanúi. Az egyik pillanatban még a razziát vezető nézőpontja érvényesül, a másikban a begyűjtött zsidóké. A padlássöpréseket elszenvedő falu hangja után az ávosoké következik. A szólam- és nézőpontváltások egymásba nyíló termei valóságos labirintust alkotnak. A dolgok más-más látása és elválaszthatatlan egymásba ékelődése örvényként sodorja magával az olvasót. Mert nemcsak a hősöket követjük, hanem a látást, láttatást, amely – a történet részéről lévén szó – maga is ugyanolyan elbeszél, megjelenített réteg, mint a regény bármely más eseménymozzanata. *A fényképész utókorában* a grammatikai többes szám első személy segítségével mindannyiunk története kapcsolható be a regény eseménysorába.

Ennek a „mi”-nek a históriája ugyanabba az állapotba torkollik, mint Korené, Violáé vagy a tévelygéseiből öngyilkosságba menekülő ifjabb Dohányosé. „Viola tanácstalanul nézett körül, hirtelen fölkapta Koren kedvenc regényét, s miközben a borító alól az a barnás kartonra kasírozott kép az asztalra hullott, mi ez a drótkampó?, pördítette ki ujjai közül a törött szemüvegszárat, fölütötte hátul a könyvet, mint aki fel akar olvasni belőle, de aztán úgy hajította el, hogy lesodorta a fényképet a földre – *minket azon a régi piacon most se méltattak hát egy pillantásra sem* –, és kísétált az ajtón.” (kiemelés tőlem, O.S.) Megaláztak, megszorítottak vagyunk és legfőképpen semmibe vettek. A regény utolsó mondata is ezt a retrospektív, összegző értékelést adja: „Szerintünk más nem történt.” *Az Érzelmek iskolája* zárlatában Frédéric Moreau és barátja, Deslauriers áradozva és zavarosan mesélik széplányokkal kapcsolatos emlékeiket:

„– Talán ez ért a legtöbbet! – tette hozzá Frédéric.

– Bizony, talán igazad van – válaszolta Deslauriers. – Ez ért még a legtöbbet!”

Gyergyai Albert azt próbálja bizonyítani, hogy az 1869-ben megjelent *L'Éducation Sentimentale* leckét akar adni korának: az ábránd, az érzélgés, a tétlenség önzése helyett az értelem, a valóság és a cselekvés gyógyszerét kínálja. A Flaubert-regény azonban ebben az értelemben semmiképpen sem „útmutató”. Az persze igaz, hogy a leginkább pesszimista művek igenlik legjobban az élet értékeit. Jóllehet realizálásuk ezernyi akadályt látják.

Cs. Tóth János

Régiók, alkotók, művek

II. Békéscsabai Nemzetközi, Testvérvárosi Művésztelep

Amikor a magyarországi művésztelepek történetét megírják, abban Békéscsaba több műfaj és több időszak kapcsán is szerepelni fog. A legutóbbi század utolsó harmadában nem csupán művészlakások épültek a békési megyeszékhelyen, hanem a művésztelepek váltófutása is elkezdődött. A hetedik évtized elején grafikusok gyűltek egybe, hogy a hagyományos rajzeszközök – tus, ceruza, pasztell – mellett a szitázás mint a vizuális gondolkodás új technikája kapjon főszerepet itt készült munkáikon. Néhány év működés után, a nyolcvanas évek elején a város az alkalmazott grafika művelőit hívta évente nyári alkotótáborba. A csabai nyomtatás hagyományaihoz és a Kner Nyomda páratlan eszköztárához kapcsolódóan ez magától értetődőnek tűnt. Különös szerencse a dologban, hogy az egypártrendszeri kultúrpolitikában akkor divatossá vált decentralizáció elve miatt a képzőművészetnek ez az ága szabad volt. Később tervezőgrafikának nevezték a műfajt és Békéscsabán azóta is biennálékat rendeznek.¹

A művésztelep nagy lélegzetű vállalkozása volt, hogy az alkotók meg akarták fogalmazni Magyarország jelképét. Egy formai jel, egy betű vagy egy átírt tájrészlet vizuális megfogalmazásának kísérletén túl azonban nem jutott a szakma legjavát és a helyi tehetéseket egybefogó közösség. Az igazsághoz tartozik, hogy azóta sem sikerült ezt az emblémát megtalálni, ami jelzi a feladat nehézségét. A várakozásnak megfelelően a Kner Nyomda készségesen támogatta az alkotókat, sőt az alkotótábori tárlatnak is számtalanszor helyt adott székházában.

Ezzel párhuzamosan évente egy-két alkalommal létrejöttek olyan – már a képzőművészet klasszikus műfajait átfogó – tárlatok, amelyeken „testvérmegyék” anyagát láthatta a közönség. (Az ifjabb nemzedék kedvéért annyit meg kell jegyezni, hogy az egypártrendszeri időben a „nagy” Szovjetunió tisztán orosz Penza megyéje, az egykori magyar területekből Románia részévé vált Arad, a Jugoszláviához osztott Nagybecskerek [Zrenjanin] mellett a finn Mikkeli került fel erre a kultúrkapcsolati térképre. Természetesen a csabai szlovák nyelvű lakosságra való tekintettel eleven szálak szövődtek az egykori Felvidéket magába foglaló Csehszlovákiával is.) Ezek közül igen izgalmas képi gondolkodásról adott tájékoztatást az aradi és nagybecskereki képzőművészek időnkénti – leginkább kétévente cserélt – tárlata. Az események igazi hozadéka az volt, hogy az ottaniak viszontláthatták a megyei alkotók munkáit vagy művésztelepen vehettek részt. A tárlatoknak ez a vetésforgója, valamint az alkotók látogatásai megtermékenyítően hatottak a résztvevőkre. A finn Mikkeli jelentette a „nyugatot”, mind a szemléletet, mind a technikai adottságokat tekintve. A Moszkvától kb. 800 km-re keletre fekvő Penzában ezzel szemben érezni lehetett a szegénységet, a szellemi beszorítottsgot.

A pártállamok megszűnése után azonban ez a különös és összességében pozitív eszmecsere megszakadt. Először mindenki úgy gondolta, Nyugat-Európa felé kell nyitni, hiszen a demokráciák a művész szabad érvényesülését jobban biztosítják. A hivatalos

¹ A Bárka 2005/1. száma közölte Bornemisza Rozi írását a Békéscsabán megrendezett XIV. Országos Tervező Grafikai Biennálével kapcsolatban. (a szerk.)

kultúra irányítói is ezen a tájon mutatták be Csontváry művészetét. Hamar jött a kijózanodás: „a művelt nyugatot” nem nagyon érdeklí, mi történt ezen a tájon. Az ott kialakult műkereskedelmet, kiállítási struktúrát elsősorban saját maguknak akarják fenntartani. Új keletű filozófiát hozott az Európai Unió, mert a tartományokra, a határokat átívelő földrajzi régiók kapcsolatára helyezi a hangsúlyt. Nagyon is gazdag, sokszínű az a tradíció, ami egy-egy térségben kialakult, építeni lehet rá.

A kilencvenes évek végén már kezdett felébredni a szomszédságban élő képzőművészekben az együttműködés iránti vágy. Bemutatkozásra, kiállítás-cserére és művésztelepi közös munkára jöttek újra össze képzőművészek a Kárpát-medencéből. A szlovákiai Tőketerebesen, Nyitrán számos békéscsabai művész vehetett részt alkotótáborban vagy mutathatta be műveit. Kiemelkedik közülük az Ívek című kiállítás, amely a Munkácsy Mihály Múzeum után a szlovák rádió pozsonyi székházában került bemutatásra 2001-ben.² A szerbia-montenegrói alkotók is szorgalmazták a kapcsolat újraépítését. A nagybecskereki Savremena Galériában 2002-ben kaptak bemutatkozási lehetőséget és hozzáelegáns katalógust csabai művészek a Békéstáji Művészeti Társaság kebelén. Ugyaninnen meghívták a megyeszékhelyi képzőművészeket az Écskai Művésztelepre. 2002-ben Lonovics László, Gnandt János, a következő évben Fazekas Attila és E. Szabó Zoltán, 2004-ben Korbey István és Szeverényi Mihály jutott el erre a jelentős képzőművészeti bázisra. 2003 júniusában a nagybecskerekiek Békéscsabán a Munkácsy Mihály Múzeumban állíthattak ki. Ennek az újabb kapcsolatépítésnek a kultúrpolitika már nem a felügyelője, hanem mozgatója. A képzőművészek rájöttek, elemi érdekük gondozni, megújítani saját világképüket. A művelődés irányítói most az indukált folyamat segítői, nélkülözhetetlen mecénásai. Ilyen előzmények után komoly művelődéspolitikai tett volt elindítani a nemzetközi művésztelepet Békéscsabán 2003-ban.

Kiemelkedő szerepet játszott ebben a Békéstáji Művészeti Társaság, amely több mint tízéves működésével a helyi képzőművészeti élet mozgatója. Az itt élő alkotók többsége is csatlakozott e civil művészi szerveződéshez. A tagok számos nemzetközi akcióban vettek részt egyénileg és a közösség tagjaként is. A szerveződés működése harmóniában áll Békéscsaba kulturális kapcsolatainak ébrentartásával és a színes, eleven művészeti élet indukálásával. Ám nem csupán Csaba és partnerei között létesült testvérvárosi együttműködés, hanem az itteni művésztelepi ismeretség nyomán hívták meg például Štefan Bubán szlovák művészt Nagybecskerekre kiállítani, valamint a nagyszombati Alena Adamkova ugyancsak szlovák, és Aradról Balea Maria román képzőművészeket az pécskai művésztelepre. A nemes szándéknak köszönhetően mutatta be alkotásait Radován Zivankics a csabai Jankay Gyűjtemény és Kortárs Galéria kiállítótermében 2004-ben. E határokat átívelő mozgás eredményeképpen a Kárpát-medence különböző nemzetiségű művészei között gondolatcsere zajlik, vizuális szemléletek ütköznek, kerülnek a publikum elé.

A 2004-es alkotótelepen már természetes volt a közös alkotás öröme. A városháza Mokos Termében rangos tárlatot mutatott be a művésztelep. Két fiatal, a stúdiókat nemrég végzett alkotó érkezett Szerbia-Montenegróból. Bojan Dakić festészeti szempontból nem a múltba visszanyúló, abból táplálkozó, s ezáltal archaikus vonásokat hordozó mozzanatokot látat művein, hanem filozofikus megközelítést alkalmaz. Festő

² A tárlat az akkor ötvenedik születésnapját ünneplő Gnandt János, Lonovics László, Slezák Lajos és Széri-Varga Géza munkáit vonultatta fel, a kiállítást kísérő katalógus az alkotók életművázlata mellett Cs. Tóth János pályáját mutatta be. (a szerk.)

a szó legszorosabban vett értelmében, így képeinek lényegéhez közelebb kerülünk a látvány felől, mintha a tartalmi vonásokat keresnénk. A táblakép hagyományos műfajában, olajtechnikával alkot. Festészete végtelenül elvont, minimális tárgyi utalások sem fedezhetők fel azon a három művön, amit Csabán bemutatott. Már-már a klasszicizmus stílusában alkotott két képet Rastko Stefanović. Nem szürrealis, nem geometrikus és sorolhatnánk a művészi felfogásokat napestig, hanem realista. Mindkét festményén ágyékkötős férfialak tart egy megszelídítendő lovat. A fehér mént futtában, a feketét ágaskodásában kell a kötőfékkal nyugalmi helyzetbe kényszeríteni. Optimális lehetőséget kínál a téma arra, hogy a fiatal alkotó bemutassa anatómiai tudását az emberi testről és a lovakról. Jeles eredménnyel teszi ezt, valószínűleg a festőiskolán is ezt az osztályzatot érdemelte ki, mert rajztudása, tehetsége egyértelmű. Amennyiben ezt a realista felfogást tudja majd magáénak, számos könyvillusztráció megvalósítására kaphat lehetőséget. Ha pedig az egyedi arculat kimunkálását tartja fontosnak, akkor ez a muníció jó alap lesz hozzá.

Két szlovák művész kapott meghívást a csabai alkotótáborba. Jaroslav Uhel a színmitológiáját kutatja képein. A színt nem monokrom felületként használja, hanem éppen a színek keltette hatással lép ki a tér és az idő szorításából, illetve erre tesz kísérletet. A tárlaton szereplő három munkája esztétikus és könnyed. Szerteríti a világot, majd mint egy nagy kendőt, összecsomózza: mintha azt akarná velünk tudatni, önmagát megtalálva veszíti el igazán önmagát az ember. Ezt persze fordítva is gondolhatjuk: ha az ember feladja önmagát, rátalál igazi énjére. Mindezt elegánsan adja elő, szépérzékünket is foglalkoztatja. Uhel festői örömjátékának mélyén az autonóm alkotó személye, nevezetesen a festő rejtőzik. Josef Vydrnak viszonya személyesebb a művén megjelenő tárgyakhoz. Kék, vörös, sárga, fekete színei – melyeket leginkább alkalmaz – visszatérő, esőszerű vonalakból állnak össze képpé. Az ismétlődő motívumok azt jelzik: a tárgyak világában gazdag jelzésrendszert talál és a néző asszociációs érzékére is számít. A csabai tájból, az itt szerzett élményekből indul ki a tárlaton látható képein. Miközben motívumokat, szalmabálákat, kerekesebb kutat fedezhetünk fel művein, újra és újra meggyőződhetünk festői vénájáról és a tárgyak iránti tiszteletéről. A tárgyi utalás azonban csak kiindulópont számára, hogy a vizuális mondandót eleven felületű mozgással adhassa elő.

Szlovéniából két alkotó, egy művészpár jött el. Salamon Árpád bemutatott olajképeit azonos geometriai alakzatból eredezteti. Ennek a felfogásnak a lényege a latolgatás, az arányrendszerek türelmes keresése. Csendes, erősen gondolkodó és érző, építkező alkotó, aki mintha titkos, mágikus ráolvasással akarna elvezetni bennünket a mindennapi világból a másíkba, az érzékelés világába. Érezni lehet munkáin azt az összefogottságot, lényegretörő sommázást, ami több évtizedes grafikai tevékenységéből következik. Leegyszerűsített formákkal dolgozik, mint amikor az ex libriseket készíti, de otthon van a legmodernebb technikában is. Heda Vidmar Šalamon változatosan alkalmazza képein a különböző anyagokat: kavics, homok, kátránypapír ugyanúgy megtalálható olajképein, mint a madzagok, a parafa, valamint a műanyagok számos változata. Abból a materiából választ, amit a környezetében talál. Ezeket applikálja olajképeibe; megteremtve ezzel egy mozaikokból álló, de egységes világot. Az ő felfogásában természetes, hogy az alakok, a tárgyak, a táj mind-mind stilizáltak. Nem az aprólékos részletekre helyezi a hangsúlyt, hanem a komponálás egésze izgatja. Látszólag tájkép van előttünk, amikor munkáit nézzük, pedig ő vizuális jelek kontextusában dolgozik.

Ukrajnát Vasil' Beca képviselte, az ő képeit több hazai kiállításon láthatta már a publikum. Minden mozgásban van művein: egymással találkozó, szétváló, ütköző, kavargó

vagy éppen lebegő motívumokkal dolgozik. Olajképein az egymásba ékelődő formák közül elősejlik egy nőalak vagy egy emberi arc. Átéltük a konfliktusok küzdelmességét, akár hiábavalóságát, mert gyarló emberek vagyunk. Festői eszközeivel uralja a kép felületét, mintha zsonglőr lenne, aki el akar kápráztatni minket, a szalaglengetők bravúros tudásával. Ebből következően kompozíciói könnyedek, feszesek. Az összegyűlt érzelmeknek gazdag teret enged az alkotói invenció által farosra kerülő képeken.

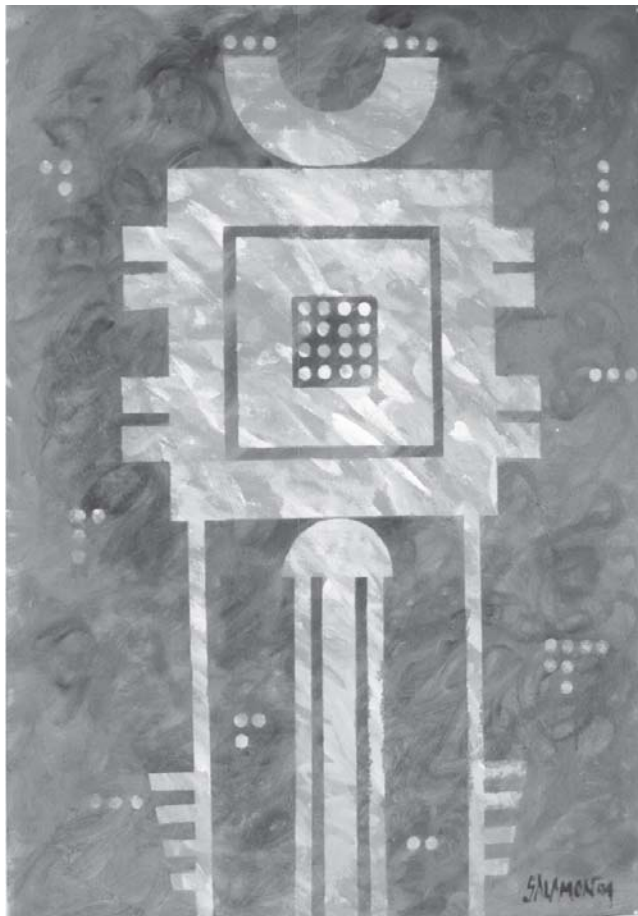
A csabai képzőművészek közül hatan vállalták, hogy házigazdák és alkotótársak lesznek e művésztelepen. Ezek egyike Csuta György, aki a látott valóságból indul ki képi felfogásával. Bemutatott kompozícióin a mindennapi idő és a metafizika dimenzióiba kalauzolja a nézőt. A görög mitológia és a Biblia témáiból ragad ki figurákat és a maga teremtette világba helyezi azokat. Ebben a dimenzióban a formák egymásra halmozódó folytonossága erőteljes mozgást sugall. Csuta azonban a képek belső lényegét akarja bemutatni azzal, hogy nem eleven, hanem pasztelles színekkel dolgozik. Elsősorban a föld barna, sárga és zöld colorjának alkalmazásával teremt hol nyugalmat, hol vibráló felületet. Azt sugallja, az ember szervesen a természet része és ez így van jól. Közelít ehhez a felfogáshoz Fazekas Attila is, aki organikus faktúrát hoz létre képein. Érzékeny egyensúlyt keres: akárhogy is nézzük, meditatív jellegűek bemutatott munkái. Úgy tűnik, az alkotás folyamatában a szemlélődés, a merengés ad örömet számára. A valóság azonban lehúzza a földre. Ezért van, hogy zaklatott formák, néha villódzó felületek láthatók harmonikusra komponált opuszain. Az aprócska szegmensekre is figyelni kell nála, mert a személyes élmények szűrőjén átjövő lényeg néha ott húzódik meg. Ezzel köt össze és választ el bennünket a külvilágtól, amiként ugyanezt teszi a nagy homogén felület mellérendelésével is.

A látott valóság ihletében alkot Szereday Ilona. Grafikus munkássága mellett a békési táj számos megfestenivalót ad számára. A Mokos Teremben látott képei is erről tanúskodnak. Lendületes művein a meleg, barátságos színek dominálnak. Úgy szerkeszti a képeket, hogy a piros cserepes tanya és a körülötte lévő zöld fák harmóniát árasztanak. Nem naturális ábrázolásról van szó, hanem érzékeny, festői felfogásról. Minden képével újra akarja értelmezni, újra akarja fogalmazni fő motívumát, az alföldi tájat. Azt sugallja: sűrítettségében érezzük megfoghatónak a tájat. A föld, a horizont és a benne élő ember békés egymásmellettsége mellett voksol ezekkel a finom olajképekkel. E. Szabó Zoltán is a táj értelmezéséből indul ki, amikor képi gondolatait megfogalmazza. Munkáinak színvilága eleven, a felület mozgalmas. Őt nem a meditáció, hanem a természetben lévő örökös megújulás foglalkoztatja. Az egymásra halmozódó avarrétegek alól mindig új élet fakad, ezért az ő képein is izgalmas az élet az elfojtott felület alatt. Fák, virágok, gyökerek vibrálnak, hogy a lekerekítettség alól bármikor előtörjön a mozgalmas élet. Az ember is mindig újakezdi – ki tudja, miért, milyen ösztön parancsára – megalázott életét; a természet is törve-zúzottan, kínoktól szenvedve újra kizöldül. Képeit nézve úgy találjuk, megéri.

A geometria zárt rendszerének viszonyait kutatja Gnant János olajképeivel. Művésztelepi alkotásai, ellentétben a korábbi lebegő, pasztelles finomságúakkal, statikusak. A plasztikusság helyett a feszített mozgás adott számára megfestenivalót. Látszólag örökös egymásnak feszülés jellemzi földkéregre emlékeztető formáit. Mintha kibékíthetetlen lenne ez a konfliktus, pedig csupán arról van szó, hogy Gnant mindent kimér, rendszerez, átgondol. Az egymásra rétegződő színek és formák olyan összefüggésbe vannak átvirva, ahol a megszerkesztettség törvényszerű elvárás. Ennek köszönhető, hogy organikus rend uralkodik geometrikus művein. Lonovics László a korábban tőle megis-

mert fényhullámokat szelídíti meg olajképein. Avillódzás apoteózisát élhetjük meg képeit szemlélve. Könnyű kézzel alkotta szitanyomatait és könnyű kézzel fest táblaképet. A szokásos vehemencia lágyul, szinte befele gyűrődést láthatunk opuszain. A festői alkat így ölt testet a sárga és zöld színekre hangolt képeken. Szinte zenei tételek illeszkednek egymáshoz, ha az alkotáson belüli komponálást szemléljük, vagy ha a két bemutatott mű viszonyát vizsgáljuk. Vélhetőleg léten kívüli zenéről van szó, annyira éteri és annyira filozofikus a felfogása. Egyszerre találkozik absztrakció és szenvedély, hogy a festői én kivetülésének tere legyen.

Túl a művészi alkotómunkán Lonovics László, Gnandt János és művésztársaik komoly szerepet vállaltak abban, hogy ez a Csabai Művésztelep újra létrejöjjön és tovább működjön. Nem kevésbé komoly vállalkozás újraindításánál bábáskodik Békéscsaba városa, amikor nemzetközi kapcsolatépítést kezdeményez.

Salamon Árpád: Nappal (2004, olaj, vászon)

Szilágyi András

Lírai konstruktív meditációk minimalizmusa

Kalapos László *A teremtés dicsérete* címmel rendezett fotókiállítása a gyulai Dürer Teremben, valamint a Békési Galériában

Bevezetés

A teremtett kép meditációs objekt! Ez a Hamvas Béla szellemiségére utaló meghatározás már-már szertartásosan ismétlődött bennem Kalapos László fotókiállításán. Mint ha marasztalná napjaimat műveivel, mert reménykeltően, levelein még átsüt a fény. S ha elfogadjuk, hogy elvi értelemben a fotográfia spiritualizmusa a teológiai és filozófiai gondolkodással rokon, akkor ebben a meditációs folyamatban – a természet oszthatatlan egységéből – valósággal kiemelkedik számunkra a táj, mint teremtett műalkotás. Kiemelkedik, s bennünk válik képpé oly módon, hogy környezeti valóságunk egy adott szeletéből optikai, és ezt meghaladó lelki „magáért-valósággal” rendelkező „táj” teremtődik esztétikai minőségben.

Takargatott „tárgyarcok”

A huszadik századi vizuális művészetben a fotográfia újfajta tapasztalást hozott, amit sajnos gyakran összekevernek a rutinos ítéletek spontán bizonyosságával. Ezen tapasztalás maga is konstruált, tervszerű, elgondolt elemekből áll. A teremtett kép olyan sajátos tevékenységből szerveződik, amelyben a komponálás – létvalóságunk képpé alakításának – vizuális folyamatát maga az alkotó tervezi meg, emberi érzékelésünk határait kitolva. A konceptuális formavilágú képalkotással jellemezhető Kalapos-fotográfiák az ember számára felfedezendő új térdimenziókat kutatják. A képalkotás a formák élményszerű megélésének képi sugallataiból szerveződik. Értelmezésében nem csupán az a kiemelendő, hogyan lesz a formálódásból forma, hanem az is, milyen módon lesz a formából formálódás, vagyis miként teremtjük meg az örökkévalóságból az időlegest, a művészetből a természetet. A Kalapos-fotográfiákon a fénynyalábok beépülnek látszanak a tárgyak testébe, árnyvalóságuk belülről reflektálódik.

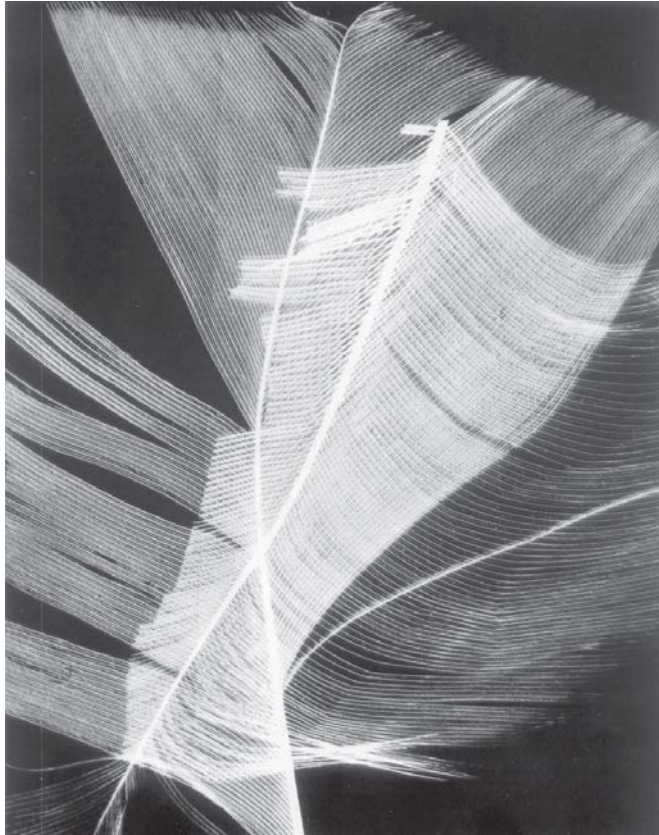
A kiállítás anyagát három szerkezeti egységbe tagolja a választott tematika:

1. A tárgyi világ geometrikus sík- és téralakzatok arányrendszerében.
2. Az természeti formák elemzése.
3. Metszetek fénygrafikai rajzolatai.

A tárgyak fekete-fehérben, fényként és árnyékként megjelenő változásai, az időhöz kötött fizikai valóságnak az időtlenben, az anyagtalanságban való megjelenései tovább árnyalják, értelmezik a fotográfia fogalmát.

1. A tárgyi világ geometrikus sík- és téralakzatok arányrendszerében.

Kalapos László a formai elemek geometrikus összekapcsolásában kiemeli a távoli élet-tények kapcsolatát. Szemlélete redukáló képi teret képez, amelyben az építészeti, tárgyi

elemek architektúrája, a függőleges és vízszintes tagolások közelképei a térképzés harmonikus arányrendszerét, ritmusát, rejtett esztétikáját emelik ki. A sarok-, az oszlopsormotívum szinte fizikailag mérhető termélységet képez és emberi léptéket érzékeltet. Az effajta tárgyhoz való közeledés fizikai analógiája a hagyományos képtéma fölé emelkedésnek, de absztrakció is abban az értelemben, hogy önmagunkhoz emeljük a rejtett képi világot. Az alkotó a látvány elsődlegességétől történő elvonatkoztatástól indulva – a nézőpont közelhozásával – tovább megy a látás körülményeinek vizsgálatára felé.

Kalapos László képtárgyaival sajátos, személyes viszonyt alakít ki, amelyben a képtermelő szemlélet eltér az úgynevezett „elkapott pillanat” közelítésmódtól. A tárgyi és természeti formáktól való elvonatkoztatás során az alakzatokat kiragadja az őket övező általános felfogás köréből. Valójában felszabadítja a tárgyat azzal a döntéssel, hogy fontosságot tulajdonít annak, amit másképp talán meg sem látnánk. Minimalizmusában megmutatja a képfelület egyneműen kopottas, szemcsés kitöredezettségekkel, árkokkal és karcokkal borított mélyszerkezetét is. A faktúrát letapogató fénytörmelékek a látvány megosztására alkalmasak. A külső és a belső világ, az ismert és ismeretlen, a régi és új közös határaiban a forma formátlanná alakul. A szétszakadozó feketékből a szürke és a tört-fehér számtalan árnyalata tűnik-hívódik elő. A fény-árnyék viszonyokat nemcsak a kontrasztok jellemzik, hanem a felületek, faktúrák egymásba alakuló, szövődő plaszticitása és rejtelmessége is: A SÖTÉTBŐL LÁGY ÁTMENET A FÉNYBE. A fotográfiákat átjárja valami koncentrált, de nem tolakodó figyelemmel áradó melegség, amelyből

egyaránt részesül a málló falrészlet, a pikkelyszerűen csillámló kődarab, valamint az égen hullámokban gördülő felhő. Kalapos az éppen elegendő részletek szépségében teljesedik ki, amelyekben nincs akarás, csak vannak, léteznek természetes egyszerűséggel. A részletekben nincs tetszeni vagy megfelelni vágyás. Mintha az elfeledést akaró magányos helyek, takargatott „tárgyarcok” és tájak exponálódnának a használni, birtokolni, belakni akaró figyelemben.

2. Az organikus természeti formák elemzése.

A ciklusban megfigyelhető, ahogyan a metaforikus szellem kreatív ereje megújítja az organikus képtárgyakat. A már-már „preparált” térben – a különböző növényi anyagok metszetképeiben – a teremtő gesztus nem pusztán képi információt közvetít, hanem keresi az idő- és térvizonylatok fragmentumaiban rejlő teljességet: a kompozíciókba zárt élet tér-idő burkát. Okát tekintve pedig mintha a keletkezésben – az élő anyag létezésében – valami időtlenségbe feledkezett, létrétegekkel letakart őskép formáját rögzítené, amelyben a mulandóságra, annak ontológiai folyamatára emlékeztetne. Miként a fa anyagának dicsérete is olyan sorskép, melynek eltérő megjelenési rajzolatai a „felületek érzelmi kisugárzásában” is jelen vannak, mintegy sajátos átkötéssel a geometrizáló téri konstrukció és a szabad organikus formák között. A minimalizáló törekvések rejtett képi mozgásai „egyenített” emberi gesztusok pillanatnyiságát viselik magukon, ennek ellenére viszont e lírai-konstruktív jellegű meditációk az anyag szellemét idézik. Ebben az egyidejűleg analitikus és szintetizáló folyamatban szerepe van a mikro- és makrovilág megfigyelésének, valamint annak a személytelenül személyes „belenyúlásnak”, amiben a létrehozott fotogram esztétikai minőséggé válik.

A leképezés alkotófolyamata során az első döntés intuitív: kivárni a megfelelő (vagy annak látszó) „pillanatot”, a második döntés: felvinni a képet a hordozó felületre.

A különös az, hogy Kalapos László olyan vérbeli színész, aki az évtizedek során számtalan karakterszerepben jelenített meg emberi sorsokat, aki a megélt szerepek átélésén keresztül (is) tudja: a mesterség birtoklása „csak” kiindulási alapfeltétel a játszott érzelmek regiszterén. Sőt, fotográfusként is tapasztalhatta, hogy milyen szellemroppantó kihívásra vállalkozott, amikor a legtökéletesebb kommunikációt, a CSEND megjelenítését is megkísérelte a fotográfia vizuális kifejezőeszközeivel. Mert bár a csend, a „semmi” meg is szüntetheti a verbális kommunikációt, mégis vannak létezésünknek olyan lényegi történései, amiről nem lehet beszélni, amiről hallgatni kell. A Kalapos László fotográfiák magukba zárva transzponálják természeti „némaságunkat”. Nála a csend, a teljesség beszédes némasággá válik, a teremtés dicséretének ígézetében.

3. A metszetek fénygrafikai rajzolatai.

Az élő természet részei, egy madártoll vagy a hagyma elemeinek, lamelláinak fotomikrográfiai képe, valamint a geometrikus fényrajzolatok közötti analógiai megfelelés valóságos képi revelációval bír. A tollmotívumból mint ceruzaskiccekből, mint satírozott lapokból, mint grafikai vázlatokból fokozatosan bomlik ki a sorozat. Az alkalmazott módszernél itt (is) érzékelhető a naturalisztikus ábrázolástól való elvonatkoztatás rajzos formája. De a nyitott szerkezetnél zártabb módon, a geometrikus rajzolat lágy körvonalai válnak hangsúlyosabbá, miközben a háttér áttünéseiben mindvégig jelen van az alapforma. Kalapos a fény által rajzolt formákkal tíz éve foglalkozik, amiben Moholy-Nagy László és Kepes György fénykísérleteinek alázatos követője. A fény a síkba szorított kompozíciókban látszólag ellentmondásos helyzetbe kerül, hiszen a tárgyként meg-

jelenő karakteres motívum plasztikai képet is nyújt, melyben érzékelhetővé válnak a mélybe táguló formák is. A fény alkotó felhasználása során az egymáshoz viszonyított formaelemek mélyen átélhető módon képviselik a természet klasszikus harmóniáját. Persze kérdéses, hogy képesek-e az átható fények a világ megszokott, a mindennapi felszín alatti végső, (ósi) egyszerű formák tapasztalatait felidézni? Továbbá, hogy a fotótechnikai „belenyúlás” milyen módon alakítja a „pillanat” minőségét? A fentiekből következően Kalapos László képtárgyai nem pusztán „elékerülnek”, hanem saját kutatáson (is) alapulnak – a genezis érintését keresve. Nem más ez, mint a lét keresett (organikus) egysége, ahol alá-fölérendeltégi viszony uralkodik, azaz nem mindennek egyforma a jelentősége. Érzékeny komponálású természeti, avagy tájképek ezek a művek, olyan égi-földi, valamint a személyes belső és külső tájak fotóképei, amelyekben az időleges az örökkévaló folytonos áthatásában érvényesül. Intenzitásuk tehát abban van, hogy nem csupán fotográfiként léteznek – amiket nézni lehet –, hanem elmélyülésre készítetik a nézőt a számtalan dimenzió (jelen-múlt, véges-végtelen stb.) közötti áthatásban. Reprézentálják tehát, élik és éltetik a létezés egységének gondolatát, egyszerre művészetként és működő természetként.

Végezetül, Kalapos László hivatásának, közönségének és nem utolsósorban önmagának is tartozott azzal – a művészi közlés folyamatossága érdekében –, hogy a dilettáns és amatőr fotográfia trivialisitásának buktatóit elkerülje, illetve meghaladja. Nos, a közel két évtized munkáiból készített válogatás meggyőzhette a szakma képviselőit, valamint a hozzáértő közönséget lírai konstruktív minimalizmusának szemléleti tisztaságáról és esztétikai kvalitásáról, amelyet a Fotográfia Múzeum vásárlásai is bizonyítanak.

Figyelő

Bányai János

A kapu évszázadának története

Kántor Lajos: A kapu

Kántor Lajos *A kapu* című, fiainak, unokáinak ajánlott könyvének két alcíme van, az egyik – Ház, utca, város (ország) – a kapu földrajzi helyét határozza meg, a másik – Családtörténet-vázlat naplókkal, levelekkel hitelesítve – a könyv műfaját, de egyben az elbeszélés idejét is. A cím és az alcímek előre jelzik, *A kapu* többsíkú és többretegű könyv, dokumentum-gyűjtemény és korrajz, emlékirat és fikció, családtörténet és történelem, napló és irodalomkritika, levél meg művelődéstörténet. Nem is olvasható könnyen, nem nehéz elveszni a család kirajzásának, a történetek és a dokumentumok sűrűjében. Azért sem könnyű olvasmány, mert műfajai egymásba ékelődnek, ellentmondanak egymásnak, de ki is egészítik egymást, az eltérő időből és forrásokból származó szövegek, naplók, levelek, úti beszámolók, feljegyzések, egymásban tükröződnek, de el is távolodnak egymástól, idők és tereket idéznek meg és fel, de mindig egyértelműen azonosítható idők és tereket. Mindennek háttérében a történelem, határmódosítások és rendszerváltozások, egymást váltó egyenruhák, nyertesek és vesztesek, urak és főurak, lázadások és beletörődések. Kántor nem sokat ad a nagy történelmi elbeszélésekre, mikrotörténelmet ír, de nem a történetírás újabb szabályai szerint, sokkal inkább igazodva a fikciót sem nélkülöző irodalmi, leginkább persze esszézerű beszédmódok változataihoz. Ám itt is inkább

a családtörténet és -hagyomány fenntartása meg továbbadása szándéka vezeti, csak másodsorban általánosabb szempontok. Végül, persze, közérdekűvé válik a könyv, hiszen a kapu, az utca, a város terét és idejét narrációba rendezve kimozdul az unokáknak szóló nagyszülői elbeszélés magán-szférájából.

Bármint is olvassuk azonban Kántor Lajos könyvét, oldalain folytonosan az idegenség és az otthonosság közötti feszültséggel szembesülünk, a kisebbségi léthelyzet mindenkor félreismerhetetlen tapasztalatával. Ez a tapasztalat, anélkül, hogy szóvá is tenné, hatja át egészében *A kapu* című családtörténetet. A könyv címét adó kapu ugyanis ebben a kontextusban kultikus jel, a nyitottság és a bezártság egyidejű jele, mert nyitva tartható, de be is zárható, nyitva meg zárva is van, attól függően, hogy milyen idők járnak, és ki teszi kezét a kilincsre. A kapu elválaszt, de össze is tart. Elválaszt az idegentől és otthon teremt a sajátjának. Ha ki is zárja az idegent, nem szünteti meg, sőt fokozza az idegenségtapasztalatot. Történetek fűződnek hozzá, mindazok történetei, akik előtt nyit-

Balassi-Polisz, Bp.–Kolozsvár, 2004.

va áll, de azokéi is, akik előtt zárva van. A kapu vonzerővel rendelkezik, de taszít is. Legfontosabb azonban, hogy kijelöl egy belső teret, egy bensőségekben zárt világot, amely világ éppen azért mondható el, mert vesztésre van ítéelve. Ez a belső tér már csak ünnepnapokon, az unokák látogatásának jeles napjain tölthető be, hétköznapokon csak elbeszélhető, legfeljebb értelmezhető megőrzött és fellelt, újraolvasott vagy újraírt dokumentumok, papír, papír és papír közlésével. A történetek mellett a kapuhoz eszmék is tartoznak, mindazok az eszmék, amelyek a tizenkilencedik század utolsó évtizedeitől kezdődően a huszonegyedik század elejéig tartó évtizedekben, a történelem zavaraiaként és csalatkozásokként, drámák és komédiák alakjában kopogtattak rajta, beléptek vagy kívül maradtak. A kapu tehát jelkép és dráma, a változás és a változatlanság egyidejű jele. Áll még, de mintha már csak a szavak tartanak életben, a hozzá tartozó elbeszélések és történetek, leginkább az idegenségtapasztalat, nem a „valóság”.

A kapu – olvasom a könyv első alcíme nyomán – Kántor Lajos házának kapuja. A házat elődjek, a nagyszülők építették, és amióta felépült, utódaik lakják. Idegeneknek csak a ház bejárata, mások, a család és a családból kirajzoltak számára jelvény, általa ismerhető fel a ház és a – névváltozás ellenére – Mikes Kelemen utca Kolozsvárt. Igazából akkor telítődött tartalommal a kapu, amikor Kántor Lajos unokái Kolozsvárral azonosították. A kapu azonosítása a házzal, az utcával, a várossal, sőt – zárójelben – az országgal is a gyerekszáj leleménye, de – gondoljuk csak meg – nem a gyereknyelv áll-e igazán távol a jelképes beszédétől, hiszen semmiképpen sem akar szimbolikus lenni, nincsenek másodlagos jelentései, így nem is szorul, mint a felnőttek nyelve, folytonosan megfejtésre. Amit mond, az úgy van és semmiképpen sem jelent mást, mint amit közöl. Az már a felnőtteknek a gyereknyelvtől (a nyelvtől?)

való eltávolodása, elidegenedése, hogy a szó mögött legtöbbször hátsó és másodlagos jelentéseket keresnek, mert szerintük minden szó megfejtésre vár. Az is a gyereknyelv „megfejtése”, hogy az ünnepnapokon ide érkező gyerekszáj kapu szavához, a kapuhoz mint „dologhoz”, a könyv szerzője hozzárendeli a házat, az utcát, a várost, sőt – még ha zárójelben – az országot... A gyerekek számára a kapu valóban Kolozsvár, minden más jelentést a szerző (a felnőtt) ad hozzá. Kántor Lajos, amikor felkínálja ezt a megfejtést, „nyelvjátékot” űz, és azokra a nem is olyan régi és nem is biztos, hogy elmúlt időkre emlékeztet, amikor az olvasás valójában sorok közötti olvasást jelentett. S talán nem is véletlenül idézi fel azokat az időket. Mert végülis a könyv azokról az időkről beszél, arról, ami oda vezetett és arról, ami onnan még mindig nem, vagy csak részben vezetett ki. Amikor kaput kellett mondani, hogy Kolozsvárt mondhasunk. Kántor Lajos könyvének kontextusában a kapu az egész könyvet átható kisebbbségi idegenségtapasztalat jelképe, és így is kell érteni, amennyiben kimozdítható elsődleges, a gyereknyelvi szóhasználat tárgyi meghatározottságából. De a gyerekek, az unokák is felnőnek. Szavaikkal nem csak közölnek, hanem kifejeznek is. Kifejezik a kapu másodlagos jelentését. A változást, a változásokat. Ahogyan az ő nyelvhasználatukban a szó jelentése változik, úgy változnak az idők, a történetek, az értelmezések, a jelentések. Végül majd a kapu az unokák számára is jelképpé alakul. Kántor Lajos ezt az átalakulást is beleírta a könyvbe. És azért írhatta bele, mert meghatározatlan műfajú, de szigorú szerkezetű könyvet írt.

A *kapu* című könyv keretét (szerkezetét, struktúráját) két napló adja. Egy talált napló és a szerző naplója. Az első a tizenkilencedik század végéről, a második a huszonegyedik első éveiből. Akár idéző- vagy zárójelnek is vehető kerettörténetet ad a két napló a könyvnek. A(z írás)jelek közötti szövegteret tölti ki Kántor Lajos a ház és a

család történetének írásban és emlékezetben megőrzött dokumentumaival, egy családi archívum máskülönben elkallódásra ítélt tárgyaival és szavaival. A talált napló a Mikes Kelemen utcai ház egyik lomtalánítása során került elő. A későbbi Hantos Gyuláné, Kántor Lajos nagyanyja kezdte el írni 1893 szeptemberében, aki akkor még, tizennyolc évesen, Krompecher Hermin névre hallgatott, és tanítónő volt. Akkor még nem épült fel a ház, a leendő férjet sem ismeri, de tele van fiatalkori reményességekkel, boldogan jegyzi fel még boldogtalanságának is a város társasági életében zajló eseményeit. Vezérlő csillaga van, és ez a csillag a kiszámítható jövő felé vezérli, mert akkor még, a tizenkilencedik század végén csupa reménység az élet, még minden felépíthetőnek látszik, a ház is, az utca is, a város is, ezzel együtt a család, a polgári és eközben még „többségi” élet jövője. A másik napló, a Kántor Lajosé, kétezkerettől és kétezerháromból, a tizennyolc éves tanítónő, a későbbi nagymama naplójával nyitott idéző- vagy zárójelet zárja, mintha befejezne egy bő évszázaddal korábban kezdett történetet. A másik napló a jelenidőt rögzítve visszafelé tekint, az elmúlt évekről és évtizedekről szól. A múlt dokumentumaihoz adja hozzá a jelen drámáját, valójában azt a jelentésváltozást, amin a gyereknyelv kapu szava a családtörténet és a történelem, a változások és az átalakulások nyomán esett át. A történet drámája ebben a jelentésváltozásban rejlik. Mert a kapu többé nem a ház, nem az utca, nem a város és az ország sem. Kiegyenlítő-

dik minden más kapuval, szó szerinti jelentése lesz elsődleges. Ennek a szemantikai visszarendeződésnek szomorú történetét mondja el Kántor Lajos könyve sok-sok névvel, tárgyi dokumentummal, történetekkel és történetstilánkokkal, idézetekkel és életutakkal, egymást kizáró és egymást befogadó eseményszálakkal.

Örömmel írhatta Kántor Lajos *A kapu*, holott egy szomorú történetet mondott el, az idegenségtapasztalat kialakulásának és rögzülésének drámaisággal telített történetét. Kántor a családi könyvtár megőrzött régiségei között megtalálja Eötvös József egyik 1886-ban kiadott könyvét, „könyvművészeti remek, a lapok széle aranyozott”, idéz is belőle néhány mondatot. Ezeket: „...ki a társaságtól visszavonul, nem panaszkodhatik, ha később elhagyatva látja magát. A világ, melyet nélkülözhetőnek tartott, könnyen nélkülözni fogja őt is.” Kántor Lajos nem vonult vissza se a társaságtól, se a történelemtől, nem tartja nélkülözhetőnek a világot – ezért írta meg *A kapu* című könyvét. Nem azért látja magát elhagyatva, mert visszavonult, hanem azért, mert a világ, amelybe tartozik és amelybe tartozunk, nem ismer kegyelmet, és az emberi képességek közül is többre becsüli a felejtést, mint az emlékezést. Kántor Lajos példamutatóan szállt szembe a felejtéssel, a rövid emlékezetre számító ház- és utcarambolókkal, terek és emlékek átrendezőivel, a kitörlés minden változatával. Harca példamutató, bár kilátástalan, mert mit tehet a szó, a könyv, a buldózerek ellenében...

Demény Péter

Széljegyzetek Peder történetéhez

Egyed Péter: Madonnák a porban

„A művészettörténész (?) (őrnagy, a 146-os hegyivadászok paroliját viseli) alig figyelt az eligazításra, pedig nem akárki előtt állt.”

Érdekes regény a *Madonnák, porban*. Első mondata nem annyira erős vagy inkább nem annyira határozott tempójú, hogy az olvasó feltétlenül követni akarná. A zárójelbe tett kérdőjel s a magyarázat megakaszt, és fel is bosszant. Muszáj bele-tévedni ebbe a két gödörbe? Tényleg nem lehetett volna várni még a meghökkenéssel és az információval, s a későbbiekben kifejtteni őket?

A *Madonnák, porban* első mondata mégis jó kezdés, mert a könyv világa éppen olyan, mint ez a felütés: bizonytalan, kérdő- és zárójeles világ, melyben a főszereplő keresi önmagát – éppen, mint Delius, a művészettörténész, azaz őrnagy, aki nem más, mint az elbeszélő német őse. Peder, az elbeszélő, a távoli idegenből Olaszországba került filozófiatanár története ez a könyv, aki sok mindent megtanult és megértett ugyan abból a kultúrából és szokásrendből, amelybe érkezett, ráadásul a felesége is olasz, mégsem érzi otthon magát ezen a helyen.

Érdekes regény Egyed Péter egy másik, mondhatni „előzetes” okból is. Mikor a különböző folyóiratokban megjelent része-

ket olvastam, nem tudtam mit kezdeni velük. A mondatok alig jutottak el hozzám, alig érintettek meg, s így aztán tulajdonképpen a történet sem érdekelt. Nem is érdekeltetett,

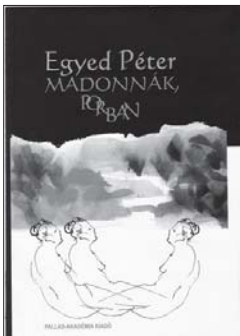
mert nem alakult ki, nem állt össze: mint-ha nem ugyanannak a történetnek a mondatait olvastam volna, hanem különféle szilánkokat.

Most, az *egész* olvasásakor rájöttem, hogy a *Madonnák, porban* nem az a típusú regény, amelynek fejezetei külön-külön is élvezhetők. Itt tisztában kell lenni az elő-, mellék- és utótörténetekkel, a szereplők egész egyéniségével, érezni kell a szöveg hangulatát, s mindehhez az egész addigi szövegre szükség van, nem elég a bármily terjedelmes részekre hagyatkozni.

És ezt is jelzi az a bizonyos kezdőmondat. Ahol már a kezdet kezdetén sem lehet megspórolni a zárójeleket (mikor még úgysem tudunk semmit), ott nyilvánvalóan később is nehéz lesz eligazodni.

Pedig az olvasó még sokáig berzenkedik a felütés fölött, ha egyáltalán megáll utána, és elgondolkodik rajta. Miért nem lehet eldönteni, hogy őrnagy-e ez az ember, vagy művészettörténész?! Ha háború van, őrnagy, ha béke, művészettörténész. De a további olvasás során kiderül, hogy a szereplők amolyan se-béke-se-háború állapotba kerültek: a háborúnak vége ugyan, de „egy kis vigyázatra lesz szükség a visszafelé vezető úton”, mint Kesselring tábornagy fogalmaz. Delius már fényes művészettörténészi jövőjéről s az umbriai képtárakról ábrándozik, miközben az Ausztriába vezető utazásra készülődik. Sajnos azonban álmái nem válnak valóra: a vágyott Umbriában halálra sebzi egy „tizennyócas” öregúr kettős sarlója.

Könnyű a katonáknak, mondhatnánk, s bizonyos értelemben nem is járnánk messze az igazságtól. Az őrnagy Delius sorsa ugyanis katonához méltó, kerek egész – legfeljebb annyit jegyezhetnénk meg tudálékosan, hogy csak akkor lélegezhetünk

Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004.

fel megkönnyebbülten, amikor saját házáinkba és házukba érteztünk.

A civil Delius élete már korántsem zárható le ilyen egyszerűen. „...Assisi, ott sokáig el fog időzni, talán megszabadulhat az egésztől, a halálba vezető emlékektől” – olvashatjuk az első bekezdésben. Most már tudjuk: megszabadul tőlük, mert egyenesen a halálba visz az útja. De ha filozofikusan közelítünk a kérdéshez, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy Delius története a *Madonnák, porban* elbeszélője történetével folytatódik; élete az elbeszélő életében „teljesedik ki” – sugallná a nyelv logikája, ez a regény azonban többek között éppen attól szép, hogy tudatosan és határozottan távol tartja magát a közhelyektől.

„...szavaimnak azt a jelentését, amellyel egy bizonyos életkoromig eléldegéltem, elvesztettem” – olvassuk egy adott pillanatban [nem mellékesen a *(Lebegések, pusztulások és feltámadások)* című IX. fejezetben], és mint látjuk, ez egy nagyon is határozott, tárgyyszerű és *kegyetlen* megállapítás. „...ha ezeket használom, nem is mondok semmit, egy történet csak önmagát jelenti, hogy valakivel megtörtént.” A történeteknek köszönhetően a szavak új jelentésekkel telnek meg, s így egy új szótár alakul ki. Visszakanyarodhatunk ama zárójelbe tett kérdőjelre az első mondat „művészettörténész” mögött: egyrészt arra vonatkozik, hogy a szavak helyzeti értéke rendkívül változó, másrészt viszont arra, hogy elérkezik a pillanat, amikor szemügyre kell venni a jelentéseket, kételkedni kell bennük és újra hitelesíteni őket.

Ebben a jelentésváltoztatásban, a történetek végigélésében, a szótár újraalkotásában és mint kiderül, még nagyon sok mindenben a *manók* segítenek Pedernek. Yoko nevű albérlőjüknek, a japán hegedűslánynak meséli el, hogy kik ők (japánul kobitók), és milyenek. „Van ott valahol, ahonnan én jövök, egy nagy hegy, a neve olyan, hogy kimondani sem merem, alatta meg egy ház, oda szoktam menni, ha örö-

mem vagy bánatom van. Az a hegy valamikor egy vulkán volt, és a kidobált óriási kövek ott lógnak a hegy oldalában a fák között, gyanítom, hogy annak a hegynek lyukacsos a belseje, egyetlen nagy kőrákás. Ezek között laknak a kobitók, hajnalonta, mikor még minden olyan vizes, ködös párában úszik, akkor ki szoktam menni a háznak az erkélyére, a hegyre néző oldalára és várok, várok szüntelen, arra *gondolok*, hátha megjelennek *ezek*. Én nagyon hiszek bennük. (...) Nagyon jó nekem a vikminczeim közelében lenni, Yoko, képzelj el, amikor egyedül haladok egy csak általam ismert csapáson ott fent, a vad hegyekben, s megérezem, hogy nem vagyok egyedül, mert néhány kis vikminc ott nyomul körülöttem a föld alatt, képzelj el, milyen jó az, lehet beszélgetni, meg velük lenni. Elmesélem – mint soha másnak –, hogy mennyire eszi a fene ezt az egész emberiséget, egyszóval, nagyon jól elvagyunk.”

„Mint soha másnak.” Talán innen lehetne az új szótár felé közelíteni, innen lehetne megérteni. Ha meggondoljuk, Peder úgy meséli a *Madonnák, porban* történetét, mintha a vikminczeinek mesélne. És az új nyelv talán nem is a szóhasználatában vagy a mondatfűzésében különbözik a régitől: az a viszony különbözteti meg őket, amely Peder és a hallgatóság között áll fenn. Most mi, olvasók vagyunk a vikminczek. Figyeljük meg, hogy Peder nem várja el a kobitótól, hogy megértsék – föl sem veti ezt a kérdést. Megjelennek és végighallgatják, s neki ez éppen elég. A mi megértésünkre sem lehet mérget venni, de abban bízhat az elbeszélő, hogy ott leszünk, és végighallgatjuk. Mint soha más.

A *más* persze nem gonoszabb, alacsonyabbrendű, egoistább vagy ostobább, mint a manók vagy az olvasók. *Érintettebb* – talán ez a jó szó. Így vagy úgy, de köze van Pederhez (felesége, szeretője, albérlője, vetélytársa), s ezért aztán nem mondhat el neki *mindent*. És még valami, ami nem kevésbé fontos: ő is el szeretne mondani néhány történetet, ő is meg szeretné

értetni magát, s mint tudjuk (mert mi is egy emberi életet élünk), előfordulhat, hogy a megértés vágya kölcsönös, a *lehetősége és az eredményessége* azonban a legritkább esetben. Képtelenség „demokratikusan” kiosztani a szerepeket: most te mondd el, és én megértem, aztán én mondom el, és te fogod megérteni. Ez a megoldás mindenkit kielégítene, de egyszerűen kivihetetlen. Története, türelme, empátiája, őszintesége – mindene más, mert ő egy másik ember, akinek bizonyos dolgokat ráadásul *fáj* megértenie, holott tudja, azok is hozzád tartoznak. Egy másik ember, aki olykor segíteni szeretne, szavaival mégis felsérti még azt a törekeny védelmet is, amelyet kialakítottál magadnak. „Nézd, kedves barátom, és maradjunk egyelőre ennyiben... mivelhogy én nem akarok megsemmisülni, azt sem akarhatom, hogy bárki, így te se éj akár csak egyetlen szóval is ahhoz a nem csak földi szerelemhez, amit iránta érzek” – mondja Peder barátjának, Rogeriónak, Sabrinával való házasságuk mélypontján, a szakítás előtt.

Ismétlem, a kobitók és az olvasók sem biztosan értik meg, de ők legalább *végig*-hallgatják az elbeszélőt.

Ők azonban nem lehetnek a társa. Sok minden eszünkbe juthat, mikor becsukjuk a könyvet, de a *magány* szónak feltétlenül be kell villannia. Annak ellenére, hogy a *Madonnák, porban* végső soron egy házasság és a közben zajló két szerelem története, ijesztően magányos könyv. Ilyenkor túl könnyen jön a kritikus tollára a „vagy éppen azért”, nézzük hát, miért nem írtam le. Nos, mert annak, aki megéli ezeket a tapasztalatokat, nem kellene Don Juannak lennie ahhoz, hogy valamiféle pikareszk bővérűséggel és könnyelműséggel legyintsen rájuk. Pózol, mondanánk rá, de a póz nem a hamisság szinonimája – hadd ne beszéljek most az álarcról, mely eggyéolvad az arcunkkal és hasonlókról.

Mélyebbre kell ásnunk tehát, s egy hi-telesebb értelmezést megkísérelnünk. Úgy látom, Peder a nagy magányosok gyógyít-

hatatlan betegségében szenved: időnként nagyon szeretne mással, lehetőleg az igazi-val lenni, máskor azonban semmitől sem fél úgy, mint attól, hogy valakivel legyen, s ilyenkor még az igazit sem tudja elviselni. Ugyanaz a probléma, mint a megértés esetében: mindketten akarják az együttléte-t, de nem feltétlenül akkor, amikor a másik.

A magánynak ezt a ritmusát a három nő közül Carla érzékeli a legjobban, érthe-tő, hogy közte és Peder között egyetlenegy összetűzésre sem kerül sor. A triviális ma-gyarázatokon túl (Carla férjes asszony, oly-kor magára *kell* hagynia a férfit, eléggé ta-pasztalt is a megértéshez) egy másik okot is fel szeretnék hozni. Carla hasonlít a leg-jobban a magányos Pederhez, ő érez rá a leginkább az elbeszélő magányt vonzó vagy gerjesztő tulajdonságaira, például a nagyon szépen jelzett *párduc*-alteregóra vagy a fegy-verek iránti vonzódására („a tárgy el kíván indulni áldozata felé”, olvassuk valahol, és: „Ami marad, amivel a dolgokat mégis át lehetett hidalni valahogyan, az mindig a vadság, az iszonyú, embertelen, tomboló vadság volt. Aztán ennek meg minden eset-ben meg is lettek a következményei, a vad-ság visszacsap a vadra és leteríti. A kapott sebeket meg nem lehet nyalogatni, a ka-pott sebek legjobb esetben kopott sebek lehetnek. Foltok, belül.” Ki lehet magányo-sabb annál, mint aki egyre a halálon gon-dolkodik? Vagy min. És ugyanebben az összefüggésben idézzük föl azt is, hogy Egyed Péter 1997-es, a Kritérionnál meg-jelent verseskötetének a címe: *Leopárdok éjszakája*.)

Sabrinát, Peder feleségét például kifeje-zetten zavarja férje másik, katona énje. A regény végén Avilai Szent Teréz egyik me-taforája segítségével elmagyarázza, hogy az ő részéről miért ért véget a házasság: „...ha teljesen a Tied lettem volna, drágám, ak-kor még ez a belső várkastélyom sem ma-radt volna meg nekem, aminek annyit kö-szönhetek és ahova visszavonulhatok. Hogy is tudtam volna azonosulni a te teljes éned-del, nem azzal a gyönyörűvel, hanem azzal

a vad kalandorral és katonával. Azzal a kiszámíthatatlannal.”

Talán fölösleges is a pontosítás: *az ő részéről*. A Sabrina-történet (mint minden ebben a könyvben) nagyon szépen van megírva, és szépségét nem kis mértékben a *találynak* köszönheti. Miért ér véget ez a szerelem? Nem Carláért és Ceciliáért, ez teljesen nyilvánvaló, és így azt sem mondhatnánk, hogy Carla és Cecilia valamiféle tünetei a házasság romlásának. Persze, a vadság, a katonák, a kalandorság és a kiszámíthatatlanság. De mindezt Sabrina *nem tapasztalja meg* – ha úgy tetszik, ő egy többé-kevésbé kispolgári férjjel él, aki jól viseli a rokonokat, a vendégeket és az albérlőket, legalábbis semmilyen kiszámíthatatlan jelét nem adja, hogy bármi baja lenne velük. Yoko eltűnése után a házastársak tartanak egy „hosszabb kibeszélést”, és külön költöznek, de az olvasó még mindig nem érti igazán, miért. Nem beszélve arról, hogy a külön költözés után ismét együtt akarnak élni.

Úgy gondolom, ezek a kérdések növelik a rejtélyt. Vigyázat: nem olcsó rejtélyeskedésről van szó, amelyet meg sem kell fejteni, csak legyinteni rá. Bizonyos dolgok kiderülnek, mások nem, de semmi nem derül ki egészen és megnyugtatóan. „Bármennyire is szörnyű, sem a történeteinkre, sem magunkra benne, sem a kezdetre, sem a végre – nincs magyarázat. A magyarázat szó is törölve van a szótárból. Minden csak akkor magyarázat, ha történet.” S ha történet, tennem hozzá, máris magyarázatra vágyik.

Az is szép, ahogy a Sabrina-szerelem indul, és ahogy véget ér. Róma utcáin sétálgatva Peder egy Sabrina Carnevali névre kiállított teniszklub-igazolványt talál, amelyet a cím alapján visszavisz tulajdonosának. Mikor *minden* befejeződik, ugyanazon az utcasarkon leejti a cetlit. „Nem nagyon hiszem, hogy valaki még egyszer felveszi, de ha igen, remélem, hogy más lesz a szerencséje.”

Ez a regény utolsó mondata, s engem

Nádas Péter *Emlékiratok* könyvének zárlatára emlékeztet. Ebben a műben az elbeszélő férfi ugyancsak férfi szerelme Kelet-Berlinből Nyugatra szökik, magára hagyva őt, és két év múlva egy képeslapon üzeni, megnősült, kislánya született, vörösbort szállít, jól van.

„És a másik még mindig egy idegen házban állt ezzel a híradással, hol a lap írott oldalát nézte, hol a képet.

Hogy akkor ilyen egyszerű.

Arra gondolt, hogy akkor ilyen egyszerű.

Ilyen egyszerű, igen, ilyen egyszerű volt minden.”

Mindkét írónál ugyanaz a torokszorító rezignáltság, a végzetes veszteségnek ugyanaz a fájdalmas tudomásulvétele. Mindkét regényben ugyanaz az emelkedett befejezés, amely megéretteti az olvasóval, hogy bár ez a történet *annak az embernek* a története, egyedi és megismételhetetlen, azért rá, az olvasóra is vonatkozik. Vagy vonatkozhat.

Ez annál is inkább figyelemreméltó, mert az 1954-ben született és Balla Zsófiával, Mózes Attilával vagy Szöcs Gézával egy nemzedékbe (a Forrás harmadik nemzedékébe) tartozó Egyed Péternek volt ugyan már három prózakötete (*Előzés hajtűkanyarban*, 1984, *A vadlúd őszi útja*, 1989, *Hattyúsörét*, 1999 – az utóbbiban az elemzett mű két fejezete is napvilágot látott), de ez az első *regénye* (szép ajándék az ötvenedik születésnapra). Tudható, hogy jó novellák szerzői nem ritkán sajnálatosan alacsony színvonalú, laposságokkal teli műveket írnak, ha nagyobb lélegzetű szövegekkel próbálkoznak. A forma elsodorja mondataikat, kilopja belőlük a feszültséget, a szereplők fejveszetten téblábolnak a hirtelen megnőtt s számukra kényelmetlenné vált térben. Nos, a *Madonnák, porban* elolvasása után bizvást kijelenthetjük: Egyed Péter szép regényt írt, melyben sikerült a hangulatilag és jellegüket illetően is erősen különböző epizódokat egyetlen jelentésszerű történetté alakítania.

Papp Endre

Határtalan és többértelmű

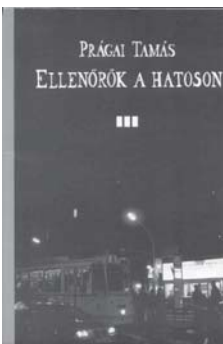
Prágai Tamás: *Ellenőrök a hatoson*

Régi, „békebeli” kritikusaink még magától értetődő kötelességüknek tudták, hogy egy-egy adott irodalmi mű tárgyalása kapcsán ne csupán roppant filológiai és elméleti felkészültségüket csillogtassák, hanem – az olvasó iránti maximális előzenyességgel – ismertessék, be is mutassák eszmefuttatásuk apropóját. Például elmesélték a könyv tartalmát. Persze, e gesztus egyik nem elhanyagolható oka lehetett, hogy akkoriban talán voltak a fizetett és a céhtársi olvasókon kívül más, újdonságokra éhes irodalomélvezők is. S volt többségében mesélhető történet. Prágai Tamás elbeszéléskötetének értelmezése folyamán szívesen élnék magam is a sztORIZÁS, a cselekménybe belefelejtkező élménymegosztás eszközével – ám ez nehézségekbe ütközik. Először is a könyvbeli történetek nehezen foglalhatók össze dióhéjban. Meg aztán különösek is. Szokatlanok – már ami a lineáris cselekményvezetésű, világos kauzalitásra épülő, sztereotíp narratív sémákat alkalmazó történetekhez a média szórakoztatóipara által hozzászoktatott és azt el is váró „művelt nagyközönség” szempontját illeti. Bár található az összeállításban amolyan mándys vagy krúdys szövegek, vagy olyasféle kalandok mint városi fiú vidéki

honfoglalása, illetve vidéki „melós” fiatalok Budapesten való szerencsepróbálása, visszatérő téma a szerelem – mégis: itt nincsenek „üzenetek”, hiányzik a középiskolás műelem-

zések varázsszava: a „mondanivaló”. Hiába a realista színekkel komponált, groteszk vagy abszurd hatást keltő valóságfestés, aki napjaink társadalmi problematikájának tárgyalására várna, az tévútra keveredne. Ami viszont a szűk körű szakmaiságot illeti: Prágai szövegei nagyon is maiak, erudíció és kulturáltság jellemzi, ízig-vérig a „próza-forduló” utáni nemzedék „utániség” élményének jegyeit viselik magukon. Átszövi őket a kifejezhetőség, az elmondhatóság generális gondja, illetve az írói, a „megnyilatkozó” önszemlélet finoman összekuszált ágboga. Állításom bizonyítására legjobb, ha – egy idézet erejéig – magát a szerzőt hívom segítségül: „Történetek híján mondatok automatizmusába kapaszkodott tehát, de ez természetesen nem nyugtatta meg.” Vagy: „A nyelv különböző módon terjeszkedett írásaiban akarata rovására.” E mondatok a *Nyelvespuszi* című novellában (?) találhatóak. El kellene kerülnöm a rossz viccmesélő szerepét, s nem volna szükséges felhívnom a figyelmet a címadás konnotatív természetére, s nem kellene magyarázgatnom, hogy ugye érti a kedves olvasó a többjelentésű játékot: a nyelv itt nem csak egy testrész... Persze, hogy érti. Viszont az már kérdéses, hogy mit kezd a könyv szövegeire nagyobb részben jellemző, szándékolt rendezetlenséggel, csapongással, a cselekményvezetés kiszámíthatatlanságával, az elbeszélői pozíciók és stílusok váltogatásával, keverésével. Érti-e a gyakori allegorikus kifejezésmódot, a szavak többjelentésével való játékot, tudja-e követni a hirtelen váltásokat? Vagy ne becüljem le a nagy Őt, az Olvasót? Magamból kiindulva mondom: meg fog izzadni!

Prágai Tamás szövegeire ugyanis rend-

Kortárs Kiadó, Bp. 2004.

kívül jellemző az enigmatikusságuk és az önmagukba záródásuk. Képszerű megjelenítései, asszociációs technikája, szürreális látomásai, írásainak kifejtetlensége, inhomogenitása, valószerűtlensége, rejtélyessége próbára teszi az értelemtulajdonító szándékot. A szövegben létrejövő lehetséges jelentések nem mutatnak valamiféle külső valóság felé, nincsenek a szövegen kívülre irányuló válaszkiérletek. Kedvtelve él az ezerfelé indázó alkotóelemekből szöveget konstruáló szerző az eltávolítás, az illúziótlanítás eszközeivel. „Alig hihető történet”, „képtelen történet” – így hangzik a kiszólásokban megfogalmazott önítélet. Át-megátjárja az írásokat egy hol megbújó, hol előtérbe tolokodó, időnként már-már didaktikussá váló önértelmező, önmagyarázó akarát. Fontoskodva úgy jellemezhetném ezt a vonást, mint a szövegkomponálás explicit tudatosságát, a szövegalkotás előfeltevéseit-kérdéseit – szándékai-lehetőségeit feltáró előadásmódot. Ha már a *Nyelvespusz*nál tartottunk, íme egy példamondat a metanarratívára az elbeszélésből: „Aki monológban beszél, nem valamiről beszél, hanem a nyelv előtti, a megfogalmazhatatlant akarja elmondani.” Azaz: egy kvázi tantétel a szépirodalmi szövegben.

Igen, a nyelvvel való együttműködés számtalan gonddal terhes. Az alkotó messzemenően elismeri a nyelv valóságteremtő hatalmát, hiszen, amint írja, „ami kifejezhetetlen, az nincs”. Viszont mindenképpen el akarja kerülni a verbális automatizmusokat, pontosabban azok elszemélytelenítő hatását. Prágai Tamás írásstílusa lehetséges, éppen ebből a szándékból eredeztethető. Ezért válik oly fontossá a legtagabb értelemben vett szabadság igénye, mely megmutatkozik a fantázia felszabadításában, az álom és ébrenlét, realitás és misztikum, tudatos és ösztönös határainak feloldásában, a lélek önelemző feltárulkozásában. A földhözragadtnak ábrázolt külső realitás idegenségüket megőrző részei, szavai, mondatai a kihívásokkal

teli, kalandos, izgalmas belső tudatvilágba és pszichébe oldódnak bele. Ennek jegyében van olyan hős, aki a gyermekkori fantáziavilág dzsungelébe keveredik, van olyan beszélő, akit szinte beszippant saját története. *A füredi páros* szerelemről vitatkozó felei, Pim és Lebnyánszki – a „szárazföldi ürge” és a „vén tengeri medve” – párbeszédében az eltérő szölamok nem érnek révbe az egyetértés kikötőjében, nem fogalmaznak meg általános konklúziót. Sokkal inkább jellemző, hogy: „A füstként gomolygó beszélgetésnek sem kiragadott részletei, sem önálló alakzatai, formái, jegyei nincsenek, nem voltak, és nem is volt várható, hogy megmutatkozzanak ilyen formák: egyedül a színek változtak ebben az estebe hajló délutánban, ezek pedig, mint tudjuk, nem lényegi, hanem kiegészítő jellemzők, és tétován ingadoznak a tárgyak közelében.” A ráutaltság és a választás lehetőségéről, a kényszer és az akarát viszonyáról is képet kaphatunk ennek az írástechnikának a segítségével. Önálló, egyedi azonosító jegyekkel bíró realitásszféra teremődik általa, mely sajátos nyelvi-tudati térével bír: a tükör perspektívájával.

A nyelv és a nyelv előtti, a kérdéses természetű valóságra ráutalt, saját magát megfogalmazni kívánó öntudat és a mögöttes tudatalatti mélyvilág sajátos viszonyrendszere, játéktéere teremődik meg a szövegek öntükrözéseiben. A „tükrök látványa okozta perspektíva” a részletek, a szereplők egymásba tűnéseit, átfedéseket okoz, az önszemlélet útvesztőibe tereli az írások hőseit. A világ rejtett összefüggései, a psziché reflexív rezdülései, a tudatosság különböző szintjei, rétegei a valószerűség viszonylagosságát tárják fel. Nincs itt másról szó, mint az önmagunkkal való szembesülés örök és megunthatatlan élményéről. Ez a bizonytalan realitásélmény plasztikus, háttartalan és többértelmű. A múlt megtörtént eseményei jellemzően ábránddá alakulnak, vágyként éli meg a szövegek beszélője vagy élik meg szereplői. Az önma-

gára vonatkoztatás egyedi idődimenziót is alkot. A múlt eseményei állóképszerűen, egymásra rétegezve jelennek meg. Az idő szimbolikus megszűnése megy végbe: egyszerre mozdulatlan és végtelen folyamattá válik. Az énkép megalkotásának vágya a Tükörterem „foglyává” változtatja a kereső embert: „Hiába próbál kilépni a tükrök mögül, mindenütt csak újabb tükör van.” Az önreflexió végtelen körei azt a generális tapasztalatot közvetítik, hogy az önazonosság nem természetes adottság, hanem szüntelen változás, alakulás, létrejövés és módosulás – mégis: az öntudat konstans állandóság.

Az eseményekben mérhető világból való kilépés magával hozza az átlényegülés élményét. Nehezen ítélné meg, hogy e sajátos tapasztalat mennyiben lehet sikeresen átélhető. A kötetcímadó *Ellenőrök a hatoson* című elbeszélés hőse, Sobriewicz – Prágai regényéből, *Az inka utazásból* már ismert, „régí”, vissza-visszatérő alakja – átlényegülése Ikarosszá bukással végződik – avagy: az „ellenőrszton” lecsap a saját határait feszegető, hübriszbe tévedő fantasz-tára. Viszont, ha figyelembe vesszük, hogy az a végkifejlet az ikarosszi sors sine qua non-ja, akkor bizonytalanná válhatunk: az átlényegülés talán mégis sikeres volt. Tehát mennyiben hoz az a megteremtett szemléletmód, a „tükör tere” minőségileg

új, másokkal is megosztható valóságélményt? A könyvben olvasható az állítás, miszerint a történet nem megismerhető. Vággyal találkozhatunk benne, melynek nincs tartalma; „megsejtett megfoghatatlansággal”, a nem nevesítés vágyával. Vagyuk az előbbiekhöz az idézetek állításait: „A lényeg elkerüli a figyelmét, hogy valóban semmi sincs a hallgatásom mögött.” Vagy: „Az áramlás, a képek gyors egymásutánja az álomhoz hasonlítható, ahol nem tudni, mi miért történik, és mi után, mi következik.” Prágai elbeszéléseinek – önkényesen kiragadott – önértelmező passzusaiból világossá válik, hogy az énkép megalkotásának vágya nem nélkülözi az értelemadó, önmagán talán túl is mutató, ellentmondásos lényegiséget, ám ennek verbális megformálása, kifejezhetősége számtalan gonddal terhes, a nyelv és a tudatosság mögöttes, ugyanakkor homályos dimenzióiba utal. Sejtethető, érezhető inkább, mintsem racionálisan magyarázható. Az esztétikai tapasztalat most így összegezzük: a szemlélet teljességének, a személyiség önazonosságának keresése, illetve a heterogén összetevőkből konstruált, a lehetséges jelentéseket szétszóró és nem koncentrázó nyelvi kifejezőmód bonyolult koordináta-rendszerében bolyonghat az olvasó. Remélhetőleg rálel a találkozási pontokra!

Esze Dóra

A D oldal

Péterfy Gergely: *Bányató*

A lassan középgenerációhoz érő Péterfy Gergely *A B oldal* (1998) és a *Tűzoltóparancsnok szomorúsága* (2002) után ismét regénnyel jelentkezett, méghozzá olyannal, amelyben nem sokat teketóriázik: *A Bányató* a halál motívumával indít, és menet közben is nagyjából mindent ennek rendel alá. „Ide jönnek, hogy megfulladjanak” – kezdi az őt, a narratíva (utolsó előtti pillanatig) hiteles birtokosa a regényt. A halál fogalma egyrészt keretbe foglalja, másrészt átszövi a textust. A szöveg középpontjában a tó áll, az a fajta mesterséges, átermészeti képződmény, amely mindig ott található, ahol magától nem létezne.

A kultúrtörténetben a víz hagyományosan és egyszerűen az élet szimbóluma. Ennek közismert ellenpéldája *A vihar*: ha valaki a négy természeti elem viszonyrendszerén belül tüzetesen szemügyre veszi a darabot, a víz minden említése kapcsán konzekvensen a halál allegóriájára bukkan. Erőltetett volna részletes párhuzamot vonni a két mű között, bár bizonyos értelemben mindkét esetben elszigetelt világgal van dolgunk, az őt is nyilván eltöri pálcáját, noha végül őt agyabugyálják el a komisz suhancok – ezért fejezi be a regényt helyette egyes szám első személyben a szerző. Ám Péterfynél nem olyan tájjal találkozunk, amelyet széppé, netán élvezhetővé varázsolna a lágyan hullámzó állóvíz. *A bányató* aktuális világában ráadásul megfordul a fikció alá- és fölérendeltségi sora, a halált hozó tó szervezi maga köré az erdőt, a falut, de valójában a tó az egyetlen valóság. Csak az megengedett, amit szükségű léte definiálni képes.

Az elbeszélés „folyása” nemigen érdeklí a szerzőt, újra meg újra az elmúlás termé-

szetére koncentrál, a rezignált, csak saját magukkal törődő figurák anekdotáin keresztül. Az őt például részletesen kifejti (25., 26. o.), a járó ember nem szép, mert a mozgása nem természetes. Ennél is neveltségesebb az úszó látványa: folyamatosan a fulladás ellen harcolva egyenesen a fulladás felé halad (ez nyilván allegória, miszerint életünk voltaképp évtizedeken át tartó haldoklás), és a legvégén (ez már tesszik az őtnek) hullaként belekapaszkodunk egy sparthertbe a tó fenekén. Az otthon-szag ebben az öntörvényű regényvilágban szükségszerűen halálbűzhöz vezet (75. o.), itt a halott ember szép, a bányató kavicsa pedig nem az, mert beton készül belőle, olyan matéria, amely meghatározott korlátok közt még dacolni is képes a pusztulással.

Péterfy a civilizációról koncentrált, karikatúrisztikus képet tár elénk: megnyomorított figurái vérképéből ki lehetne mutatni némi Hrabalt, Kafkát és Kusturicát. Az olvasó arra döbben rá a *Bányató* olvasása közben, amit régóta tud: a civilizáció az utóbbi néhány száz évben egyre inkább az ember és ösztönei közé állt, és erre az elidegenedési folyamatra az úgynevezett természetnek megvannak a válaszlé-
pései. Szép nyugodtan visszabirtokol ezt-azt. Hátborzongatóan szűkszavú és pontos képe mindennek a kötet befejezése: csak az Isten tudja, hogy a papíron feketéllő je-

Palatinus Kiadó, Bp., 2004.

lek betűk-e, azaz a civilizáció emblémái, vagy legyenek, az állatvilág talán legkevésbé finnyás képviselői és verhetetlen túlélői. A *Bányató* csak elvesz az embertől: magához ragadja Ragyás Anti családi életét, a fürdőzők lélegzetét, de egyben bűneiket is. Adni viszont nem képes, mert nem is ez a dolga. Ragyás Anti csontkollekcióna cseréli a horgászbotokat, Kálmán természetes agressziója, a sors kihívásaira adott egészséges válasza eleve kudarcra ítéli nőülési terveit, Irma bátyja pedig a Magyar Állami Operaházban rádöbben, inkább a tó mellett a helye. Az őr az álmaiban él, olykor pincerendszert lát elalvás előtt – mennyire örülne ennek dr. Freud –, majd nem kevesebb derül ki, mint hogy minden gondolata egy-egy fa, vagyis az egyik legkomplexebb fejlődés-szimbólum. „Minden, ami történt velem, mindegyik fa alakban” (33. o.).

Nem találtam magyarázatot a helyenként igen pongyola központosásra, nem kívánatos vesszőkre. Mintha az író időről időre túlerőltetné a spontán beszédstílust, nagyon ritkán pedig az őr úgy nyilatkozik, akár egy klasszika-filológus. Problémaként róható fel továbbá, hogy a figurák nem adnak annyit, amennyit a nevük vagy a megjelenésük ígér. Ragyás Anti jellembrázolása céltalanul elaprózódik. Irma titkai megpenészednek, a századik oldal után már nem akarjuk tudni, hogyan jutott el a mindennapos és publikus geniátlaszellőztetésig. Özvegy Vadász Katalinnak túl gyorsan nincs se híre, se hamva. Szárazkezű János alakja is egy kicsit halványra sikerül. Mindez azonban szándékolt gesztusnak is fölfogható, a legtöbb fejezet egy-egy szó közepén marad abba, tehát nem csak a figurák és történetiek szakadnak félbe, aprózódnak el, mindezt a forma is tükrözi.

Érdeemes megvizsgálni, mi mindent találhatunk a víz *mellett*, A *bányató* e szempontból sem kíméli a befogadót. Az érzéketlen leírásban olvashatunk évtizedes pedikűr után rikoltó férfilábféjéről, felmosófáról potyogó hányásdarabokról, kiránduló-

húgyról, tamponcseréről. Elférfiasodott, idegen világ ez, valahonnan mégis ismerős, a központjában álló metafora pedig végül hatáskörevesztett. Sötétség, hideg jellemzi, a megtestesült *jin*-princípium, amely a maga törvényei szerint lehetetlené teszi az egyensúlyt animus és anima között. A kötet felénél egyesül a két jelleg, szigorúan fikció szabályai saját szerint. „A kiránduló nő egyetlen célja a férfifogás” (80. o.). Analóg ez a korábbiakkal, hogy a *bányató* elveszi magának az életet, az aktivitást – csakhogy itt nincs feloldozás: valójában amint tudomást szerzünk a tóról, eltávolodunk tőle. A figurák az ivóban vagy annak közvetlen vonzáskörében töltik az életüket (állítólag minden *bányátónál* megtalálható). Víz helyett folyadék jut és jár, az eleven és titokzatos bőség helyett filléres, pancsolt alkohol.

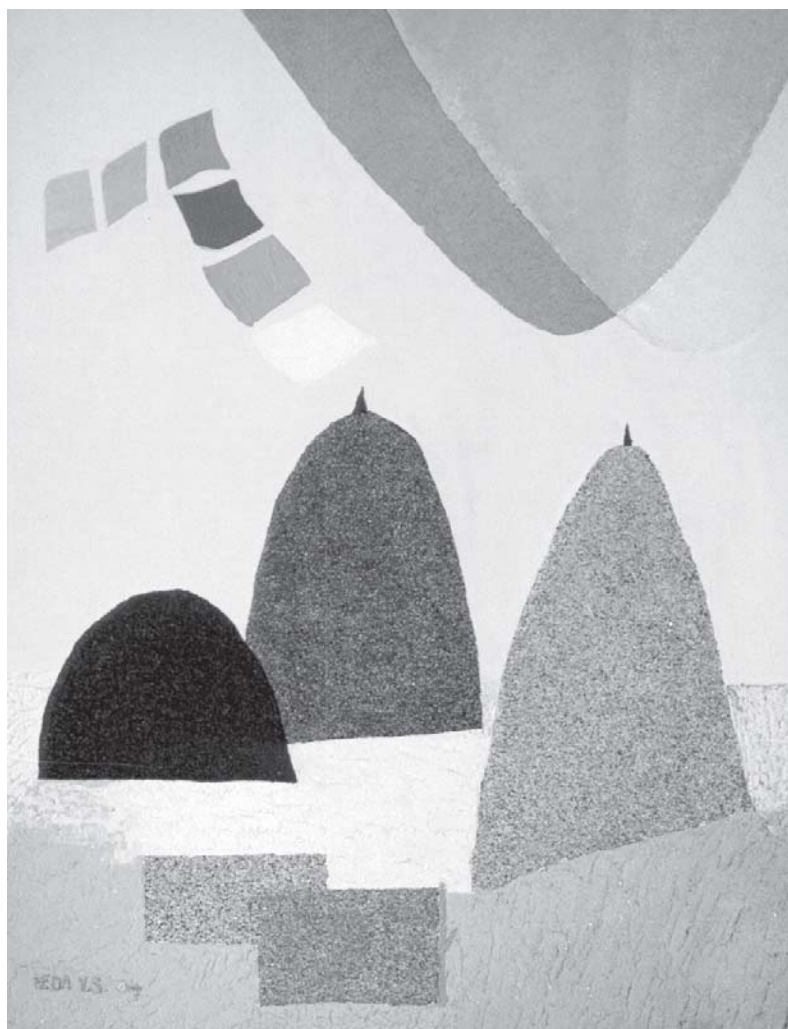
Néhol azért be-bekúszik a regénybe a szépség. Az őr igen kifinomult céltalansággal játszadozik a kazettákkal, néha mintha a szerzőt mégis átjárná egyfajta gyengédség a cinkos-gyilkos táj iránt. „Apró, piros lény szalad a rostok között, egy vízcseppnél megáll. Isten tehénkéje. Úgy rémlik, mintha így hívnák a kis lényt.” (54. o.) Ám mire részletes leírást kapunk arról, hogy valójában a veszélytelen dolgoktól kell távol tartanunk magunkat („Akkor inkább már egy lángoló autó, ez a tapasztalatom...” – 100. o.), már a szöveg érzéketlenné tesz, alig bírunk csodálkozni a haladók madáron az *Ars moriendi* című, utolsó fejezetben.

A regénytől formailag nem idegen némi „nosztalgikus” posztmodernitás, Péterfy játszadozik kissé önreflexiós eljárásokkal (látom a monitoron, hogy látom a monitoron), elkavarodott idősíkokkal, az író megjegyzi, hogy az írás pillanatában szárnyas lények vesznek körül, de mielőtt ennek megörülnénk, nyakunkba zúdítja azok minden deformált célját. Az angyalok vagy Irma nemi szervével foglalkoznak, vagy verekednek, a legyenek hatalmi harcot vív-

nak egymással, a hatalmas lábméretű madár meg egyszerűen nem hajlandó enni.

Talán ennyiből is nyilvánvaló, a kötethez jócskán kell türelem, rendkívül tömörített munka, senkit ne tévesszen meg a

terjedelme. De úgy látszik, vannak írók, akiknek sok megengedett. Arról nem is beszélve, hogy aki derekasan elviselte a *Bányató* szplínjét, még mindig újraolvashatja *A B oldalt*. Mert megérdemli.

Heda Vidmar Šalamon: Boglyák (2004, vegyes technika, vászon)

Gróh Gáspár

Volt egyszer egy rendszer...

Romsics Ignác: Volt egyszer egy rendszerváltozás

I.

Valószínűleg sokáig jól kutatható téma marad az a fordulat, amit a köznapi szóhasználat „rendszerváltás” néven emleget. Prohászka Imre fotóriporter főállásban fotózott a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján. Úgy gondolta, hogy képeit érdemes könyvbe rendezni. Az album bevezetésére Romsics Ignácot kérte föl, aki azonban könyvet írt. A fényképek és a szöveg összetalálkozott. A *Volt egyszer egy rendszerváltás* címmel megjelent kötet három év, 1988–1989–1990 krónikája. Némileg csalódik azonban az az olvasó, aki többre is kíváncsi. Igazán átfogó, mélyebb elemzést éppen úgy nem kap, ahogyan a történész szerző nem tesz kísérlet arra sem, hogy a másfél évtizeddel ezelőtti eseményeket a magyar történelem egészébe ágyazva elemezze.

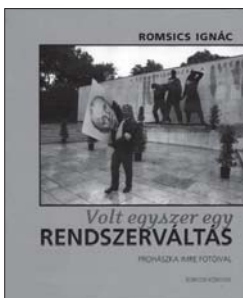
Az eseményeket egykor figyelő kortárs hiányérzetét erősíti, hogy tudja: a rogyadozó pártállam tájékoztatáspolitikája alapvető információkat titkolt el előle. Ezek egy részét már ismeri, mások létezésében bizonyos lehet, de e kötet szövegében sajnos alig látja a nyomukat. Azok, akik akkor még túlságosan fiatalok voltak ahhoz, hogy érzékeljék, mi zajlik körülöttük, a kor lelkéről, a változásoknak a folyamat egészét be-

folyásoló légköréről, a reményekről, illúziókról, ábrándokról, az éledő szabadság adta mámorról a szövegben nem kapnak érzékletes képet, alig-

hanem azért, mert azt a képeknek kellene sugározni. A Népszava riportere azonban kevés fantáziával fotózott, képei a magyar sajtófotó rutinos alkotásai. Sok helyen ott volt Prohászka, de nem érezni alkotásain a történetek irányával való azonosulást.

Közlése szerint Romsics Amerikában írta könyvét, vagyis munkája közben nem állt rendelkezésére a teljes szakirodalom, és más atmoszférában, más szellemi közegben, tárgyától némileg elzártan is élt. Ez a helyzet kedvez annak, hogy harag és elfogultság nélkül írjon. Ez részben meg is valósul: valóban harag nélkül ír. De a történész is kora gyermeke, s utazzon bármilyen messzire, magával viszi gondolkodásmódját, fogalomrendszerét, de még személyes kapcsolatrendszerét is. Így aztán *valóban* elfogulatlan nem lehet. Terminológiája, némi gondolatli séma fenntartás nélküli használata jelzi, hogy igen fontos kérdésekben anyaga vizsgálata előtti ítélete a meghatározó. A szövegben az önmagukban semleges információk olyan koordináta-rendszerben helyezkednek el, amely határozott politikai és történelmi ítéletet is közvetít.

Bevezetőjében Romsics elmondja, hogy legfontosabb forrásanyagának az egykori napilapokat tekintette, ami önmagában talán nem volna baj. Az viszont igen, hogy nem vállalja a szigorú forráskritika (történész számára kötelező!) feladatát. A napilapok közléseinek igazságtartalmával nem foglalkozik, nem veti össze őket az azóta fölsejlett vagy föltárult valósággal, más forrásokkal. Igaz ugyan, hogy az eseménytörténet kibontható a napi sajtó információ és kommentár kínálatából, de nem hihetjük azt, hogy az egykori sajtó akárha szán-

Rubicon Könyvek, Bp., 2003.

déka szerint valóság-hű képet kínált. Sőt: éppen az ellenkezőjéről vagyunk meggyőződve, hiszen a történet kezdetén a forrásként használt lapok az állampárt alig titkolt, totális ellenőrzése alatt álltak, majd az azonosítható hatalmi centrumoktól ugyan formálisan függetlenedve, de többnyire ugyanazok működtették őket, akik a korábban...

Félreértés ne essék: nem gondolom, hogy ilyen közeli, mindnyájunk sorsát, életét, gondolkodását, hangoltságát alapvetően befolyásoló eseményekkel kapcsolatosan megvalósítható az igazi elfogulatlanság. Sőt, egy magát kereső, újjáépítő, átalakulóban lévő társadalom folyamatosan döntéseket, állásfoglalásokat követel, s szinte kényszerítő erővel tesz személyes kérdéssé máskülönből szakmainak tekinthető, szerencsésebb korokban értéksemlegesnek számító döntéseket. A nyíltan vállalt személyesség nem volna baj, sőt, kifejezetten jól is tehetne, előbbé tehetné a krónikát. Az azonban egyáltalán nem válik javára a könyvnek, hogy a személytelenség látszata mögött határozott, de definiálatlan értékvalasztások sora húzódik meg. (E sorok írójá pl. a jobbközép iránt elfogult, miközben szeretne tárgyilagos lenni. Elfogultságának az az oka, hogy úgy véli: sok okból e politikai irány követői – minden hibájuk ellenére erősebben érdekeltek és elkötelezettebbek a rendszerváltoztatásban, s ezzel a pártállami maradványok felszámolásában, a demokrácia elmélyítésében. S ez okból érzékeny azokra a motívumokra, amelyekből arra következtet, hogy egy objektívnek mutatkozó szerző munkájában más irányú elfogultság munkál.)

II.

Történész számára mindig különös feladat elsőként vagy az elsőként megfogalmazni. Nincs hivatkozható szakirodalom, hiányoznak a résztanulmányok, a források jelentős része hozzáférhetetlen, és – már csak azért is, mert túlságosan közeli – a

téma inkább publicistát vagy politológust kíván. Ez azonban nem indokolja, hogy tárgyát illetően ne definiáljon legalább néhány alapvető tételt a lehető legpontosabban. Így például azt, hogy *mi* volt és *mikor* történt a rendszerváltás?

A történész véleménye már csak azért is fontos volna, mert ez a definíciós kérdés a mai közélet egyik vízválasztója – ha annyira talán nem is, mint volt egykoron az 1956-hoz való viszony. E kérdésben aligha lehet érvényesen fogalmazni anélkül, hogy a megszólaló ne rögzítené álláspontját olyan kérdésekben, mint hogy *része vagy előzménye a rendszerváltásnak a pártállam válsága*, s az állampárti reformerek igyekezete az általuk is fenntartott rendszer olyan átalakítására, amelynek eredményeként a hatalom szerkezete változatlan marad, s működni kezd az, ami működésképtelenné bizonyult?

Ebben a kérdésben Romsics Ignác nem foglal közvetlenül állást. Véltetően azért, mert politikai, s így illetékességi körén kívül eső problémának tekinti. Alighanem úgy gondolja, hogy történelmi távlat nélkül szakmailag csak az eseménytörténet fölvázolása indokolható.

A krónika azonban inkább csak kronológia lesz. Elmarad az általánosabb szempontok felvetése, s fájóan hiányzik az elmúlt másfél évtized vonatkozó tudásanyagának a műbe forgatása. Azért baj ez, mert még egy eseménytörténet rögzítésekor sem indokolt úgy tenni, mintha még mindig csak az egykori ismeretek állnának rendelkezésünkre.

Ezzel a problémával már az első oldalak olvastán szembekerülünk. Úgy tűnik föl, hogy a szocializmust építő Magyar Népköztársaság történetének áttekintésében Romsics a hetvenes évek, válságba hajló szakaszát tekinti viszonyítási pontnak. Innen indulva érthető meg, hogy miért látja úgy, hogy a nyolcvanas évekre kialakult válságot egyes hibás döntések, az elmaradt reformok, a szembenálló tömb lépései idéz-

ték elő. Ebből a szocializmus képből azonban hiányzik az ötvenes években kialakított, brutálisan nyílt elnyomás néven nevezése, és teljesen kimarad a Kádár-korban kialakult gazdasági-politikai rendszer legalább jelzesszerű ábrázolása: szovjet megszállással, magyar vezetők közvetlen, személyes függésével, ide telepített tanácsadókkal, titkos ügyosztályokkal, III/III-asokkal, KGB-vel, a Varsói Szerződés és a KGST szempontjainak a magyar érdekektől független erőltetésével stb. Vagyis ebből a képből éppen a történelem hiányzik: a Szovjetunió nagyhatalmi politikája, birodalomépítése, ideológiájának szerepe, államberendezkedésének az a sajátossága, hogy a hódításra való sokszázados berendezkedés dinamikája tartósan szembekerült az orosz államiságot, gazdaságot jellemző stagnálással, s hogy a kettő közti feszültséget szükségképpen a diktatórikus berendezkedés volt hivatva áthidalni. Amiből végső soron következett, hogy ez a konstrukció Közép-Európa 1945 után megszállt államainak hagyományaival összeegyeztethetetlen volt, s így a Birodalom erejének megroppanását követően nem tarthatta uralma alatt a régiót. Vagyis itt nem valamiféle rendszerváltás történt csupán. (Olyannyira, hogy az e kötetben elmondott történet akár egy *Volt egyszer egy Birodalom* című kötet magyar fejezete is lehetne...)

1989–90 eseményeinek áttekintésekor nem felejtkezhetünk meg arról, hogy Magyarország 1956-ban keservesen meglakolt a desztalinizáció és a hruscsovi reformizmus túlságosan komolyan vételéért. A gorbacsovi „debreznyevezáció” magyarországi fogadtatását ez az emlék határozta meg. A rendszer hívei és ellenfelei egyaránt tudták, hogy a szovjet fegyveres befolyás végét követően az ennek jegyében hatalomra jutott bábkormányok sem tarthatják magukat, s ennek megfelelően próbáltak pozíciókat szerezni. Ennek ismeretében támad bennünk hiányérzet amiatt, hogy az előzmények (egyébként indokoltan vázlatos)

áttekintésekor Romsics nem elemzi a korábbi időszak reformkísérleteit. Nem vizsgálja sem 1956, sem 1968, sem a Szolidaritásnak a nyolcvanas években az egész régióra kiható szerepét – s ezzel eleve kizárja, hogy az esetleírásnál mélyebben elemezze az 1989–90-es történéseket. Sőt: azzal, hogy krónikáját 1988-cal kezdi, öntudatlanul, de mindenképp kimondatlanul elfogadja azt, amit az állampárt és jogutódja valóságnak tekintett, illetve tekint: hogy a rendszerváltás folyamatának megindításában a hatalomé volt a kezdeményező szerep. A szovjet típusú államberendezkedést illetően azonban abból kellene kiindulnunk, hogy ez a rendszer abszurd és életképtelen. Ezért fölösleges arról elmélkedni, hogy reformokkal működőképessé tehető.

A krónikaírás alaphelyzetéből adódóan Romsics lényegében a *pártállami sajtóban megjeleníthető egyetlen interpretációs lehetőséget fogalmazza újra*, és úgy taglalja a hazai reformkísérletek elemeit, mintha azok irányulhattak volna másra, mint az adott rendszer *megmentésére*. Ami nem a rendszerváltást, hanem annak megelőzését és megakadályozását, a fennálló rendszer megmentését szolgálta. Romsics idéz egy mondatot az NDK egyik utolsó vezetőjétől, Egon Krenzről, de az valamennyi állampárt átalakulás-projektjének ars poeticája lehet: „Olyan szocializmust akarunk, amely gazdaságilag hatékony, politikailag demokratikus, és mindenképp figyel az emberekre.” (Az utolsó tétel vélhetően nem a Stasi további működésének kívánatoságára utalt...)

Rendszerváltásról (vagy erre irányuló törekvésekről) azonban csak akkor beszélhetünk, ha annak a szocializmusnak nevezett képződmény fölszámolása a célja. A régió országaiban végbement rendszerváltás viszont nem az állampártok reformereinek buzgólkodásából, hanem az általuk megmenteni akart modell csődjéből következett. S ezt a Szovjetunió ekkor már nem

tudta sem fegyveresen, sem segélyezéssel vagy más békés eszközzel elfedni.

Ezt bizonyítja, hogy rendszerváltásra nem csak a korábban „reformok útján élenjáró Magyarország”-on, hanem a régióban mindenütt sor került. A bolsevik típusú diktatúra valamennyi változata megbukott, s a pártállami, tervutasításos rendszerek kivétel nélkül átadták helyüket a demokratikus piacgazdaságoknak.

E kötetből minderről keveset tudhat meg az olvasó. Főként azt nem tudja, hogy miféle rendszer (le)váltására került sor. Nem esik szó e rendszer működéséről, szerkezetéről, tagolódásáról, arról, hogy miként működött a konszolidált diktatúra, hogyan alakult át a közvetlen és brutális elnyomás eszközzel, miként lett az ötvenes évek rémuralmából közvetett, (a '89-es csehszlovákiai „forradalom” jelzőjét kölcsönvéve) „bársonyos” diktatúra.

Nem derül ki, hogy a pártállam hatalmi rendszerének fenntartását hogyan szolgálta a besúgó rendszer, a titkosrendőrség, és a többi fegyveres testület. Mindezek vizsgálatának elmulasztását nem indokolja kielégtőően, hogy itt csak eseménytörténeti áttekintést kapunk, hiszen a velük kapcsolatos történések meghatározó szerepet kaptak a demokratikus kibontakozásban. Ez a hiány azért is furcsa, mert közben relevánsnak aligha mondható ügyek (néhány punk-, illetve skinhead zenekar működése, a Mozgó Világ körüli mozgás) helyet kapnak a szövegben. Lehet, hogy a legfontosabb folyamatok képileg nem jeleníthetők meg: de éppen ezért várható el, hogy a kíséző szöveg, különösen, ha történész írja, tájékoztasson a mélyben zajló folyamatokról is. Ha homályban marad, hogy 1989–90-ben *milyen* rendszert kellett „váltani”, akkor a történetből lényegében maga a magyar társadalom marad ki.

III.

„Ellenzék és társadalom, elit és tömeg csak 1988-ban talált egymásra. Az első gá-

tak ebben az évben szakadtak át; az új világ ígérete ebben az évben vált kézzelfoghatóvá. A rendszerváltás 1988-ban kezdődött.” Bizonyos, hogy a nagy történelmi mozgások nem egyik napról a másikra történnek át. A történelem folyamat, előzmények szövevényes rendszere kell ahhoz, hogy látványos fordulatai bekövetkezzenek. Nem volt ez másként a vizsgált események esetében sem. De, ha következtetések akarunk lenni, azt is mondhatjuk: a rendszerváltás az 1953. júniusi kormányprogrammal vagy az SZKP XX. Kongresszusával vagy 1956 forradalmával kezdődött el. Sőt: akár abból is kiindulhatunk, hogy magával a kommunista hatalomátvétellel, hiszen ha arra nem kerül sor, akkor nem jön létre a rendszerváltás tárgya. Hogy ennek a lehetőségnek a felvetése nem csak kajánkodás, azt az jelzi, hogy az MSZP olyan politikusai és ideológusai, akik a pártállamban (tehát az 1949-től működő rendszerben) vezető beosztást töltöttek be, ismételtlen megfogalmazzák: a rendszerváltásban az MSZMP politikájának meghatározó szerepe volt.

Lecsupaszítva ez az állítás azt jelenti, hogy a pártállamnak döntő érdemei vannak a pártállam felszámolásában, hogy a demokráciáért és a piacgazdaságért azok tették a legtöbbet, akik egykor a tervutasításos diktatúra kiépítésében és működtetésében meghatározó szerepet játszottak. Merthogy ami nincs, azt nem lehet megszüntetni, s ők megteremtettek valamit, hogy legyen mit megdönteni. Tán ennyiből is kiviláglik: a könyv éléről fájdalomosan hiányzik a rendszerváltás fogalmának definiálása.

Eközben abból, hogy Romsics a rendszerváltás első évének 1988-at tekint, bizonyos következtetések levonhatóak. Abban az évben Magyarországon még semmi olyan lényeges esemény nem történt, *amely mögött nem az MSZMP politikája állt volna*. Így az 1988-as indítás annak a „rendszerváltás” koncepciónak az elfogadását jelenti, amely szerint az a pártállami refor-

merek műve, azoké tehát, akik valójában egyáltalán nem gondolkoztak *tényleges* rendszerváltásban. (Nota bene: akkor még az ellenzék túlnyomó többsége sem mert ilyen merész lenni. Később láthattuk, hogy 1989. június 16-án Orbán Viktornak a Hősök terén mondott beszéde éppen azért okozott általános meglepetést, mert azokban fogalmazódott meg először, hogy *nem reformista rendszerkozmetikára van szükség*, hanem valóságos rendszerváltásra. Ezt pedig nemcsak a hatalom utasította el, hanem még az ellenzék többsége sem tartotta időszerűnek.) Az MSZMP KB akkori üléseinek anyaga bizonyítja, hogy úgy gondolkoztak, mint Egon Krenz, s az foglalkoztatta őket, hogy miként lehetne kozmetikai beavatkozásokkal a bomlást megállítani, s az állampárt hatalmi privilégiumainak megőrzésével kialakítani egy olyan modellt, amit a diktatúrához szoktatott társadalom el tud viselni.

Ennek a törekvésnek fontos eleme volt az 1977-től (a Charta '77-et támogató nyilatkozat magyar aláírásától) egyfelé húzó ellenzék megosztása. A történetet persze le lehet éppen írni „az ellenzék pártosodása” címmel is, hiszen része volt annak a folyamatnak, melynek során a magukat civil szervezetként definiáló ellenzéki csoportok a nyílt politizálást választva egymással is versenyző, egyre inkább pártként működő szervezetekké váltak. Mindezt a hatalom nem azért engedélyezte, mert elfogadta a rendszerváltás gondolatát, hanem mert – külső és belső okokból – már nem érezhette magát elég erősnek kemény ellenlépések megtételére. Úgy gondolta, hogy a társadalmi elégedetlenség az értelmiségi mozgalmak szintjére szorítható vissza, a válság kezelhető, a tiltakozás előbb-utóbb kifulladás. Ezt az elképzelést igazolhatta például az is, hogy az évtizedek óta először munkaszüneti napnak nyilvánított március 15-én a társadalom nem örömmünnepet tartott, hanem (alighanem a 2002-es Kosuth-téri Fidesz-gyűlésig.) a legnagyobb

tömeg-megmozdulásként nekivágott az osztrák határnak, hogy a Grósz-kormány által adományozott világútlevéllel és kedvezményes valutakerettel a hiánycikkek számító és idehaza méregdrága iparcikket (videó, hifi-torony, fagyasztóláda) szerezzon be – amíg lehet.

Az e képletben megjelenő ellentmondásra Romsics is fölhívja a figyelmet. A látzólag mozgalmas közélet, még a leglázasabb időszakokban is a túlnyomó többség közönye mellett zajlott: a politika alakításában mindössze a lakosság 1–2%-a vállalt szerepet!

Az ország megosztottságának ez a szimbolikus megjelenése akkor keveseknek tűnt fel, pedig ekkor mutatkozott meg először az, hogy a lakosság két értékrend szerint érez, gondolkodik, viselkedik. A többség a közügyek iránti közöny jegyében, a késő Kádár-kor álpolgárosodásának jegyében, a fogyasztói társadalom nyugat-balkáni változatát követte. A kisebbség számára voltak fontosak a spirituális értékek, maga a szabadság, a nemzeti identitás, a történelmi örökség. A rendszerváltás ugyan betöltötte a közéletet, a sajtót, uralkodott a közbeszédben, de a „homo kadaricus” számára nem jelentett mást, mint azt a (megalapozatlan!) reménységet, hogy a piacgazdaságban minden, ami a szocializmusban rossz volt, egyszeriben jó lesz, miközben mindaz megmarad, ami a leváltandó rendszert oly kényelmessé tette számára.

Az MSZMP a korábbi hatalmi és gazdasági monopóliumra és erre, az ugyancsak az állampárti monopólium jegyében formált tudatú tömegre építette a maga stratégiáját. Ugyancsak a KB-ülések jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy a nagy vagyonátmentési akciók mögött a legfelsőbb pártvezetés ösztönzése is ott volt. S ami a történetből olvasható ki: a politika felső szintjén való visszavonulást a szovjet részről magára hagyott pártelit olyan engedménynek tekinthette, amit nem kerülhetett el, de meggyőződéssel hitte, hogy az

átalakulás kínjai miatt elégedetlenné váló társadalom demokratikus úton vissza fogja szavazni a hatalomba. A Németh-kormány ennek jegyében fennállása utolsó percéig „osztogatott”, s beláthatatlanul nagy államadósság gondját hagyta maga után.

A hatalom visszaszerzését célzó lépések közé tartozott az is, hogy az alakuló új pártokat is igyekezett befolyása alá vonni. A III/III-as ügynökök beépítése logikus lépés volt, ennek bizonyítékai mára ugyancsak hozzáférhetők. A tudatos diverzióval előkészített korai pártviszályok főlemlítésekor ez a szempont Romsicsnál föl sem merül! Sőt, a titkosrendőrség működésének politikaformáló szerepéről a Dunagate-botrány kapcsán csak annyiban esik szó, hogy annak kirobantásával az SZDSZ és a Fidesz saját népszerűségét kívánta növelni, illetve az a kormány kap dicséretet („példás gyorsasággal előterjesztett javaslata alapján” új törvényi javaslat születik a rendezésre) amelynek tudtával és jóváhagyásával maga a botrányos megfigyelés zajlott!

IV.

A semleges tónusban fogalmazott szöveget esetenként azért színezi némi szubjektivitás. Ez finoman, de következetesen a későbbi balliberális koalíció iránti szimpátiát tükrözi. Így pl. az első választási kampány plakátjai kapcsán arról értesülhetünk, hogy a közhelyek között csak a Fidesz és az SZDSZ plakátjai tűntek ki modernségükkel, ötletességükkel, magabiztosságukkal. Kiemeli a *Tudjuk, merjük, tesszük!* szövegű plakátot, de nem ejt szót az időszak legjobb – igaz, valóban nem választási – darabjáról, az MDF „Tovariscsi konyec” szövegű darabjáról. Ez lehet ízlés dolga. Az azonban nem, hogy nem veszi észre azt a stratégiai különbséget, amely a választásokat eldöntötte. Az MDF visszafogottsága, a *Nyugodt erő* szlogen többek számára volt vonzó, mint az SZDSZ plakátjainak elitizmusa. Hasonló disztिंगvált elfogultság

bújik meg abban is, ahogyan Göncz Árpád személyiségét („az ország ... Áрпи bácsija”) veti össze Szabad Györgyével, amikor fölismeri véli annak házelnöki munkájában hosszú tanári pályafutásának stíluselemeit. Érthetetlen, hogy miért marad el az a distinkció, amely a két közjogi méltóság alkotmányos szerepéből következő magatartásformák különbségét tárná fel. Romsics bizonyosan tudja, hogy a köztársasági elnöknek jószerevével nincs alkalma olyan helyzetekbe kerülni, amilyenekbe a házelnök naponta kényszerülhet. Szabad Györgynek igenis *feladata volt* a magukról megfélejtkező, a házszabályt megsértő képviselők – ha úgy tetszik tanáros – rendretűtása. (E különbségtétel egyébként mit sem változtatna azon, hogy a két politikus karaktere között a jelzett különbség *valóban* érzékelhető.)

A kötet furcsaságai közé tartozik, hogy azok a valójában súlytalan események, jelenségek, amelyekre a jobbközép elleni sajtó és egyéb támadások épültek, ugyanabban a tónusban jelennek meg, ahogyan a sajtó akkor tálalta őket – annak ellenére, hogy súlytalanságuk vagy koholmány voltak már akkor is bebizonyosodott. Romsics nem a média működésére vonatkozó következtetéseket von le, hanem elismétli az egykori szlogeneket.

A jobboldal állítólagos sovinizmusáról például megtudhatjuk, hogy az 1990-es Trianon-tüntetésen a Bazilika előtt csak „néhány tucat” ember jelent meg, s a résztvevők „mintegy fele” a Dísz téren irredenta jelszavakat kiabált, s a demonstráció „érdektelenségbe fulladt”. Látszólag ez tárgyszerű tudósítás, valójában manipuláció. *Eseményként jelenik meg valami, ami nem volt az*, mert nem volt súlya. A beszámoló, azzal hogy létrejött, azt a véleményt erősíti, hogy jelentős eseményre került sor. Hasonló az is, ahogy az akkor oly nagy vihart kavart „Hordót a zsidónak!” állítólagos parlamenti bekiabálás történetét tálalja. Tudnunk kell: az inkriminált mondat,

amely aztán bejárta a világsajtót, soha nem hangzott el. A történetet azonban Romsics nem ennek az ismeretnek a jegyében adja elő, hanem azzal indítva, hogy a mondatot az ülésteremben „valaki bekiáltotta”. Előbb tényként közli azt, aminek valótlanságáról utóbb maga is tájékoztatja az olvasóját. „Szakértői vizsgálatok (MTA és a Legfőbb Ügyészség) az utóbbi verzióknak adtak igazat” – írja. Vagyis elfogadja, hogy tényleg nem volt semmiféle „bekiáltás” – azért a valóság és a hazugság nem két „verzió” csupán, s a kettő nem két egyenrangú alternatíva, amelyek közül a *helytállóbb* választható. A kérdéssel kapcsolatosan „histérikus hangulat”-ról ír – holott ez a történet az alaptalan, tudatos histériakeltésről szól, melynek nyomán *valóban* kialakult némi histéria, ami azóta is politikai fegyvernek számít. Sokban hasonló politikai jelentése van annak is, ahogyan Romsics megfélemezte Antall Józsefnek a Varsói Szerződés feloszlásával kapcsolatos személyes érdeimeiről: „A magyar delegáció bejelentései a meglepetés erejével hatottak, és zavart okoztak” – írja. Ettől eltekintve is a mondat a történetet a szovjet vezetés nézőpontjából jellemzi: körükben valóban zavart keltett, a rendszerváltás folyamatát tekintve korszakos jelentőségű lépés.

A szovjet csapatok kivonulásával kapcsolatos megemlékezésekről beszámolva Romsics a Budapesti búcsú rock-fesztivál jellegű utcabálgát mint Demszky Gábor indítványainak megvalósulását üdvözli. Ezzel szemben meg tudhatjuk, hogy „Antall, Für és a kabinet több tagja – *le style c'est l'homme* – hálaadó istentiszteleten vett

részt a Bazilikában, melyet Paskai László hercegprímás celebrált”. Nos, a stílus valóban az ember, éppen azért, mert leleplezi a fogalmazót. Ez történik itt is: a hercegprímási cím ekkor már rég nem illette meg az Esztergom-Budapesti Egyházmegye bíboros-érsekét, s az csak a posztkommunista szemlélet jegyében különös, de az európai politikai kultúrában természetes dolog, ha ünnepi alkalmakon közjogi méltóságok szentmisén vesznek részt (nota bene: istentiszteletet a reformátusok szoktak tartani). S különösen érthető ez akkor, ha ezt egy kereszténydemokrata kormány tagjai teszik. A fenti mondatot, éppen ezekkel a hibás szóválasztásokkal történész nem írhatja le véletlenül... Hozhatnánk még példákat arra, hogy a szöveget egyfajta lapangó elkötelezettség lengi be, noha Romsics Ignác nem vitairatot ír. Ezen nem változtat, hogy közben azt hiszi, hogy tárgyilagos, mert az szeretne lenni. Noha nem sikerül neki, könyve nem érdektelen vagy haszontalan, csak éppen jelzi, amit Freud más összefüggésben ugyan, de oly pontosan leírt: a tudatalatti nem fojtható el teljesen, s egyebek közt az elszólásokban bár mikor feltörhet.

A Volt egyszer egy rendszerváltás mindezek ellenére olyan könyv, amely időrendjével, információgazdagságával segíthet a tárgyalt időszak megismerésében. De a korról lefolytatandó szakmai vitákat semmi sem pótolhatja, különösen azért, mert azok helyét ma a politikai rivalizálás foglalja el. Ennek a lenyomata ezen a munkán is ott van.

Erdész Ádám

A kontinuitás újrateemtése

A rendszerváltozás a Magyar Szemlében: Válogatás 1992–2002.
Szerk. Gróh Gáspár és Kodolányi Gyula

A mögöttünk lévő 15 év egyik legizgalmasabb kérdése az, hogy a szocializmus évtizedeiben kiátkozott és száműzött szellemi-politikai irányzatok hogyan s milyen tartalommal épültek vissza a magyar közgondolkodásba. Aligha lehet kétséges, hogy legrosszabb pozícióból a konzervatív irányzat indult. A nyolcvanas években, hézagosan ugyan, de megjelenhettek a liberalizmus klasszikus szövegei, s folyóiratcikkében szó esett ezen irányzat friss hajtásairól. Gondos rostálást követően ismertté váltak Magyarországon a nem marxista baloldal egyes gondolkodói és iskolái is. Még a szociáldemokráciáról is megjelenhettek érdemleges munkák, főként, ha az interpretációk e Nyugat-Európában oly sikeres politikai irányzat magyarországi ágát mint történetileg lezárult jelenséget tárgyalták. A konzervativizmus nyugat-európai megújítóiról elvétve esett szó, akkor is inkább csak kritika. A 20. századi magyar konzervatív gondolkodás jelentős képviselőinek munkássága pedig jószerivel kiesett a közgondolkodásból, egyes képviselőit szabályosan démonizálták. Hogy az elzárás milyen fokú volt, azt ma is dokumentálják a Széchényi Könyvtár folyóirat-olvasójában sorakozó Magyar Szemle kötetek: a kék fedelet felütve azonnal az olvasó szemébe ötlük az ormótlan „zárolt” pecsét. Azaz az érdeklődők nagy többsége nem olvashatta – többek között – Szekfű Gyula, Kosáry Domokos, Halász Gábor, Keresztury Dezső, Szabó Zoltán vagy Kovács Imre Magyar Szemlében megjelent írásait.

Nem véletlen, hogy a konzervatív tradíciót még a nyolcvanas években sem hagyták éledni, hiszen e gondolkör egyik alap-

tézise, hogy Magyarország a nyugati kultúrkör része, s az irányzat képviselői a nemzetet a legfontosabb értékek közé sorolják. Az amnézia eredményeként a rendszerváltozás időszakában a politika színpadára lépő egyik neves eszmetörténész különösebb ellenvetés nélkül értekezhetett arról, hogy a konzervativizmusnak Magyarországon nincs jövője, hiszen a Kádár-rendszerből mit is lehetne konzerválni...

Ilyen előzmények után indult újra a Magyar Szemle 1992 novemberében. A folyóirat főszerkesztője, *Kodolányi Gyula* a két világháború között megjelent, *Szekfű Gyula* és *Eckhardt Sándor* által szerkesztett Szemle hagyományainak megfelelően jelölte ki a célokat. Beköszöntőjében arról írt, az új lap feladatának tekinti, hogy illúziótlan józansággal feltárja a rendszerváltozás után Magyarországon zajló folyamatokat. Szerkesztőtársaival együtt a lap hasábjain olyan fórumot kívánt teremteni, amely a szélesebb értelmiségi közvélemény számára érthetően fogalmazza a hosszú távú közösségi feladatokat. Célnak tekintették azt is, hogy a szenvedélyes vitákon és az indulatokat felkorbácsoló álvitákon felülemelkedve valamiféle egyetértés alakuljon ki abban a kérdésben, merre is tart Magyarország. Mindezek mellett a Szemle szerkesztősége feladatának tekintette a megszokadt szellemi kontinuitás hely-

Válasz Kiadó, Bp., 2004.

reállítását s a konzervatív gondolkör nyugat-európai irányzatainak megismertetését, hazai szellemi életbe való integrálását.

A lapalapítás óta több mint tíz esztendő telt el, a folyóirat születésének tizedik évfordulóján a szerkesztőség úgy döntött, összeállítanak egy válogatást az első évtized anyagából. A magyar szellemi élet és a magyar társadalom egészére tekintő lap első évtizedének bemutatásaként az első időszak legfontosabb tematikai köréből, vagyis a rendszerváltozással kapcsolatos írásokból válogatták össze a kötet anyagát. A *Kodolányi Gyula* és *Gróh Gáspár* szerkesztette vaskos kötetbe összesen 45 írás került be. A tanulmányok és esszék a megjelenés kronologikus rendjében követik egymást, pontosan tükrözve a mögöttünk lévő évtized tematikájának változásait. Mivel a kötet azt is reprezentálni akarta, hogy a magyar szellemi élet milyen széles, s milyen meghatározó köre ír a Szemlébe, mindenki csak egy írással szerepel. A szerzők köre, amelyben a Szemle törzsgárdáján kívül ott van *Tölgyessy Péter*, *Vitányi Iván*, valóban széles és imponáló, viszont e szerkesztési elv valamelyest elfedi a lap néhány állandó munkatársának meghatározó szerepét.

Mik voltak a Magyar Szemle szerzői számára a rendszerváltozás legfontosabb kérdései? A folyóirat munkatársai igen nagy figyelmet fordítottak Magyarország új európai helyének meghatározása. A lap szemléletének megfelelően egyszerre vizsgálták a magyar külpolitika évszázados perspektíváinak változásait és a jelen kínálta lehetőségeket. Három döntő kérdéskör kristályosodott ki: Európa melyik történelmi régiójába tartozik Magyarország, milyen típusú és mennyire szoros az az integráció, amely az országot a vele hasonló történelmi utat bejárt szomszédaihoz köti, s a külpolitikai vizsgálódásokban is fontos kérdés volt a határokon túl élő magyar kisebbség helyzete. Az első kérdésre magától értetődően az a válasz született, hogy Magyarország Európa nyugati kultúrkörébe tartozik,

s e téren az integráció lehetséges módozatai állottak a figyelem homlokterében. Ugyanakkor egyes szerzők nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a magyar történelemben létező keleti és közép-európai orientációról sem szabad elfeledkezni. „Bajt, tragédiát mindig az hozott, ha valaki valamelyiket kizárólagosnak tekintette, és a magyar állam hajójának vitorláját egyetlen széljáráshoz próbálta igazítani” – írta a „visegrádi gondolat” és az euro-atlanti integráció kapcsolatát vizsgáló *Jeszzenszky Géza*.

A Magyar Szemle egyik legnagyobb érdeme, hogy a jelen, olykor kaotikusnak mutakozó eseményeit rendszerint évszázados folyamatok fejezeteként értelmezi. Ha valaki elolvassa például *Herczegh Géza* e kötetbe is beválogatott „*Kelet-Közép-Európa mint történelmi régió*” című nagy ívű áttekintését, sokkal pontosabban érti a régió konfliktusairól, megoldatlan problémáiról szóló mai fejtegetéseket. Múlt és jelen nézőpontjának váltogatása mellett fontos az is, hogy – a Szekfű Gyula-féle Magyar Szemle szerkesztési gyakorlatát követve – kutatók és gyakorló politikusok egyaránt írhatnak az aktuális kérdéskörökről. A mostani kötetben *Szávai János* – az Antall-kormány párizsi nagykövete –, *Martonyi János*, *Rockenbauer Zoltán*, *Németh Zsolt* írásait olvashatjuk. Szávai János különösen érdekes, a diplomáciai lépések részleteire is kitérő krónikát közölt arról, hogy az Antall-kormány milyen körülmények között és milyen sikeresen látott hozzá a magyar-francia külkapcsolatok újraépítéséhez, mégpedig úgy, hogy az új kapcsolatteremtés oldja fel a két ország viszonyában 1920 óta meglévő görcsöket.

A Magyarország európai helyéről folyó diskurzus még be sem fejeződött, amikor az integrációs politika, történelmi mértékkel mérve, gyors sikereként az uniós csatlakozás kérdései kerültek előtérbe. A kötetben *Kádár Béla* és *Granasztói György* uniós csatlakozással kapcsolatos írásai kaptak helyet. S megjelentek a horizonton egy

még tágabb integrációs keretbe való beilleszkedés dilemmái. A globalizálódó világrend kihívásai különös erővel hatnak egy olyan szellemi irányzat képviselőire, amely a nemzeti identitás és a különféle lokalitásokat legfontosabb értékei közé sorolja. *Pethő Bertalan* az információs társadalomban Magyarország számára kínáló szerepet vizsgálta, *Hegedűs Tamás* a humántőke és a versenyképesség kapcsolatát, *Kodolányi Gyula* pedig művészet és globalizáció viszonyát. Sokat mondó tény, hogy a folyamatok láttatására törekvő főszerkesztő e témát fragmentumok egymás mellé sorolásával közelítette meg. Az írók konklúziója, hogy a nemzeti keret – már csak a nyelv miatt is – megkerülhetetlen marad, de az identitás új körülmények közötti őrzésének és építésének kérdései alighanem az előttünk lévő évek vezető tematikája lesz.

Magyarország Európában és a világban elfoglalt helyének meghatározása mellett a Magyar Szemle rendszerváltozással foglalkozó írásainak állandó témája volt az ország, a társadalom állapota, a gazdaság, a politikai-igazgatási rendszer átalakításának sok-sok kérdése. A vizsgálódás rendkívül széles horizontot fogott be: a társadalom egészségi állapotától (*Kopp Mária*) a családok helyzetétől (*Pongrácz Tiborné*), a társadalom konfliktuskezelő képességétől (*Buda Béla*, *Cseh-Szombathy László*, *Pataki Ferenc*) a társadalom modernizációs esélyeinek felméréséig (*Andorka Rudolf*). Az egészségügyi szakemberek, a pszichológusok, a demográfusok nagyon sok gondot és rossz irányba mutató trendet regisztráltak. A társadalom mélyáramaiban zajló negatív folyamatokat a rendszerváltozás nem tudta megállítani, sőt az átalakulással járó állandósuló bizonytalanság, a „megoldatlanságok” (*Nyíri Tamás*) folyamatos jelenléte újabb és újabb konfliktusokat generált. A kibontakozás útjait kutatva a Szemle igen eltérő szakterületen működő szerzői jutottak arra a megállapításra, hogy

az alkotmányos átalakulás, a demokrácia intézményrendszerének kiépülése, a gazdaság piaci szabályoknak megfelelő átalakulása a társadalom számos gondjára-bajára nem hoz gyógyírt. Nem alakul ki egy folyamatos önkorrekcióra kész, jól működő kommunikációs hálózattal átszőtt polgári társadalom. A hiány, a sikertelenség okát kutatva legtöbbször erkölcsi, mentalitásbeli kérdésekhez is eljutnak. Andorka Rudolf például a nyugati típusú gazdasági és társadalmi modernizáció alapvető feltételei közé sorolta, hogy valamiféle modern civil mentalitás, erkölcs és értékrend uralkodjon a társadalomban. „Ez elég homályos fogalom – teszi hozzá maga a tanulmány írója –, különböző szerzők különbözőképpen szoktak hivatkozni rá. Dahrendorf például *civil virtue*-t mond, amit polgári vagy állampolgári erényeknek fordíthatnánk, és jelenti az újító, kezdeményező készséget, felelősségvállalást, másrészt valamit, amit *civility*-nek nevez, és amit udvariasságnak fordíthatnánk, vagyis mások tiszteletben tartását, a toleranciát, a játékszabályok megtartását, az erkölcs érvényesülését politikában és üzletben.” Többen a címadással is hangsúlyozni kívánták e kategória fontosságát: *Erkölc és gazdaság* (*Bod Péter Ákos*), *Erkölc és politika* (*Granasztói György*), *Erkölc és iskola* (*Jelenits István*). Bod Péter Ákos és Granasztói György is azzal kezdte írását, hogy látszólag nagyon távoli területek kerülnek egymás mellé, majd világos okfejtéssel mutatják be, hogy milyen következményekkel jár, ha a társadalom ezen alrendszeréből hiányzik mindaz, amit fentebb Andorka Rudolf körülírt.

A Szemle szerzői folyamatosan keresik a magyar társadalom lehetséges kohéziós erőforrásait is: a konzervativizmus és nemzettudat viszonyáról a kötetben *Egedy Gergely*, a magyarságtudat aktuális értelmezési lehetőségeiről *Elek István* ír. Azonban az összetartó erők fontosságáról legerőteljesebben a hiányt felmutató esszék beszélnek. *Acs Margit Volt-fogyatkozás* című írásában

a szuverén értelmiség Kádár-rendszerrel szembeni ellenállása során szerzett közös erkölcsi tőkájének szétforgácsolódásáról, a közös múlt elvesztéséről beszél, drámai erővel, *Domokos Mátyás* az íróársadalom szétessettségét kommentálja (*Gens una sumus?*), Czákó Gábor pedig egyik rémmeséjét értelmezve azt mutatja meg, hogy egyes társadalmi rétegek között közös értékrend, közös nyelv híján már érdemleges kommunikáció sem alakulhat ki. Azok számára, akik a magyar társadalomnak tartást adó értékrendet, a lehetséges összetartó erő forrásait keresik természetes módon jutnak el a társadalom gondolkodását formáló eszközökig. Az egyik ilyen eszköz egy közösség hagyományainak összessége. *Hoppál Mihály* úgy fogalmaz „a hagyomány egy lokális közösség bizalmi tőkéje, egy-egy közösség önmegtartó ereje, ami nélkülözhetetlen lesz a jövőben, mert fontos szerepet tölt be közösségformáló, kohéziós, öntudatosító hatásával”. Ám ma már a hagyományok erejénél is nagyobb eszköz formálja a sokaság gondolkodását: a média. A kilencvenes évek sajtópolitikai viszonyait a kötetben *Pokol Béla* elemezte, a sajtó rendszerváltozás utáni átalakulásától a bulvárosodás korszakáig tartó folyamatról pedig *Gróh Gáspár* adott pontos diagnózist.

Nagyon érdekes kérdés, hogy a semmiből induló konzervatív irányzat milyen szellemi háttérre támaszkodott. A szerkesztőség rendszeresen teret szentelt a magyar konzervatív hagyományoknak, törekedett az irányzat nyugat-európai, amerikai szerzőinek bemutatására, de az alapot a különböző szakterületek kutatói adják. Olyan tudósok, szakemberek – legyenek azok pszichológusok, jogászok, közgazdászok, politikusok –, akik a maguk diszciplínáját, szakterületét társadalmi kontextusban értelmezik. Szükségét látják annak, hogy munkájuk eredményeit a szélesebb értelmiségi olvasótábor számára világosan megfogalmazva közrebocsássák. A rendszervál-

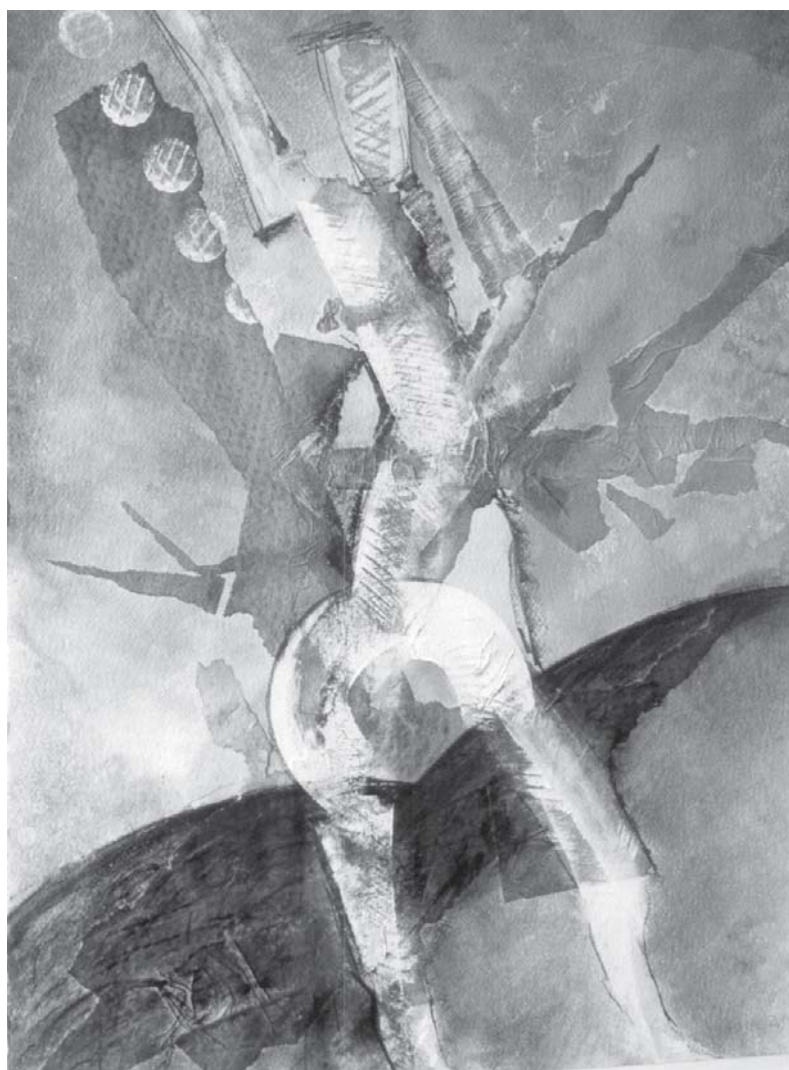
tozásról szóló válogatásban – a téma speciális voltából eredően – még inkább érvényesült ez a tendencia. Mivel sok, különböző műhelyben megformált apróbb építőkö került egymás mellé, nem találunk olyan szellemi kört, olyan kiemelkedő hazai vagy külföldi személyiséget, akinek világszemlélete olyan mértékben rányomná bélyegét a lapra, mint a két világháború között Szekfű Gyuláé. A rendszerváltozásnak szentelt kötet egy kiemelkedő politikusnak, Antall Józsefnek szentel különleges figyelmet. Ez a szellemi irányzat különleges nagy értéknek és rendkívüli szerencsének tekintti, hogy a rendszerváltozás idején váratlanul akadt egy olyan politikus, aki a konzervatív értékrend magyar és nyugat-európai szintézisét a politika színpadán nagy hatással meg tudta jeleníteni. A mostani válogatás figyelmet szentel Antall József külpolitikai törekvéseinek (*Szávai János*), történelmi helyének (*Für Lajos*), politikai örökségének (*Orbán Viktor*).

A válogatásról szólva említeni kell még egy nagyon lényeges momentumot: a kötetben szó esik a rendszerváltozás társadalmat megosztó, a napi vitákban indulatokat kiváltó olyan kérdéseiről is, mint az igazságtétel (*Kahler Frigyes*) vagy a magyar társadalom viselkedése a diktatúrák alatt (*Schmidt Mária*), ám a hangnem végig nyugodt, példaadóan toleráns. Ez már csak azért is magától értetődő, mert ahogy a szociális piacgazdaság teóriájában és gyakorlatában a konzervativizmus a szociális gondolattal találkozott, úgy a konzervatív és liberális irány számos eleme is szervesen összeépült. (Épp e kötet olvastán nem árt hangsúlyozni, a liberalizmust a drogfogasztás, a melegek házasságának engedélyezésével s más extrémításokkal azonosítani, éppen olyan bűn, mint a nemzeti érzést nacionalizmussá torzítani.) Egy olyan terület van, amely noha e gondolatkörbe nagyon is beleillene, de a kötetben alulreprezentált: kevés szó esik a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem kérdéseiről.

Mádl Ferencnek a Bős-Nagymarosi Vízlépcső történetét összefoglaló nagy tanulmányának bevezető része éppen alkalmas lehet kiindulópontnak.

A Magyar Szemle rendszerváltozásról szóló összeállítása nem csupán az 1990 utáni magyar átalakulásnak egyik nélkülözhetetlen tükré, hanem egy európai szellemi

irányzat magyarországi újraéledésének is dokumentuma. A konzervatív irányzat a társadalomról, a nemzetről szóló kommunikációt olyan új iránnyal gazdagította/gazdagítja, amely jelentős mértékben hozzájárult a ma partnert és mintát jelentő nyugat-európai országok második világháború utáni virágzásához.

Csuta György: Art deco (2004, vegyes technika, papír)

Kacziba Éva

Elmélet és gyakorlat

Schiff András: A zenéről, zeneszerzőkről, önmagáról

E könyv szerzője, és részben alanya és tárgyja 1953-ban született Budapesten. Ötéves korában kezdett zongorázni, 14 évesen, a „Ki mit tud?”-beli szereplésnek köszönhetően, már országosan ismert művész, ám ez a tény, a hazai zenei életre jellemzően, megnehezítette beilleszkedését a zenei közéletbe. Kadosa Pál osztályába járt, de rendszeresen órákat kapott Kadosa kiváló asszisztenseitől is: Kurtág Györgytől és Rados Ferencről. Később Londonban már Sir George Malcom a mestere. 1979-ben hagyta el végleg Magyarországot, azóta igazi világpolgár: London mellett élt New Yorkban, Yuuko Shiokawa hegedűművésznővel kötött házassága után jó ideig Salzburgban, jelenleg firenzei lakos. Nemzetközi karrierjét nem csak szólistaként alapozta meg, rendszeresen fellép kamarazenei hangversenyeken is, számos kamarazenei fesztivál kötődik a nevéhez. Hogy csak a leglényegesebbeket említsük: 1989 és 1998 között művészeti vezetője volt az évenként megrendezett Mondsee-i Zenei Napoknak, '98-tól a vicenzai Teatre Olimpico-ban tartott „Homage to Palladio”-nak. 1995-ben Heinz Holliger oboaművésszel karöltve megalapították Svájcban az Ittingeni Kamarazenei Fesztivált. Létrehozta a Capella Andrea Barca Kamarazenekezt, melyet ő vezényel, új színt hozva ezzel művészi tevékenységének palettáján. Szinte

Vince Kiadó, Bp., 2003.

nincs olyan komoly zenei díj a világon, amit még ne kapott volna meg: '91-ben Bartók-díjat, '96-ban Kossuth-díjat kapott, Grammy-díjjal

eddig két alkalommal jutalmazták. A legkevésbé sem furcsállható tehát, hogy a Vince Kiadó arra vállalkozott hogy, egy exkluzív kivitelű könyvet jelentessen meg Schiff András 50. születésnapjára. Hogy ezt a könyvet maga az ünnepezt jegyzi, és nem pedig pályatársaktól összeollózott, ilyen-olyan minőségű alkalmi köszöntők, többnyire megkopott, kevésbé izgalmas laudációk gyűjteménye, azzal mi, olvasók jártunk a legjobban. Pontosabban azzal, hogy Schiff egy töprengő alkatú zenész, és ezen töprengéseit papírra is veti. Ám ki kell emelni a szerkesztő, Hamburger Klára szerepét, kitűnő munkát végzett, vélhetően neki köszönhető, hogy a hosszú évek alatt megért gondolatok nem csak a nyomdának köszönhetően nem hullanak szét. Egységes olvasmánnyá kovácsolta a J. Győri László által lejegyzett életrajzi visszaemlékezéseket, és a kötet második felét képező esszéket. Amihez a szerző ismerete mellett bizonyára pontos arányérzék is szükségeltetett, lévén, hogy tulajdonképpen csak ezen esszék származnak „egyenesen” Schifftől, ráadásul az 1986 és 2003 között a magyar mellett német és angol nyelven megjelent írások fordítását szintén a szerkesztő végezte.

Érthetetlen számomra, hogy a kötet borítóján miért nem tüntették föl Nobel-díjas írónk, Kertész Imre előszavát, bár így legalább kellemes meglepetés, még annak ellenére is, hogy Kertész bevezetője eredetileg nem ehhez a könyvhöz készült. „Nyílt levele” 2001-ben jelent meg Schiff Ionácek CD-jének kísérfüzetében. Ez persze, még egyszer hangsúlyozom, semmit sem von le a fölütés erejéből. Kertész Imre megindítóan személyes és őszinte, Schiff művésze-te minden szempontból inspirálja őt, olyanmennyire, hogy egy mély művészbártság

térkép vonalai rajzolódnak ki, aminek filológiai szempontból bizonyára lesznek érdekes és értékes emlékei. Kertész a zene és az irodalom összefonódásáról értekezik, „bármit írjak is, írásaimba mindig beszívárog a zene”. A zeneművek kompozíció elve, mint egy irodalmi mű megszerkesztettségének záloga, és a tiszta zene, mint egy szavak és grammatika nélküli „zárt és önmagában kerek egész nyelv”.

A könyv első fele igazán élvezetes és tanulmányos a laikus koncertlátogató közönség számára is, de Schiff esszéinek egy része talán már csak a zenésztársaknak, szakmabelieknek, kritikusoknak nyílik meg. Több írásról egyértelműen érezni, hogy végzett zenészek számára íródtak, legalábbis komoly háttértudást tételeznek föl, amivel azért, valljuk be, elsősorban csak képzett zenészek, kritikusok rendelkeznek. Schiff igényes és maximalista, elsősorban önmagával szemben, hozzáállására ez a jellemző, ebből a nézőpontból ítél, szemlél, mond véleményt kollégákról, zenésztársakról, így von mérleget az őt körülvevő (zenei) élet eseményeiről. Meglehetősen provokatív, már amennyiben ma provokatívnak számít az, ha valaki őszintén és kendőzetlenül ír meg mindent, a mércéje magas, elvei vannak, és ezekhez az elvekhez, különös módon a végsőig tartja magát. Tényleg nem ismer megalkuvást. Azt hiszem, ez ma provokatív gesztus, de legalábbis sokak számára idegesítő. Ha végig gondolom, semmi meglepő nincs abban, hogy Schiff Magyarországot is ezért hagyta el, mégis olyan fájdalmas azt olvasni, hogy „úgy éreztem, ha maradok, előbb-utóbb óhatatlanul rutinból csinálom mindent”. Hogy a művész elveihez minden szempontból ragaszkodik, mi sem példázza jobban, hogy a Szabadság-párt hatalomra kerülése után nem volt maradása Salzburgban sem.

Koncertjein sem játszik akármit: „Vannak nagy zenék, jó zenék és rossz zenék. Az élet rövid, engem pedig csak a nagy zenék, a mesterművek érdekelnek.” Bájosan tág ez a gondolat, mennyi mindent behe-

lyettesíthetünk a zene helyébe, és még mindig igaz lesz... Azért a válogatásról, a szelekciós elvekről is vall, hogy hangversenyait milyen gondosan válogatja össze, a műsorvezetést pedig kreatív tevékenységként éli meg. Azt írja, „egy-egy szólókoncert-program a zongorista névjegye”. Ez olyannyira igaz, hogy evidenciának tűnik, szinte föl kellene kiáltani, ugyan, ki nem tudja ezt, de ne álltassuk magunkat, és talán Schiff lenne a legboldogabb, ha ezt a gondolatát, mint közhelyet egy későbbi kiadásból törölni kényszerülne. Addig is egy személyes szelekció titkai: a mester legszívesebben Bachot, Haydnt, Mozartot, Beethovent és Schubertet játszik, a 20. századból Ionácekot és Bartókot kedveli. Schiff, mint akinek már van mire szerénynek lenni, bevallja, hogy ha valamihez nem érez affinitást, abba semmilyen körülmények között nem vág bele. Liszt nem véletlenül hiányzik a fenti listáról, a művész állítása szerint már zeneakadémista korában sem játszotta. „Azt hiszem, én vagyok az egyetlen magyar zongorista, aki komoly fenntartásokkal, kimondott averzióval viseltetik Liszt iránt.”, írja.

Később mindennek a hátterére is igyekszik magyarázatot találni. „A zene érzelmi, intellektuális, legfőképpen pedig spirituális művészet”, vallja általánosságban, és ehhez mindjárt személyes értelmezést is kapcsol. Kifejti, hogy ezen gondolatok szellemében választotta ezt a hivatást. És a paradigma alapköve a tökéletességre törekvés. A mesterművek tökéletes interpretálásban élnek csak, és a művész egyszerre közvetítő közeg, csatorna, és értelmező is. „Nem szeretném megkönnyíteni a közönség dolgát a műsoraimmal. Persze örülök, ha az emberek jól érzik magukat a koncertemen, esetleg jól szórakoznak, de a cél nem a szórakoztatás.” A koncepciók, tematikák alapján szerkesztett programokkal sem a könnyebb utat választja. Ars poeticájától idegen a siker könnyű hajszolása, de úgy véli, ha valaki igazán elmélyült befogadó, még ha nincs tisztában az összefüggések-

kel, akkor is rá kell éreznie az egyes darabok közötti kapcsolatra.

Szellemes és szigorú írás „*A hangverseny-látogató tízparancsolata*”, ami tartalmazza azokat a „főbűnöket” amelyeket a gyanútlan, figyelmetlen hallgatót elkövet a művész és odaadó közönsége ellen. Nem tudom, mi történne, ha kifüggesztenék ezt a listát a hangversenytermek ajtajára, Szombat-helytől Békéscsabáig, bizonyára sokan megsértődnének, de abban azért reménykednék, hogy a fő krákogók, cukorkapapírzörgetők, ismertetőszöveg-lobogtatók, beletapsolók és „pittyegős” órát viselők darabideig fegyelmeznék magukat valamilyest. Schiff számára a végletekig fontos az illemszabályok betartása. Ide kapcsolódik a hazai közönség vigaszára szolgáló csekély dicséret is, ami a viszonyítások fényében ugyan, de mégis elismerően szól rólunk, az amerikai hallgatók rovására. „Kiskunfélegyházán senkinek sem jutott eszébe Coca-Colával és pattogatott kukoricával beülni egy hangversenyre.”

Schiff karakán értékrendjének kialakulásában e könyv tanulsága szerint nagy szerepet játszottak a tanulóévek. Legalábbis erről győzött meg engem, hogy tanáraitól nagy elismeréssel nyilatkozik, emlékeiben mind kimagasló egyéniségek voltak, akik által nem csupán hangszertudása csiszolódott, de lelki fejlődését is befolyásolták. „Szerintem az emberségnek és a zenei minőségnek egyszerre kell jelen lennie a művészetben”, írja egy helyet. Iskolatársai, hozzá hasonlóan, mára a világ zenei életének élén – osztálytársai a Zeneakadémián: Jandó Jenő, Kocsis Zoltán, Ránki Dezső. Ennek szédületesen nagy generációnak tagjai, értelemszerűen, egymást is ösztönözték. Rajtuk kívül még számtalan neves művészről, karmesterről olvashatunk, megkapóak a zenei élet nagy alakjává lett Fischer Annie-ről, Végh Sándorról, Solti Györgyről írott visszaemlékezések, hogy csak néhányat említsünk a teljesség igénye nélkül.

A könyvhöz hangzóanyag is tartozik,

ami egy, a Magyar Rádió által 2002-ben készített koncert-felvételt tartalmazza, Haydn f-moll variációját, Schubert A-dúr szonátáját, Beethoven E-dúr szonátáját és Bach C-dúr prelúdium és fúgáját hallhatjuk. A CD önállóan nem kapható, csak a könyv mellékleteként hallgatható meg, valódi kuriózum. Schiff András magas szintű stílusismerettel rendelkezik, rengeteg hangszínt használ, és teszi ezt egy olyan hangszeren, amint ezt – a megszólaltatás jellegéből adódóan – a legnehezebb megvalósítani. Pontosak az arányok, az értelem és az érzelem egyensúlya, jellemzően az érzelem soha nem kerekedik felül a tartalmi mondanivalón, megformáltságon. A játék egésze harmonikus, a harmónia ez esetben pedig azt jelenti, hogy összhang a szerzővel, a művel, a hangszerral és a művész saját belső világával, azzal a részleteken kifejtett paradigmával, amit a könyvben olvashatunk. Schiff, ha kell, puha, meleg tónuson játszik, éneklően és hajlékonyan, máskor szikár és pregnáns, de sohasem erőszakos. (Gondoljunk csak rá, mit írt a műsorválasztás szempontjairól, hogy mindig lelkialkatának megfelelő darabot választ.) Schiff zenei megszólalásmódja üdítően mentes minden fölösleges allúrtól, nélkülözi a hatásvadász elemeket. A CD jó szemlélteti azt az ars poeticát, amit a szerző a könyvében kifejt: számára a zene egy magasabb rendű létezés része.

Már a CD melléklet miatt is érdemes beszerezni ezt az egyszerű, de tetszetős küllemű könyvet (a borító Barabás Zsófiát dicséri), de a zene és szöveg, mint elmélet és gyakorlat, paradigma és konkrét, előadói példa, együtt komplett élményt nyújt. Az apró, bosszantó sajtóhibáitól eltekintve (nem szívesen olvasunk épp egy zongoraestet „zomgoraestnek” [211. o.], Schubert Impromptujét „Impramptu”-nek [183.o.], nem beszélve arról, hogy Végh Sándort sokan már tényleg nem hallhattuk „hangverseny játszani” [197. o.]) e könyv lehet Schiff művészetszemélyének, a tökéletesre törekvésnek, egyik fontos alapköve.

E számunk szerzői

Bányai János (Szabadka, 1912) – Újvidék
 Bródy, Alexander (Budapest, 1933) – Budapest
 Bogdán László (Sepsiszentgyörgy, 1948) – Sepsiszentgyörgy
 Cs. Tóth János (Debrecen, 1951) – Békéscsaba
 Demény Péter (Kolozsvár, 1972) – Kolozsvár
 Erdész Ádám (Mezőberény, 1956) – Gyula
 Esze Dóra (Budapest, 1969) – Budapest
 Fecske Csaba (Szögliget, 1948) – Miskolc
 Grendel Lajos (Léva, 1948) – Pozsony
 Gróh Gáspár (Budapest, 1953) – Budapest
 Kacziba Éva (Csongrád, 1975) – Szombathely
 Kalász Márton (Somberek, 1934) – Budapest
 Király Farkas (Kolozsvár, 1971) – Budapest
 Kocsis Csaba (Berettyóújfalu, 1959) – Berettyóújfalu
 Iancu Laura (Magyarfalu, 1978) – Magyarfalu
 Merényi Krisztián (Karcag, 1970) – Budapest
 Mogyorósi László (Nagykálló, 1976) – Nagykálló
 Nagy Gabriella (Budapest, 1964) – Budapest
 Nagy Mihály Tibor (Békés, 1959) – Békés
 Nyilas Attila (Budapest, 1965) – Budapest
 Olasz Sándor (Hódmezővásárhely, 1949) – Szeged
 Papp Endre (Szeghalom, 1967) – Budapest
 Pintér Lajos (Szeged, 1953) – Kecskemét
 Rapai Ágnes (Szekszárd, 1952) – Budapest
 Rékasy Ildikó (Szolnok, 1938) – Szolnok
 Szegedi Kovács György (Szeged, 1959) – Sárszentmihály
 Szirák Péter (Debrecen, 1966) – Debrecen
 Szilágyi András (Békéscsaba, 1954) – Békéscsaba
 Térey János (Debrecen, 1970) – Budapest
 Újházy László (Jánoshalma, 1945) – Békéscsaba
 Urbanik Tímea (Pécs, 1973) – Szeged
 Vid, Aletta (Budapest, 1972) – Nagytarcsa

● *Bárka* 2005/2.

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár.

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Derkovits sor 1.
 Telefon: 66/530-206; 66/454-354/106. E-mail: barka@bmk.hu. Internet: www.bmk.iif.hu/barka

Szerkesztőségi fogadóórak: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A társadalmi szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus Zoltán (elnök), Banner Zoltán,

Cs. Tóth János, Erdmann Gyula, E. Szabó Zoltán, Timár Judit.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő),

†Petőcz Károly (művészeti vezető)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 900 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

*Kéziratokat nem őrzünk meg, de visszaküldjük, ha kapunk megcímzett, felbélyegzett válaszborítékot.
 Az elektronikus úton küldött írásokat lehetőleg „rtf” formátumban kérjük.*

Az előző számunk tartalmából

Válogatás határon túli alkotók műveiből:

Balázs Imre József, Barak László, Balla D. Károly, Németh Zoltán versei, Selyem Zsuzsa prózája.

Tandori Dezső: A Pálya utca. Simai Mihály: L.M.-i ösztön

Ízek a Viharsarokból:

Hartay Csaba, Újházy László versei, Pánics Ferenc, Molnár Lajos prózája. A XIV. Országos Tervező Grafikai Biennálé Békéscsabán. A gyulai Székelyhídi Attila művészetéről

Görömbei András 60 éves.

Elek Tibor életútinterjúja. Görömbei András tanulmánya az Iszony című regényről. Babosi László Görömbei Nagy Gáspár monográfiájáról

Újraolvasó nem csak magyartanároknak:

Benyovszky Krisztián tanulmánya az Aranysárkányról. Kovács Béla Lóránt dolgozata Babits és Szabó Lőrinc viszonyáról. Vajda Barnabás kritikája Babits és Csinszka levelezése

Körmendi Lajos Bárka-díjas szerző emlékezete.

A szerző írását közöltük a sárrétudvari Nagy Imre költészetéről. A tálto kincse címe kötetéről Kocsis Csaba írt kritikát

Bárka

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, töltsse ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot ..... példányban.

Név: .....

Lakcím: .....

Aláírás: .....

Vélemény: .....